

57596

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ ve SANATLARI ANABİLİM DALI

**ADANA ŞER'İYE SİCİLLERİNE GÖRE
1150-1160/1737-1747 YILLARI ARASINDA
ADANA'NIN SOSYO-EKONOMİK YAPISI**

Yüksek Lisans Tezi

**Tez Yönetmeni
Prof. Dr. Nesimi YAZICI**

**Tezi Hazırlayan
Ömer Faruk TEBER**

Ankara 1996

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

ÖNSÖZ

1150-1160/1737-1747 yılları arasında Adana şer'îye sicillerinden yararlanarak Adana'nın sosyo-ekonomik yapısını incelemeye çalıştığımız bu araştırmamızda hem bölgenin objektif bir tahlilini yapmak, hem de Osmanlı devletinin diğer vilayetleri ve sancakları hakkında fikir edinmemizi sağlayacak bir nümune hükmünde olan, Adana vilayetini tetkik imkânını bulduk.

Tanzimat hareketlerinin arefesi sayılabilecek bu dönem ayrıca bir ehemmiyet arzeder. Konunun arzettiği önemin idrakinde olarak, gerek araştırmamızın hemen her bahsinde özet olarak ve gerekse tezimizin Ek'ler bölümünde bir kaç örneğini metniyle birlikte sunduğumuz pek çok belgeyi dikketle inceleyip kayıtları taradıktan sonra, evvelce yazılmış sıhhatli kaynaklar ışığında elimizden geldiğince ilmî bir araştırma tertip etmeğe çalıştık.

Tezimiz, Şer'îye sicilleri hakkında genişçe bir malumatla, Adana tarihi ile ilgili verilen bilgilerin yer aldığı bir Giriş bölümü ve Adana'daki sosyal hayatın incelendiği Birinci Bölüm, iktisadî hayatın ele alındığı İkinci Bölüm ve sicil kayıtlarından örnek belgeler ile bu belgelerin transkripsiyonundan oluşan Ek'ler bölümlerinden müteşekkildir.

Araştırma konumuzun seçiminden başlayıp çalışmamızın sonuna kadar her safhada karşılaştığımız problemlerin aşılması yönünde yardım ve desteğini esirgemeyen tez yönetmenim Sayın Prof. Dr. Nesimi YAZICI Bey hocama minnetle teşekkürü bir borç bilirim.

Bu tezin yazımında baştan sona kadar emeği geçen tüm hocalarıma, arkadaşlarıma ve eşime teşekkür ediyorum.

2 Eylül 1996
Ömer Faruk TEBER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	1
KISALTMALAR	4
GİRİŞ	5
I. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI	6
II. ARAŞTIRMANIN METODU	8
III. ŞER'İYYE SİCİLLERİ	9
A- Genel Bilgi	9
B- Materyal ve Şekli	10
C- Kayıt Usulü	11
D- Şer'iyeye Sicillerinin Önemi	11
1-Tarih Usulünde Arzettiği Önem	12
2-Sosyal Psikoloji Alanındaki Önemi	13
3-Sosyo-Ekonomik Açıdan Önemi	14
E-Şer'iyeye Sicillerinin Muhtevası	15
1-Kadı Tarafından Kaleme Alınan Belgeler	16
a) Hücetler	16
b) İ'lamlar	18
c) Ma'rûzlar	19
d) Mürâseleler	20
2-Başka Makamlardan Sâdır Olan Belgeler	20
a) Padişahıtan gelen Emir ve Fermanlar	21
b) Berâtlar	21
c) Sadrâzam, Beylerbeyi, Kazaskerlerden Gelen Buyrultular	22
d) Tezkireler, Temessükler ve Diğer Kayıtlar	22
IV-TARİHTE ADANA	24
A- Genel Olarak	24
1- Hititler Dönemi	24
2- Helenistik ve Roma Devirleri	25
B- İslâm Sonrası Adana Tarihi	26
1-Osmanlılar Devri	27

I.BÖLÜM SOSYAL YAPI

A- HALKIN GENEL DURUMU	29
1- Müslüman Unsur	29
2- Gayr-1 Müslim Unsur	30
B- TOPLUM HAYATI	33
1-Şehir Hayatı	33
2-Köy Hayatı	36
C- AİLE HAYATI	38
1-Evlenme (Nikâh)	41
2-Evliliğe İzin ve Kadının Tercih Hakkı	43
3-Tek veya Çok Eşlilik	44
4-Düğünler	46
5-Boşanmalar	47
6-Mehir	50
7-Nafaka-İddet Nafakası	52
8-Yörede Kullanılan İsim, Ünvan ve Lâkablar	55
a) Erkek İsimleri	55
b) Kadın İsimleri	58
c) Ünvanlar	59
d) Lâkablar	60
e) Zımmî İsimleri	63
f) Mahalle İsimleri	65
D-MİRAS VE TEREKE	68
1-Miras ve Terekenin Taksimi	68
2-Vâris ve Vâris Çeşitleri	69
3-Devletin Mirasçılığı (Beytü'l-Mâl)	70
4-Ailelerin Ekonomik Durumu	71
E-DİNÎ HAYAT	74
1- Ahlâk Yapısı	77
2- Dinen Yasak Olan Davranışlar	80
a) Hırsızlık ve Gasp	81
b) Kavga, Yaralama, Öldürme	82
c) Zina	84

F-MAHKEME KONUSU OLAN DAVALARDAN ÖRNEKLER 85

G-VAKIF HİZMETLERİ

- a) Hayrî ve Şer'î Vakıflar
- b) Avârız Vakıfları
- c) Aile Vakıfları

87

89

90

91

II. BÖLÜM EKONOMİK YAPI

A- GENEL DURUM

1-Paranın Durumu

2-Vergiler

a)Ağnam Rüsûmu

b)Aşâr-ı Miriyye

c)Gümrük Rüsûmu

3-Narh Uygulaması ve Eşya Fiyatları

94

95

97

100

101

101

102

B- DOĞAL KAYNAKLAR VE DİĞER İŞ KOLLARI

1-Tarım, Hayvancılık ve Ormancılık

2-Diğer İş Kolları

3-Ticaret

104

104

107

107

SONUÇ

ÖZET

SUMMARY

BİBLİYOGRAFYA

EKLER

110

113

114

115

119

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
AŞS	: Adana Şer'iyeye Sicilleri
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DGBİT	: Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi
D.İ.A.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
OTDTS	: Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü
S.	: Sayı
s.	: sayfa
SKDSTA	: Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi
T.C.K.B.	: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı
V.D.	: Vakıflar Dergisi
vs.	: Vesaire
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

Osmanlı Devleti 600 seneyi geçen ömrü ile bütün tarihçiler için enteresan bir araştırma konusudur. Zira bir kaç açıdan hayatî öneme sahiptir. Evvela İslâm medeniyeti Osmanlı Devleti'nin siyasi nüfûzu ve koruması altında zirveye ulaşmıştır. Bu açıdan tedkik edilince Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in hicretinden itibaren gelişmeye ve şümullenmeye başlayan müesseseler Osmanlı Devleti'nde en parlak doruklarını bulmuştur.

Kânûni Sultan Süleyman'ın vefatıyla “duraklama dönemi” tâbir edilen devir gelir ki; “kemâle eren zevâle yönelir” kâidesi Osmanlı Devleti için de işlemeye başlamıştır. Ticaret yollarının yeni keşiflere bağlı olarak değişmesi, ilgili mevzularda da belirteceğimiz üzere Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'yi hâricen ekonomik ve siyasi olarak çökertmiş, heterojen bir yapıda olması nedeniyle pek çok ırkî unsuru, milliyetçi sâiklerle faaliyette bulunması ile de dâhilen sosyal ve ahlâki olarak bunalımın içine itmiştir. Fakat orta halli bir devleti çok kısa bir sürede tarih sahnesinden silecek bu bunalımlar Osmanlı İmparatorluğu gibi dev bir cesâmeti -yeni tabirle süper gücü -ancak 300 seneye yaklaşık bir zaman zarfında ortadan kaldırmıştır. Tabî bu süreç beraberinde müesseseler ve sistemde bir yozlaşmayı da birlikte getirmiş, rüşvet ve iltimaslar artmış, ilk dönemlerde görmeye alıştığımız ciddiyet ve hassasiyet azalmıştır.

Bu genel çerçeve içerisinde Adana Vilayeti, Osmanlı Devleti coğrafyasının tipik bir taşra merkezidir. Adana bölgesinin incelenmesi özellikle tüm Anadolu vilayetleri için de bir fikir vermektedir.

Esasen merkezî bir devlet teşkilatına sahip olan Osmanlı İmparatorluğu, merkez-çevre münasebetlerini son derece sıkı prensiplere dayamıştı. Her türlü haberleşmede, yazışmaların sûretlerinin kaydedilmesine büyük özen gösteriliyordu.

Kaza yetki ve görevi İslâm devletinde siyasi hakimiyeti temsil ve icrâ eden devlet başkanının yetki ve görevlerindedir. Bu görevi bizzat kendisi icrâ edebileceği gibi, yetkili kıldığı kimseler de yürütebilir¹. Yetkili kılınan kimseler, yani kadılar, hükme bağladıkları meseleleri kayıt altına alarak “kadı defterleri” geleneğini de başlatmış oldular.

¹ İbn-i Haldun, Mukaddime, (Çev. Z. Kadiri Uğan) İstanbul, 1986, c.I, s.563

Mahkeme defterleri ya da daha ziyade kullanılan tâbirle “şer’iye sicilleri” nin tutulması kanûnî bir zorunluluk haline gelmiştir. Zira ulemânın fetvaları hep bu yöndedir.

Ömer en-Nesefî (Ö:537/1142) bu noktayı şu şekilde açıklamıştır. “Davâlar ve defterlerde işâret ve şehâdet lafzı kendisine çok ihtiyaç olunan şeydir. Sicillerde de bu böyledir ve elbette işâret lazımdır. Hatta âlimler şöyle buyurmuşlardır. Dava defterine yazıldığı zaman, o filan mahkeme günü, mahkeme meclisinde hazır bulunacaktır. Uygun olan dâvâcıyı da, dâvâlıyı da kayıt defterine şu iddiâ edendir, şu iddiâ olunandır, diye yazmaktır. Çünkü bazı âlimler böyle olmayınca davanın sıhhatine fetvâ vermediler. Sicil defterleri de böyledir. Ona da davacı Mehmed için davalı Ahmed’e hükmedilmiştir. Şeklinde yazılmalıdır”².

Yukarıdaki fetvâda görüldüğü üzere şer’iye sicillerinin tutulması evvela şer’î sonra örfî delillere dayanmaktadır. Osmanlı Devleti de bu emirlerin pratik uygulama sahasıdır.

I. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

Şer’iye sicillerinin ihtiva ettiği kayıtlar genel olarak iki kısımda özetlenir.

1-Her çeşit dâva zabıtlarıyla mukâvele, senet, satış, vakfiyye, vekâlet, kefâlet, vesâyet, itk, borçlanma, tereke, taksim... v.s. Fıkıh ilminin başlıca konularını teşkil eden şer’î muâmelelere dair resmî kayıtlar, narhlar ile esnaf teftişine ait notlar.

2-Başta hükümdarlar olmak üzere her derecedeki büyük ve küçük makamlardan beylerbeyine, sancakbeylerine, kadılara, müftülere mütesellimlere, dizdarlara, defterdarlara, müderrislere, mütevellilere, voyvodalara, eminlere hitaben yazılan ferman, berât, divan tezkeresi, mektup, rü’ûs, tezkere v.s. gibi resmi mahiyetteki emir ve yazı kopyalarıdır.

Eski şer’î mahkemelerimizin çalışmalarını açıkça belirten bu kayıtların herbiri bilhassa kadılar ve naipleri tarafından mazbut şekilde ve gününde işlenmiş olduklarından dolayı sıhhatli birer vesika

² Fetâvâyı Hindiyeye,(Çev. Mustafa EFE) Ankara, 1986, C.XIII, s.361

mahiyetindedir. Bu itibarla şer'îye sicillerinin kültür tarihimiz ve folklorümüz için üzerinde durulmaya değer birinci dereceden önemli birer kaynak olduğuna şüphe yoktur.

Buradan hareketle bizim çalışmamızın amacı da Adana şer'îye sicillerinden 1150-1160/1737-1747 yılları arasında tutulmuş defterlerden seçeceğimiz belli başlı belgeler ışığında bu seçkin ilimizin belirlenen tarihler arasında yaşamış olduğu sosyal ve ekonomik hayatını gün yüzüne çıkararak kültür tarihimize elimizden geldiği kadar hizmet etmek olacaktır.

Özellikle son zamanlarda ortaya çıkan şehir tarihleri ve yurdun muhtelif bölgelerindeki mahallî hayata ait ilmî araştırmaların yapılması konusunda şer'îye sicilleri başvurulacak birinci dereceden ilk ve tek kaynaktır. Bir bölgenin sosyal tarih ve iktisadî şahsiyetini ve bütünlüğünü meydana çıkarmak amacıyla kaleme alınan bu çeşit tarihler geçmişî bütün canlılığıyla yeniden yaşatan şer'îye sicilleri incelenerek, bu değerli tarih malzemesi tahlil edilerek senteze gidilmedikçe daima eksik ve kısır kalmaya mahkumdur.

Bütün bunların yanısıra her şer'îye sicili bulunduğu yerin ekonomik hayatına dair birinci elden orjinal tarihî vesikalardır. 1150-1160 /1737-1747 tarihleri arasında Türk halkının ve özellikle Adana yöresinin hayat ve geçim tarzı, memlekete dışarıdan gelen ve yine memleketten dışarı çıkan eşya, Adana halkının yetiştirdiği tarım ürünleri, imal ettiği sanayî mamülleri, Adana'da mevcut olan sanat ve meslek çeşitleri, halktan toplanan vergiler ve devletin memurlarına ödediği tahsisatlar, hukuk ve ceza davalarındaki tazminatın miktarı ve cinsi doğru olarak ve yerli yerinde ancak Adana iline ait şer'îye sicillerinden öğrenilebilir. Örneğin Adana'nın filan mahallesinde bir vatandaşın terekesini (bıraktığı mirası) şer'îye sicillerinde tetkik edersek, Adana sakinlerinin o dönemde sahip olduğu refah düzeyini ve mâruz kaldığı sıkıntıları az da olsa hissedebiliriz.

Bu noktada Adana şer'îye sicillerinden 1150-1160/1737-1747 yıllarına tekabül eden defterlerden seçeceğimiz vesikalardan çıkaracağımız sonuçlar sayesinde Adana'nın sosyal ve ekonomik yönden bu tarihler arasında nasıl bir yaşam sürdüğü hakkında bir fikir edinebiliriz. Ayrıca bu konuda bir kısım ilmî araştırmalara ışık tutması açısından yapacağımız çalışma, üzerindeki bu misyonu yerine getirmesi bakımından da önem arzedecektir.

II-ARAŞTIRMANIN METODU

Öncelikle ifade etmek gerekir ki; Adana ilini tüm yönleriyle genel tarih, hukuk tarihi, iktisat tarihi, sosyal yapı ve idarî teşkilât açılarından tanımak bir yüksek lisans tezi sınırları içinde mümkün değildir.

Biz bu çalışmamızda Adana ilimizin 1150-1160/1737-1747 tarihleri arasında kayıtlı bulunan sicil defterlerine dayanarak sadece sosyal yaşam ve kısmen de ekonomik hayatına ışık tutmaya çalıştık. Bizce önemli olup, konumuzla doğrudan bağlantısı olan kayıtların bu defterlerden seçip alarak tahlil ettik ve sonuçta bir değerlendirmeye tabi tuttuk.

Öte taraftan, araştırma konumuzu doğrudan ilgilendiren bu belgelerin gün ışığına çıkarılması, 1150-1160 yıllarına ait sicil defterleri büyük bir titizlikle incelendikten sonra mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla bize gerekli belgelere ulaşabilmek için herbir defteri incelemenin zorunluluğu şüphe götürmez bir gerçektir. Biz bu çalışmamızda buna azamî dikkat göstermeye gayret ettik.

Bu haliyle çalışmamızın ana kaynağını oluşturan ve tamamı tarafımızdan incelenerek değerlendirmeye tâbi tutulan ve bu döneme ait olan şer'îye sicilleri şunlardır.

1-4 Numaralı Şer'îye Sicili : 1157-1158/1744-1745 tarihlerini içine almaktadır. Ciltli karton kapak, 124 varak 247 sayfa ve asker listesi ve zararlı levendât takımı hakkında hüccet, mürâsele, ferman, tahrir kaydı, tevzî defteri, i'lâm, berat gibi belgelerden müteşekkil toplam 415 belgeyi içermektedir.

2-15 Numaralı Şer'îye Sicili: 1151/1738 tarihlerini içine almakta olup, yıpranmış karton ciltli, 54 yaprak, 105 sayfadan mürekkeptir. Hüccet, berat, ferman, tereke kayıtları, narh, ve ticaret ile ilgili hükümleri ihtiva eden 230 belgeden oluşmaktadır.

3-17 Numaralı Şer'îye Sicili : 1156-1157/1743-1744 tarihlerini içermektedir. Ciltli karton kapak arasına alınmış 110 varak, 220 sayfa, evlenme, boşanma kayıtları, verâset i'lâmları, berat, hüccet, vakfiye, ferman kayıtlarından oluşan 355 belgeden müteşekkildir.

4-23 Numaralı Şer'îye Sicili : 1154-1155/1741-1742 tarihlerini içeren ciltli karton kapak, 64 varak, 128 sayfadır. Hüccet, temessük,

tereke, i'lâm, tesellüm, ferman, buyrultu kayıtlarını kapsayan toplam 254 belgeden oluşmaktadır.

5-24 Numaralı Şer'îye Sicili : 1155-1156/1742-1743 tarihlerini içeren ciltli karton kapak, 40 varak, 128 belgeyi barındıran defterin 77 belgesi bizim çalıştığımız yıllara tekâbül etmekte olup, askerî, idarî hayata dair kayıtları içermektedir.

6-25 Numaralı Şer'îye Sicili : 1156/1743 tarihleri arasında geçen ve hüccet, ferman, tezkire, berat, tereke kaydı, tesellüm olmak üzere 121 belgeden oluşan defter 33 varak, 66 sayfadır.

7-26 Numaralı Şer'îye Sicili : 1159-1160/1746-1747 tarihleri içine alan defter karton kapak ciltli, 28 varak 56 sayfadır. Toplam 106 belge bulunmaktadır. Belgeler alım-satım, verâset davâlarıyla vakfiyeleri kapsamaktadır.

8-27 Numaralı Şer'îye Sicili : 1160/1747 tarihlerini kapsamakta olup, 49 sayfa 25 varak ve 70 belgeyi içine almaktadır. Daha çok askerî, idâri hayata dair hüccet, ferman, berat kayıtlarından müteşekkildir.

III- ŞERİYE SİCİLLERİ

A-Genel Bilgi

Selçuklu devletinin kültür mirasını devralan Osmanlı Devleti şer'îye sicilleri geleneğini de sürdürdü. Ancak elimizde XV. asrın ortalarından XX. asrın ilk çeyreğine kadar olan kısmı bulunmaktadır.

Şer'î mahkemelerin bu sicilleri Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki idarî teşkilâtın esasını teşkil eden her kazadaki kadılar tarafından tutulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda Anadolu Selçuklu Devleti'nde de olduğu gibi hükümete ait bilcümle vazifeleri gören ve halkın her sahada yegâne mercii bulunan idarî ve kazâî selâhiyeti haiz birer devlet memuru idiler. Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat hareketleri esnasında vilayetlerin teşkili, mahkemelerin selahiyetlerinin tayin ve tesbiti, Mecellenin tanzimi gibi idarî ve hukukî islahat ile kadıların idarî selahiyetleri hemen tümüyle üzerlerinden alınmış ve yalnız kendilerine hukukî mesaî ile uğraşmak vazifeleri tahmil edilmiştir. Bu sebeble şer'î mahkemelere ait sicillerde idarî, siyâsî ve

iktisadî meseleleri tenvir edebilecek olanlar ancak XIX. asrın üçüncü çeyreğine kadar olan kısımlardır. Hukûkî meseleler üzerindeki selahiyetle, Mecellenin tanziminden sonra mahdut sahaya münhasır kalmış olmakla beraber Cumhuriyet'in ilanına kadar devam etmiştir³.

Bulunduğu mahalde devletin temsilcisi mesabesinde bulunan kadılar hem idare memuru vazifesi görüyor, hem de kazâî işlere bakıyorlardı. Böylece hem mahkeme hükümlerini zabtu rabt altına aldırıyorlar hem de sadâret, vesaireden gelen emirleri saklıyor ve suretlerini defterlere kaydediyorlardı⁴.

İslâm Hukuku esaslarına göre kazânın zaman ve mekanla mukayyed olması icab ettiğinden, kadılar geldikleri sancak ve kazada muayyen bir zaman için kalıyorlar ve geldikleri tarihten ayrılış tarihine kadar geçen zaman içinde cereyan eden muamelâtı kendilerine mahsus olan defterlere tespit ediyorlardı⁵.

Bu zorunluluk Mecelle'nin 1814. Maddesinde de şu şekilde belirtilmiştir: "Hakim mahkeme kütüklerine vereceği ilâmları ve senetleri, hile ve fesattan uzak olması için muntazam bir şekilde yazar ve muhafazasına dikkat eder. Kendisi görevden alındıktan sonra ya bizzat kendisi veya güvendiği bir kimse vasıtasıyla bu kütükleri gelen hakime devir ve teslim eder"⁶.

B- Materyal ve Şekli

Bu defterler muayyen bir usul ve kaide üzerine müstatil (uzunca) şeklinde, boylu ve dar enli olurlardı; mesela 40 cm. boyunda olan defterlerin takriben 16-17 cm. eni olurdu. Yazılar çok zaman "*talik kırması*" dediğimiz yazı şeklindedir. Kağıt çok sağlam, parlak ve mürekkepleri bugün dahi parlaklığını muhafaza edebilecek kadar sabittir. Ekseriyetle defterlerin üzerinde kadı'ların isimleri vardır⁷.

³ T. Mümtaz YAMAN, Şer'î Mahkeme Sicilleri, Ülkü, İlk Teşrin, 1938, s.153

⁴ Bkz. İlber ORTAYLI, Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı, Ankara, 1994, s.7 vd.

⁵ T. Mümtaz YAMAN, A.g.m, s.154

⁶ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, Hazırlayan ve Sadeleştiren Ahmet AKGÜNDÜZ, İstanbul, 1995, s.405

⁷ İ.Hakkı UZUNÇARŞILI, Şer'î Mahkeme Sicilleri, Ülkü, Temmuz, 1935, s.367

C- Kayıt Usulü

Şer'îye sicillerindeki her türlü yazılı kayıtlar belli bir usule göre düzenlenmekte ve sicile kaydedilmektedir ki; bu usûle "Sakk-ı Şer'î" usûlü denir. Başta i'lâm ve hüccetler olmak üzere bütün kayıtların tanzim ve tahrir şekillerini açıklayan numûneler yazılarak sakk kitapları telif edilmiş ve şer'îye sicillerindeki kayıtların tanzimi meselesi düzenli ve sağlam bir kâideye oturtulmuştur. Kadıların işlerini kolaylaştırmak için bazı değerli âlim kadılar tarafından değişik şer'î muamelelerin ne suretle yazılması icap edeceğine dair aynı mevzûun muhtelif şekillerine ait numûnelik "sakk"lar kaleme alınmıştır.⁸

D-Şer'îye Sicillerinin Önemi

Osmanlı tarihinin kaynakları arasında, şer'îye sicillerinin birinci derecede önemli bir kaynak olduğunda şüphe yoktur. Kadıların devlet merkeziyle yaptıkları yazışmaları, halkın şikayet ve dileklerini, mahalli idarelere ait hukukî düzenlemeler olarak kabul edilen ferman ve hükümleri, en önemlisi de ait olduğu mahallin sosyal ve iktisadî hayatını yansıtan mahkeme kararlarını ihtiva eden bu siciller, incelenmeden herhangi bir bölgenin veya mahallin siyasî, idarî ve sosyal tarihini hakkında ortaya koymak mümkün değildir. Şer'îye sicillerinin her konuda tarihe temel kaynak olacağına şüphe yoktur.

Özellikle son zamanlarda ortaya çıkan şehir tarihleri ve yurdun muhtelif bölgelerindeki mahallî hayata ait ilmî araştırmaların yapılması konusunda şer'îye sicilleri baş vurulacak birinci dereceden ilk ve tek kaynaktırlar. Bir bölgenin sosyal tarih ve iktisadî şahsiyetini ve bütünlüğünü meydana çıkarmak gayesiyle kaleme alınan bu çeşit tarihler, geçmişi bütün canlılıklarıyla yeniden yaşatan şer'îye sicilleri incelenerek ve bu değerli tarih malzemesi tahlil edilerek senteze gidilmedikçe, daima eksik ve kısır kalmaya mahkum olacaktır.

Şurası kesindir ki; tarih dediğimiz fenomenin doğasını kavrayamadıkça, onu aydınlatacak, açıklığa kavuşturacak malzeme ve materyaller de idraklere yabancı kalacaktır. Zira ne yapılacağı bilinmeden kullanılan malzemeler hem yapıyı oluşturmaz hem de kendileri zıyan olur. İşte bu endişe bizi, şer'îye sicillerinin kullanım imkânlarının, doğru bir tarih şuuru ile gerçekleştirilebileceği fikrine itiyor.

⁸ Ahmet AKGÜNDÜZ, Şer'îye Sicilleri, İstanbul, 1988, C.I, s.18

1-Tarih Usûlünde Arzettiği Önem

Tarihçinin ilk ihtiyacı, uyulması fevkalâde zor olan tarafsızlık ilkesidir. Tarihte mantıkî tutarlılık ve objektiflik, ölçü olarak alınmadığı zaman hislerin ön plana çıktığı görülmüştür⁹.

Tarihçinin karşılaştığı en çetrefil sorun, belki de seçeceği olguları tesbit ederken takınacağı idrak biçimidir. İnsan söz konusu kendisi olunca (kendi ailesi, milleti, ordusu, vs.) hissiyatından ârî kalamamaktadır. Bu hakikatten hareketle geçmişi tenvir için, nisbeten hissiyatdan uzak bir usul geliştirmek elzemdir. İşte şer'îye sicillerinin ehemmiyeti bu noktadan itibaren artmaktadır. Bir kere tarihin olguları bize hiçbir zaman “arı” olarak gelmezler, çünkü her zaman kayıt tutanın zihninden kırılarak yansır. Resmî tarih yazıcısı, vak'a-nüvis bir kaç kanaldan “yanlı tarih yazma” baskısı altındadır. Örneğin devletin bir eyaletinde çıkan isyanı kaydeden tarihçi, devletin ricâlinin, kendi şahsî kanaatlerinin, mensubu olduğu kültürün baskısı altındadır.

Fakat şer'îye sicilleri türünde arşiv belgeleri bizi “yanlı tarih yazma”, ya da subjektiflikten nisbeten kurtaracak tarafsızlığı sağlayacaktır. Böylece bu belgeler ışığında hazırlanacak araştırmalara yapılacak itirazların önü büyük ölçüde alınarak, hemen hiç bir medeniyetin sahip olamadığı bu arşiv hazinesi en sahih usullerle kendimizi tanıma imkanını da bize sunacaktır.

Tarihten anladığımız son tahlilde, tarihçi ile olgu arasında karşılıklı etkileşim süreci, bugün ile geçmiş arasında bitmez bir diyalogdan ibarettir. Kendi hususî coğrafyamızda bu etkileşimi ve diyalogu kuvvetlendirecek ve kesinleştirecek daha net ve somut kanaatlere varacağımız belgelere sahibiz.

Osmanlı devleti sınırları içinde hemen her kazada mevcut (zaten “kaza” terimi de, o mahalde bulunan kadıların kaza vazifesini deruhte etmesi üzerine konulmuştur.) şer'îye mahkemeleri, kıyısından köşesinden önemli, önemsiz tüm bölge halkının mutlaka işi düşüp uğradığı bir müessesedir¹⁰. Kayıt altına alınan, bölge halkının

⁹ İrfan AYCAN, Muaviye bin Ebu Sufyan, Ankara, 1990, s.15

¹⁰ Bölge halkı mutlaka şer'îye mahkemelerine uğramak zorundadır. Çünkü devlet mekanizması henüz bugünkü kadar bölünmediğinden, miras meseleleri, nikah, ceza davaları, toprak, köle, v.s. akla gelebilecek her türlü devlet-teba, teba-teba ilişkilerinde çıkabilecek sorunlar hemen hemen tek yetkili

mahkemeye intikal etmiş olan işleriyle ilgili tüm siciller, aynı zamanda yine o toplumu oluşturan müslim, gayr-ı müslim, askerî zümre, çiftçi zümre ve de yönetici kesimin, o zaman ve zemine ait geçmiş tarihlerini kendilerinden sonraki gelenler için en ince detaylarıyla birlikte müşahadelere sunmaktadır.

Şer'îye sicillerinin, usul açısından en önemli yanı ise tarih yazıcısının subjektifliğinden tamamen uzakta kalarak, tarihi kaydettiğinin farkında olmadan bir devlet memurunun vazife-şinaslığıyla yazılmış en “objektif” belgeler olmasıdır.

2- Sosyal-Psikoloji Alanında Önemi

Aynı kültürel coğrafyayı paylaşan insanlar bir medeniyetin harcında birleştikleri vakit “kollektif şuur” dan bahsedebiliriz. Kollektif şuur dediğimiz şey, cemiyetin tıpkı birey gibi hayat karşısındaki tercih ve tavırlar geliştirmesi neticesi tek tek bireylerin biraraya gelerek oluşturduğu bir oluşumdur. Sanki cemiyet devasa ölçülerde bir fert gibidir. Ancak “kollektif şuur” da bireysel şuur gibi tarihsel süreç akarken yakalanamaz, zira “şu an” kendisini ancak “gelecekte” açığa vurmaktadır. Çünkü “şu an” olasılıklar veya alternatifler açısından bir tercih alanı olarak ortaya çıkarken, geçmiş bu tercihlerin yapılmış olması nedeniyle sanki bir zorunlulukmuş izlenimi vermektedir. Böylece milletlerin karakterlerini tanımak, hangi şartlarda, hangi davranış biçimlerini sergilediklerini bilmek, zaman zaman tavırlarına, baskı yapan şuur altı korku ve heyecanlarını öğrenmek, kollektif şuurun tarihsel süreçlerden çıkarılarak yorumlanmasına bağlıdır. Geçmişin sorunlarını, bugünün sorunlarına anahtar olarak incelemek suretiyle cemiyetin içinde bulunduğu çıkmazlar için politikalar üretilebilir.

Osmanlı Devleti sınırları içearisindeki nev'i şahsına münhasır her mıntika şer'îye sicilleri tetkik edilmek suretiyle, bir inceleme-araştırma alanı olarak alınıp ciddî ve derin yorumlara tâbi tutulmalıdır. Örnek olarak: Bir bölgedeki mahkemeye konu olan muârazaların çoğunluğunun birbirine yakın davalar olduğu ve bu davaların sebeplerinin de iklim, ırk, din, aile v.s. lokal etkilere bağlı olduğu söylenebilir. Bütün bunlar mahkeme zabıtlarının mukayeseli olarak tetkik edilmesiyle ortaya çıkarılabilir. Böylece aynı mıntıkada yaşayan

müessese olan şer'îye mahkemeleri vasıtasıyla çözümlenebilmektedir. Böylece toplumsal ilişkiler her düzeyde, yorumsuz bir şekilde kayıtlara yansımaktadır.

bugünün insanların tekerrür eden hadiseler karşısındaki hareket ve tavırlarını anlayarak çözüm üretmek kolaylaşacaktır.

Son olarak toplumların şuuraltı ârazlarını tesbit etmek, eğer varsa sosyal anomileri belirlemek ve uygun yöntemler bulabilmek yine bu belgelerin ciddi bir analize tabi tutulmasıyla mümkün olabilir. Sahib olduğumuz bu belgeler iyi değerlendirilirse, hâlen içinde bulunduğumuz sosyal, siyasî, ekonomik ve bir çok sahadaki, toplum olarak yaşadığımız çıkmazları da büyük nisbette çözümlenmek üzere veriler elde etmemiz mümkün olabilir.

3- Sosyo-Ekonomik Açıdan Önemi

Şer'îye mahkemeleri sicilleri üzerinde tetkiki çok mühim olan bir mevzu da; o mahallin iktisadî hayatına dair olan vesikalardır. Biz XV. ila XIX.asırlarda, Anadolu halkının hayat ve maîşet tarzı, memlekete hariçten giren ve memleketten dışarı çıkan emtia, yetiştirdiği mahsul ve sanayi eşyasının ve bunların yanısıra sanat erbabının nevelerini de elimiz altında bir tarih hazinesi olarak araştırılmayı ve günyüzüne çıkmayı bekleyen bu siciller sayesinde doğru bilgiye ulaşarak; iktisadî hayatımıza dair bir mukayese yaparak çok sahih malumat elde etmiş oluruz¹¹.

Şer'îye sicillerinin tetkiki, üretim, bölüşüm, tüketim ağını, bunun sosyal yapı üzerindeki etkisini doğru anlamak için zorunludur. Hele bugün için, kaynaklarını optimum kullanmak zorunda olan çağdaş şehir ekonomileri, ölçek ve kalite olarak katettikleri mesafeleri, şer'îye sicillerinin doğru bir tetkikinden sonra yapabilirler. Zira iktisadî faaliyetin gayesi, refah düzeyinin artırılmasıdır. Şer'îye mahkemeleri kayıtlarının incelenmesi, ilgili mıntıkada yaşayan ahalinin ortalama yaşam düzeyi, bir ailenin gelirinin nüfusuna oranı, ekonomik istikrar, devletin sübvansiyonları, narhlar, küçük sanayinin ölçeği gibi iktisat tarihine ışık tutabilecek anahtar bilgileri bize verir.

Bütün bunların yanısıra, değişen ticaret yolları ile ticaret ağının dışında kalarak önemsizleşen beldeleri, bunun neticesi olarak ortaya çıkan sosyal sorunların mahkemelere intikâli, göçler, isyanlar¹², râfizî

¹¹ İ. Hakkı UZUNÇARŞILI, Şer'î Mahkeme Sicilleri, Ülkü, Temmuz, 1935, s.367

¹² AŞS, 4, s.26-27

mezheplere kucak açmalar ya da çatışmalar¹³, bunun karşılığında devletin tehcir¹⁴ gibi uygulamalarla yaptırımları da sicillerin tetkikiyle sahih bir surette ortaya konulabilir.

Ayrıca tarihimiz açısından fevkalade önemli yer tutan yerli ve yabancı kaynaklı araştırmalar için Osmanlı şer'îye mahkeme kayıtları, bu gibi araştırmalara olumlu yönde çok değerli fırsatları sunmaktadır.

Son olarak: Osmanlı Devleti içerisindeki gayr-ı müslim tebanın ekonomik ve sosyal hayatta işgal ettiği mevki, Müslüman teb'a ile olan ilişkileri, ticarî sahadaki faaliyetlerinde göze çarpan tavır ve tutumları, devlete ve kurumlarına olan güvenleri gibi neticeleri günümüze kadar getirebilecek araştırmaları siciller vasıtası ile yapabiliriz.

E-Şer'îye Sicillerinin Muhtevâsı

Şer'îye sicillerinde hükümet emirlerinden başka, kadının şer'î hukûki vazifelerine ait davalarda verdiği hükümler, mahallî esnaf teşkilâtına, belediye hizmetlerinin vaziyetine, ticaret hayatına, eşya fiyatlarına, beylerbeyi veya valinin verdiği emirlere dair tamimler, mütesellim buyrultularının, bugünkü manada ticaret, ceza ve hukuk davalarının; harp zamanlarında sancak ve kaza itibariyle, o kaza ve sancağın hissesine düşen imdâd-ı seferiyye, hazer zamanındaki imdâd-ı hazeri hisselerinin, her türlü vakfiyelerin, bugünkü teşkilâtta belediyelerin vazifelere ait şehir işlerinin iktisadî meselelerin; maden taharrisi ve işletmelerinin; devlete ait kale, sur ve diğer resmî mebaninin inşa, tamir ve diğer masraflarının, zabıta vakaları; isyanlar, için alınan tedbirlerin; muallim, müderris, imam-hatip ve müezzin nasb ve tayinleri gibi bir çok hususatla mümâsil işlerin burada yer aldığı görülmekte ve tarihin her şubesi için kıymetli vesikaları ihtiva etmektedir¹⁵.

Şer'îye sicil defterlerinde mevcut olan yazılı kayıtları önce iki ana gruba ayırabiliriz. Birincisi, kadılar tarafından inşa edilerek yazılan kayıtlardır. Bunlar da kendi aralarında; “Hüccetler, i'lâmlar, ma'ruzlar, müraseleler ve diğer kayıtlar” diye beşe ayrılırlar. İkincisi, kadıların kendilerinin inşa etmedikleri, belki kendilerine hitaben gönderildiği için sicile kaydedilen “fermanlar, tayin beratları, buyrultular, ve diğer hüküm

¹³ AŞS, 4, s.14-15

¹⁴ AŞS, 4, s.93

¹⁵ T. Mümtez YAMAN, Şer'î Mahkeme Sicilleri, Ülkü, İlk Teşrin, 1938, s.154

çeşitleridir.”¹⁶ Biz şer’iye sicillerinde kayıtlı bulunan ve bu iki ana gruba giren belge çeşitlerini ayrı ayrı tanıtmaya çalışacağız.

1- Kadı Tarafından Kaleme Alınan Belgeler

Sakk-1 şer’i kitaplarında genellikle bu gruba giren belgeler tanıtılır ve tasnif edilir. Şer’iye sicillerindeki kayıtların da yüzde doksanını bu gruba giren belgeler teşkil etmektedir.

a)Hüccetler

i-Genel Olarak Tarifi ve Özellikleri:

Arapça bir kelime olan hüccetin lügat manası delil, burhan, kavil veya fiilin sübûtuna sebep olan nesne demektir¹⁷. Osmanlı hukuk terminolojisinde ise hüccetin iki manası vardır. Birincisi, şahitlik, ikrar, yemin veya yeminden nukul gibi bir davayı isbat eden hukuki delillere denir. İkincisi, Şer’iye sicillerindeki manasıdır: Kadının hükmünü ihtiva etmeyen, taraflardan birinin ikrarını ve diğerinin bu ikrarı tasdikini hâvi bulunan ve üst tarafında bunu düzenleyen kadının mühür ve imzasını taşıyan yazılı belgeye hüccet denir¹⁸. Bir başka deyişle; şer’î mahkemelerde bir davanın şahidler huzuruyla onları dinledikten sonra kadının verdiği hükmü hâvi i’lâmdır¹⁹.

Bir mahkemenin hüccet tanzim edip, ilgilinin eline vermesi ve bir suretini de sicil defterine kaydetmesi demek: O konuda bazı istisnaî durumların dışında hukuki çekişmenin vâki olmayacağı ve olsa da mahkemenin, hücceti elinde bulunduranın lehinde karar vereceği manasını taşır.

ii-Hüccet Metinlerinin Ortak Özellikleri:

•Hüccetin konusunu teşkil eden mal ve hak, bütün tafsilatıyla tanıtılır.

•Hukukî muâmelatın şekli, şartları beyan edilir.

¹⁶ Ahmet AĞÜNDÜZ, Şer’iye Sicilleri, c.I, s.20.

¹⁷ İ. Hakkı UZUNÇARŞILI, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, Ankara, 1988, s.108.

¹⁸ Ahmet AĞÜNDÜZ, A.g.e, c.I, s.21.

¹⁹ İ.Hakkı UZUNÇARŞILI, A.g.e, s.108.

•Her muâmelede olduğu gibi hüccetlerin sonunda da tarih, yıl, ay, gün ve bazen de günün belli bir dilimi halinde mutlaka zikredilir

•Hüccetin altına mutlaka “şuhûdü’l-hâl” veya “şuhûd-ı muhzır” başlığı ve hukuki muameleye şahit olanların isimleri ve ünvanları kaydedilir²⁰.

Hüccetin başlığında genellikle şu ifadeler yer alır: Ya hüccetin düzenlendiği mahkemenin bulunduğu şehir ismi zikredilerek başlanır. Mahkemenin bulunduğu şehir; “mahrûse”, “mahmiye” veya “medîne” kelimelerinden biriyle tavsif edilir veya daha ziyade keşif ve muayene hüccetlerinde olduğu gibi, “zıkr-i âti hususu mahallinde muâyene ve tahrir için...” yahut da “Budur ki...”, “Oldur ki...”, “Sebeb-i tahrîr-i kitab oldur ki...” gibi benzeri giriş cümleleri ile başlar.

Konularına göre hüccetlerin çok çeşitleri mevcuttur. Evlenme akdine ilişkin hüccetler (Nikah hüccetleri)²¹, boşanma ile ilgili hüccetler (Talak hüccetleri)²², mehir hüccetleri²³, nafaka hüccetleri²⁴, köle azâdı ile ilgili, (hak, tedbir, mükâtebe)²⁵, satış akdi hüccetleri²⁶, şuf’a hüccetleri, bağışlama, vedâa, rehin, zapt hüccetleri.²⁷, ikrar, havale, şehâdet, kefalet, şirket, vekâlet²⁸, kısas²⁹, kethuda, şubaşı, ve benzeri görevlilerin tayiniyle ilgili hüccetler de mevcuttur.

iii- Vakfiyeler:

Vakfa dair vâkıfın takrir ve kadının tescilini havi tanzim olunan hüccet hakkında kullanılan bir tabirdir³⁰. Şer’iye sicillerinde ifadesini bulan vakfiyeler ise hüccetler içinde nevi şahsına münhasır bir hüccet

²⁰ M. Zeki PAKALIN, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (OTDTS), İstanbul, 1993, c.I, s.865

²¹ AŞS, 4, s.108.

²² AŞS, 15, s.11; 17, s.55.

²³ AŞS, 4, s.227.

²⁴ AŞS, 17, s.66.

²⁵ AŞS, 4, s. 118.

²⁶ AŞS, 26, s.8; 4, s.107, 128.

²⁷ AŞS, 4, s.115, 119.

²⁸ AŞS, 4, s.125.

²⁹ AŞS, 4, s.170, 171, 172; 27, s.5.

³⁰ PAKALIN, c.III, s.577.

çeşidir. Vakfiyeler hem üslubları ve hem de muhtevaları itibariyle diğer hüccetlerden ayrılırlar.

Vakfiye, vakıf hükmi şahsiyetinin tüzüğü mesabesinde olan ve farazi bir dava sonucu şer'î mahkeme tarafından tasdik edilen yazılı belgelere denir³¹. Vakfiyeler şer'î mahkeme siciline geçmekle katîleşir, kurulan müessesenin nasıl idare edileceği, ne türlü masraflar yapılacağı, müessesede kaç adamın ne suretle çalışacağı, bunlara ne kadar aylık verileceği, bu aylıkların nerelerden alınacak gelirlerle temin olunacağı ve nihayet bu müesseseden kimlerin ne şekilde istifade edeceği, bir takım kayıtlar ve şartlar ileri sürülerek uzun uzadıya vakfiyelerde ifade edilir. Bütün bunların yanı sıra; suistimale, çalınmaya meydan vermemek için de vakfi idare edeceklerin yiyecekleri, giyecekleri ve oturacakları yerler temin olunmaktadır³².

Hüccetlere ait genel özellikler dışında, başında mutlaka bir dibace (başlangıç) bölümü vardır. Bu bölümdeki ifadeler vakfedene ve vakfa göre değişir. Ayrıca her vakfiye bütün unsurlarıyla tam olan bir dava dosyası niteliğindedir. Menkul vakfiyeleri, gayr-ı menkul vakfiyeleri, nakid para vakfiyeleri ve vakıf malların değiştirilmesine (istibdal) ait hüccetler arasında az da olsa farklılıklar bulunabilmektedir³³.

b) İ'lâmlar

Şer'îye sicillerinde bulunan önemli bir belge çeşidi de, günümüzdeki mahkeme kararlarına benzeyen i'lâmât-ı şer'îye yani şer'îye i'lâmlardır. İ'lâm sözlükte bildirmek demektir. Bir mahkemede sâdir olan hüküm ve kararı hâvi verilen resmi kağıt hakkında kullanılan bir tabirdir³⁴. Terim olarak ise, şer'î bir hükmü ve altında kararı veren kadının imza ve mührünü taşıyan yazılı belgeye i'lâm denilmektedir. Her i'lâm belgesi, davacının iddiasını, dayandığı delilleri, davalının cevabını ve def'i söz konusu ise, def'inin sebeplerini, son kısımda verilen kararın gerekçelerini ve nasıl karar verildiğine dair kayıtları

³¹ Ahmet AKGÜNDÜZ, Şer'îye Sicilleri, c.1. s.27.

³² PAKALIN, c.III, s.577.

³³ AŞS, 4, s.185; 17, s.75.

³⁴ PAKALIN, c.II, s.51.

ihtiva eder³⁵. İ'lâm belgelerini diğer şer'îye sicil kayıtlarından ayıran en önemli özellik, hakimın verdiği kararı ihtiva etmesidir.

İ'lâm ile hüccet arasındaki fark, hüccette şahitlerin huzuruyla görülen davada kadının i'lâmı altında şahitlerin imzalarının bulunması ve verilen kararın şer'an sabit olmasıdır. İ'lâmda ise böyle bir hal olmayıp, vâki halin yalnız arz ve ifadesidir³⁶.

Şer'îye mahkemelerinde yargı görevini îfa eden hakim, yargılamayı tamamladıktan sonra mevcut dava dosyasını esas alarak şer'i hükümlere göre kararını verir. Verdiği kararı önce taraflara şifahi olarak tefhim eyler. Daha sonra verilen kararın gerekçelerini de ihtiva eden bir i'lâm tanzim eder, hem davacıya hem de icap ederse davalıya birer suretini takdim eder. Bir suretini de sicile kaydeder. Hakim i'lâmı tanzim edeceği zaman, dava ile ilgili bütün tutanakları tetkik etmeli ve verilecek i'lâmın dava dosyasındaki kayıtlara aykırı olmaması için gereken titizliği göstermelidir³⁷.

c)Ma'rûzlar

Şer'îye sicillerinde hüccet ve i'lâmlardan farklı ve genellikle ifade ve şekil itibariyle i'lâmlarla karıştırıla gelen bir belge çeşidi de ma'rûzlardır. Ma'rûz kelime anlamı itibariyle arzedilen şey demektir. Terim olarak ise, biri asıl, diğeri tâlî olmak üzere iki manası mevcuttur.

Tâlî manası şudur: İ'lâmların bir çoğu icra makamına hitaben yazılarak onlara arzedildiğinden i'lâmlara da ma'ruz adı verilebilmektedir. Ma'ruzun farklı bir belge olarak asıl manası şudur: Kadı tarafından kaleme alındığı halde kadının kararını ihtiva etmeyen ve hüccet gibi hukuki bir durumun tesbiti açısından yazılı delil olarak kabul edilemeyen ve sadece kadının icra makamlarına idarî bir durumu arzettiği yazılı kayıtlara veya halkın icra makamına yahut kadıya hitaben yazdığı şikayet dilekçelerine denir. Kısaca; astın üste yazdığı bir isteği veya bir durumun arzını hâvî yazılı belge ve kayıtlardır. Buna ma'ruz dendiği gibi arıza veya arz da denir ve genellikle çoğulu olan ma'ruzât kelimesi kullanılır³⁸.

³⁵ Ahmet AKGÜNDÜZ, Şer'îye Sicilleri, c.I. s.29.

³⁶ İ. Hakkı UZUNÇARŞILI, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, s.108.

³⁷ Ahmet AKGÜNDÜZ, A.g.e, c.I, s.29.

³⁸ Ahmet AKGÜNDÜZ, A.g.e, c.1, s.37; AŞS, 23, s.18

Kadı tarafından kaleme alınan ma'rûzların bazen ma'rûz diye kaydedilen i'lâmlardan farkı, bunların kadının kararını ihtiva etmemesidir. Kadı bu tip ma'rûzlarda şu konuları ilgili icra makamlarına arzeder: Vezirler; çevredeki kadılar veya müftülerin hüsn-i hâlini arzederken bunların taltifini talep edebilir (Hüsn-i hâl ma'ruzları); boşalan görevleri icra makamına bildirir (Cihât-ı mahlûle ma'ruzları); ferağ edilen veya kaldırılan görevleri (cihetleri) arzeder (cihât-ı mefrûğa ve merfû'a ma'ruzları); merkezî idareden kendisine gönderilen emirlerin ulaştığını bildirir; mülâzemetle dahil olan kadı ve alimlerin durumunu arzeder; tutukluların salıverilmesi, vali ve kadıların vefatı veya berat talebi gibi muhtelif mevzuların arzını ihtiva edebilir.

d) Mürâseleler

Mürâsele Arapça haberleşmek, mektuplaşmak demektir. Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri tarafından kadı ve naiplere ve onlar canibinden nahiye naiplerine tayinleri ile selahiyetlerini mübeyyin olarak yazılan resmi emirler hakkında kullanılır bir tabirdir³⁹.

Kadılar yukarıda zikredilen yazılı belgeler dışında da bazı resmi yazışmalarda bulunabilirler. Mesela merkezden gelen bir ferman veya buyrultu üzerine, her hangi bir sanığın yakalanması için mahallin voyvodasına veya kethüdasına resmî bir yazı yazabilirler. Yahut tayin edildikleri kadılık görevini yine resmî bir yazı ile herhangi bir nâibe devredebilirler. İşte şer'îye sicillerinde yer alan ve kadının kendisine denk veya daha aşağı rütbedeki şahıs yahut makamlara hitaben kaleme aldığı yazılı belgelere mürâsele veya çoğulu olan müraselât adı verilmektedir⁴⁰.

2-Başka Makamlardan Sâdır Olan Belgeler

Şer'îye sicillerindeki kayıtlar sadece kadılar tarafından kaleme alınan ve daha önce zikredilen belgeler değildir. Zira merkezde ve hem de özellikle taşrada her hangi bir beylerbeyine, yahut eyalete veyahut sancak ve kazaya merkezî idare tarafından gönderilen ve hüküm denilen yazılı emirlerin çoğunluğu hep kadılara hitaben yazılırdı. Kadılar şer'î işlere memur oldukları gibi buldukları yerde yürütme gücünü de üzerlerine almışlardı. Kadı da kendisine padişah tarafından gönderilen fermanları, beratları ve benzeri emirleri, sadrazam, beylerbeyi ve

³⁹ PAKALIN, OTDTS, c.II, s.621.

⁴⁰ Ahmet AKGÜNDÜZ, Şer'îye Sicilleri, c.I, s.38; AŞS, 4, s.103.

kazaskerlerden gelen buyrultular ve ilgili devlet teşkilatlarından kendisine gönderilen diğer yazılı belgeleri şer'îye sicillerine kaydederlerdi.

a) Padişah'tan Gelen Emir ve Fermanlar

Padişah'tan gelen emir ve fermanları iki ana grupta toplayabiliriz.

Birincisi : Padişahın kendisine İslâm hukuku tarafından tanınan yasama yetkisine dayanarak veya icra kuvvetinin başı olarak kaleme aldığı ve şer'îye sicillerinde “evâmîr ve ferâmin” diye zikredilen hükümlerdir. Padişah ya ihtilafı olan bir şer'î meselede mevcut görüşlerden birini tercih ettiğini kadıya bildirir; ya şer'î hükümlerin icrâsını te'yid için yazılı emir gönderir veya düzenleme yetkisi bulunan sahalarda bazı düzenleyici kaideleri Divân-ı Hümâyûn'un telhisi üzerine tanzim eder ve durumu kadılara bildirir. Şer'îye sicillerinde bulunan ve bazan kendileri için hususî defterler tutulan bu kayıtlar, Osmanlı hukukunun da başta gelen kaynaklarından⁴¹.

İkincisi : Yine padişah'tan sâdır olan, ancak birinci guruptaki gibi umûmî değil hususî, şahısları ilgilendiren ve vazife tevcihi, tımar tefvizi, ticaret beratı ve benzeri konulara ilişkin olarak kaleme alınan ferman, berat ve nişanlardır. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde kadılık, imamlık, hatiplik, mîri arazi mutasarrıflığı veya benzeri görevler, kazaskerlik ve sadrazamlık gibi makamların inhâsı ve padişahın ferman ve beratları ile şahıslara tevdi edilmektedir. İşte bu ferman ve beratların bir sureti, ilgili yerdeki şer'îye sicillerine mutlaka kaydedilmektedir. Ayrıca belli şahıslara verilen muâfiyet ve ticaret beratları da bu gurubun içinde yüklü bir yer tutmaktadır⁴².

b) Beratlar

Arapça bir kelime olarak lügat manası “yazılı kağıt ve mektup” demek olan bu tabir Osmanlı devleti teşkilatında bazı vazife, hizmet ve memuriyetlere tayin edilenlere vazifelerini icra selahiyetlerini tevdi etmek üzere, padişahın tuğrası ile verilen mezuniyet veya tayin emirleri

⁴¹ AŞS, 4, s.84; 15, s.57; 17, s.135.

⁴² AŞS, 4, s.94-95; 15, s.93; 17, s.126.

hakkında kullanılan bir ıstılahtır⁴³. Berata berat-ı şerif, nişan, nişan-ı şerif ve hüküm de denir.

Kâmûs-ı Osmâni'de: Yazılmış kağıt manasıdır. İstilahımızda nişan, rütbe, memuriyet maaş ve imtiyazât-ı muhtelif için devlet tarafından yazılıp verilen resmi kağıt, ferman-nâme demektir⁴⁴.

Berat, âdi bir emir gibi veya tezkire gibi değildir. Divâni yazı ile yazılır, tuğrâ basılır. Fermanlar gibi beratlar da; “nişân-ı âlişân sâmi mekân-ı sultâni ve tuğrâ-yı âsitâne-i hâkâni oldur ki...” diye başlar. Beratlarda verilen hizmetin adı, yeri, geliri veya maaşı, verilenin ismi, niçin verildiği ve kendisinden ne istendiği, kumandanlık, seraskerlik veya diğer önemli bir vazife ise, berat alanın selahiyet derecesi tasrih edilir.

c) Sadrazam, Beylerbeyi ve Kazaskerlerden Gelen Buyrultular

Osmanlı Devleti'nde padişaktan sonra şer'î kanunî hükümleri icra ve takip ile görevli olan kişi, padişahın bir nevi mutlak vekili bulunan sadrazamlardır. Sadrazamlar padişahın emrine dayanarak bazı hususları kadınlara hatırlatabilirler. İşte şer'îye sicillerinde bulunan kayıtlardan biri de sadrazamların yazılı emirleri demek olan buyrultulardır. İncelemiş olduğumuz Adana şer'îye sicillerinde bu konuya dair pek çok belge mevcuttur⁴⁵.

d) Tezkireler, Temessükler ve Diğer Kayıtlar

Tezkireler: Şer'îye sicillerinde yer alan ve kadınlardan dışındaki makamlar tarafından kaleme alınan bir diğer belge çeşidi de tezkireler ve temessüklerdir. Osmanlı diplomatikasında, daha ziyade üstten alta veya aynı seviyedeki makamlar arası yazılan ve resmi bir konuyu ihtiva eden belgelere tezkire denmektedir. Aslında aynı şehir ve kasabada bulunan resmi dairelerinden birinden diğerine yazdıkları yazılara tezkire, şehirler arasındaki yazışmalara ise, tahrirat denmesi adet haline gelmişti⁴⁶.

⁴³ PAKALIN, OTDTS, c.I, s.265.

⁴⁴ Şemseddin SAMİ, Kâmûs-ı Türkî, İstanbul, 1978, s.386; AŞS, 4, s.12, 51, 52, 62; 17, s.93, 98.

⁴⁵ AŞS, 4, s.49; 15, s.66.

⁴⁶ AŞS, 17, s.220; 25. s. 64.

Şer'îye sicillerinde yer alan birinci manadaki tezkireler, başta sadrazam olmak üzere yüksek devlet memurlarının özel kalem müdürü demek olan tezkireciler tarafından kaleme alınır⁴⁷.

Temessükler: Sözlükte bir işe sıkı tutunmak demek olan temessük kelimesinin terim olarak bir çok manaları mevcuttur. Borç için alınan senede temessük dendiği gibi, muâhede ve sulh gibi şeylerde, devlet veya muâhede yapıyan gerçek yada hükmi şahıslar tarafından verilen mühürlü kağıtlara da denir.

Araştırma yaptığımız şer'îye sicillerinde “temessük”ün manası şudur. Mîri arazide ve gayr-i sahih vakıflarda tasarruf hakkı sahiplerine yetkili makam veya şahıslar tarafından verilen belge demektir. Yani temessük, tasarruf vesikası demek olur ki, sonraları tapu tabiri bunun yerine geçmiştir⁴⁸.

Diğer Kayıtlar: Şer'îye sicillerinde yer alan yukarıda saydığımız belge çeşitleri genel oran içerisinde yüzde doksanını teşkil etmektedir. Bu kayıtların dışında sırasıyla önce “tereke” kayıtları yer almakta olup, bu kayıtlar ölen kişinin kimliğinin yanısıra hem kişi, hem de bölge hakkında folklorik, ekonomik ve sosyal mahiyette bir çok bilgiyi içermektedir. Ayrıca ölen kişinin varisleri ve aile fertleri (eş ve sayısı, anne-baba, kardeşler ve mirasa dahil edilen diğer akrabalar) hakkında son derece sıhhatli ve detaylı bilgileri de ihtiva eder.

Tereke defterleri, şer'îye sicilleri içerisinde dağınık halde bulunan ve bazan müstakil olarak tertip edilen ve Osmanlı devletinin muhtelif zaman ve zeminlerini ihtiva edebilecek bir nitelik taşımaktadır⁴⁹.

Şer'îye sicillerinde mühim bir yer işgal eden bir diğer belge çeşidi ise “Tahrir ve Tevzî Defterleri” dir. Bu belgelerden “tahrir defterleri”; arazi yazılırken tutulan defterler hakkında kullanılır bir tabirdir. Tahrir defterleri biri, “mufassal” diğeri “mücmel” olmak üzere iki tanedir. Mufassal, arazinin sahiplerinin isimlerini, hudutlarını, mücmel ise,

⁴⁷ Ahmet AKGÜNDÜZ, Şer'îye Sicilleri, c.I s. 46.

⁴⁸ AŞS, 4, s.41; 17, s.90.

⁴⁹ Ömer DEMİREL Adnan GÜRBÜZ, Muhittin TUŞ, Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı, Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, (SKDSTA), Ankara, 1993, c.I, s.101; AŞS, 4, s.120; 15, s.25; 17, s.30.

hülasalarını ihtiva etmektedir⁵⁰ “Tevzî Defteri” ise, halkın ödemekle mükellef oldukları örfî vergiyi gösteren, müfredatlı hesap hakkında kullanılır bir tabirdir. Buna “salyane defteri” de denir.

IV-TARİHTE ADANA

A- Genel Olarak:

Çukurova tarihinin ilk devirlerinden beri insanların yerleştikleri bir bölge olmuştur. Tarsus-Gözlükule, Mersin-Yamuktepe, Kadirli-Karatepe gibi arkeolojik kazıların verdikleri sonuçlarla Tepebağ-Çavuşlu, Sirkeli, Temel ve İnci höyüklerinde yapılan sondajlar, Çukurovanın Yontmataş çağından beri bir yerleşme yeri olduğunu ortaya koymuştur.

Çukurovanın tarihte adı “Kilikya”(Cılıcia)’dır. Heredot, Kilikya adının Fenike hükümdarı Agenor’un oğlu “Kiliks” (Kilix)’den geldiğini söyler⁵¹.

Kuruluşundan buyana Çukurova’da çeşitli uygarlıkların varlığından, bu bölgede bir çok uygarlıkların yaşadıklarını öğreniyoruz Çukurova’nın verimli toprakları yanında Ön Asya’yı Anadoluya bağlayan Külek Boğazının varlığı da Çukurova’nın tarihinde önemli bir rol oynamıştır.

Çukurova Bölgesi Tarihi hakkındaki bu özlü bilgiyi verdikten sonra Adana tarihini de iki ana başlık altında toplayabiliriz.

1-İslâm öncesi Adana tarihi

2-İslâm sonrası Adana tarihi

İlk önce vermeye çalışacağımız İslâm öncesi Adana tarihini de şu alt başlıklarla ifade edeceğiz.

1- Hitit’ler Zamanı

Adana ilinin tarihi ilk kez Hitit Devleti’nin arşivi ile tabletlerden anlaşılacağına göre, Hititler Çukurova’nın bütününe (Kızıvatna - Kilikya) Krallığı ve çevresine “Uru Adania” (Adana Memleketi)

⁵⁰ PAKALIN, OTDTS, c.III, s.376.

⁵¹ Sargon ERDEM, “Adana”, DİA, İstanbul, 1988, c.I., s.349.

demekteydiler. Bu şehrin Adana olduğu kabul edilmekte, ancak elde yeterli delil bulunmadığı için bugünkü Adana ile aynı yerden mi yoksa onun yakınlarında mı kurulduğu kesinlikle bilinmemektedir.

M.Ö. 1190 yılında Hitit Devleti'nin çökmesiyle Hititlerin bir kolu olan "Kue" adıyla anılan Çukurova krallığına bağlanmıştır. "Kue" lilerin en önemli krallarından biri olan Asistavanda'dır. Karatepe yöresinde görülen Asistavanda şehri kalıntıları bu devirden kalmadır.

Kue krallığından sonra Çukurova Asurluların yönetimine girmiştir. (M.Ö.858-824, III. Salmanasar zamanı) M.Ö. 612'de Asur Krallığı'nın yıkılması ile Çukurovalılar tekrar egemenliklerine kavuşmuşlar ve bağımsız Kilikya Krallığı'nı kurmuşlardır. Zamanla Mezopotamya'ya kadar genişleyen bu devlet bağımsızlığını korumuşsa da Anadolu'ya hakim olan Ahamenid-Pers İmparatorluğuna bağlı bir satraplık haline getirilmiştir⁵².

2- Helenistik ve Roma Devirleri

Çukurova Büyük İskenderin, Önyasya seferi sırasında (M.Ö. 333) Makedonya'luların ve bilahare generallerinden Antigonos Monophthalmos'un eline geçmiş, payında kalmış, sonra Suriye'de krallığını ilan eden diğer generali Seleukos Nikator'un eline geçmiştir. Çukurova Selekus'lar devrinde bu hanedan ile Mısır-Batlamyos hanedanının savaş alanı olmuştur.

Bu dönemde Adana'nın, Seleukos Kralı IV.Antiochos tarafından Antiokhia Sarum adıyla yeniden imar edilen şehir olduğu sanılmaktadır. Helenistik kralların Romalılar tarafından birer birer yıkılmasıyla meydana gelen devlet otaritesi boşluğundan faydalanan Akdeniz korsanları Kilikya sahillerindeki yerleşme merkezlerini ellerine geçirerek yüzelli yıl kadar hükmetmişlerdir.

Nihayet Kilikya M.Ö. 12 yılında Pompeius tarafından Roma İmparatorluğu'na katılmış ve ancak bu tarihten sonra bölgeye istikrar gelebilmiştir⁵³.

⁵² Adana İl Yıllığı, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1978, s.20.

⁵³ Sargon ERDEM, "Adana", DİA, c.1, s.349.

Çukurova Roma imparatorluğunun ikiye ayrılmasıyla 398 yılında Doğu Roma'nın (Bizans) idaresine girmiştir. Romalılar ve 395'ten sonra da Bizanslılar zamanında başta Misis olmak üzere Adana bölgesinin büyük imar faaliyetlerine sahne olduğu, Adana surlarının, su kemerlerinin ve ilki Hadrianus tarafından yaptırılan (II.Yüzyıl) Seyhan üzerindeki Taş Köprü'nün, Justinanus tarafından muhtemelen aynı yerde yirmibir gözlü olarak yeniden yaptırıldığı (VI. Yüzyıl) bilinmektedir.

Adana Bölgesi I. Heraklius (610-641) zamanında, Kur'ân-ı Kerîm'de temas edilen⁵⁴ Bizans'lular ile Sâsanî'ler arasında, önce Sasaniler'in galip gelerek Antakya dolaylarını ve Tarsus'u ele geçirmelerine, daha sonra ise Bizans'luların galip gelerek İran'luları geri atmalarına sahne olmuş ve Emevi'ler tarafından fethedilmesine kadar yine Bizans'luların elinde kalmıştır.

B- İslâm Sonrası Adana Tarihi

İslâmî kaynaklarda Erdene, Edene, Ezene, Azana ve Batana şekillerinde geçen ve Osmanlı döneminin ilk zamanlarında ise (....., veya (.....) imlasıyla, Tanzimattan sonra da Edirne ile karıştırılmaması için (.....) şeklinde yazılan⁵⁵ Adana'ya ilk defa müslümanların akınları Hz. Ömer devrinde onun kumandanı Halid b. Velid tarafından yapılmıştır. Arkasından Ebu Ubeyd ile Muaviye onu izlemiştir. Ancak geçici türden olan bu akınlar devam etmesine rağmen kesin bir sonuç vermemiştir. Bölgenin asıl fethi Emevî halifesi Abdulmelik döneminde (740) olmuştur⁵⁶.

Adana ve çevresinin İslâm-Türk grubları tarafından iskânı ise, Abbasiler devrinde, Harun Reşid zamanında Horasanlı kumandan Ebu Süleym et-Türkî tarafından gerçekleştirilmiştir. Türkler, büyük gruplar halinde Horasan ve Türkeli'nden getirilerek bu bölgeye yerleştirildiler.

Adana X. Yüzyılda, Rumların XI. yüzyıl sonlarında Selçukluların ve bir müddet de Haçlıların eline geçmiş ve XII. yüzyılda bir ara Konya Selçuklularının idaresine girmiş ise de bu hakimiyet uzun sürmeyerek tekrar Bizans İmparatorluğu ile Kilikya Ermeneleri arasında el değiştirmiştir. Bundan sonra Adana XIII. yüzyıl ortalarından itibaren

⁵⁴ Rûm, XXX/1-5.

⁵⁵ Yusuf HALAÇOĞLU, "Adana", DİA, c.I, s.349.

⁵⁶ Adana İl Yıllığı, s.22.

Memlûklerin ve bunlara bağılı olarak 1378-1562 yılları arasında Türkmen'lerin "Üçok" koluna mensub Yüreğir boyu beylerinden Ramazan Bey'e ve ailesine intikal etmiştir⁵⁷.

Çukurova'yı Memlûkler ile birlikte fethederek burada yerleşen Türkmen'lerin çoğunluğu Oğuzlar'ın "Üçok" kolundan idiler. Yüreğir'in başkanlığında diğer "Üçok"lu boylar "Varsak", "Kusun", "Özer", "Kuştemur", "Karaisa" ve "Gündüzler"di⁵⁸.

1- Osmanlı Devri

Adana uzun müddet Memlûklerle Osmanlıların nüfuz mücadelesine sahne olmuş, nihayet Çukurova Bölgesi ile birlikte Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi esnasında Osmanlı topraklarına katılmıştır. Bununla beraber uzun bir müddet Ramazanoğulları vasıtası ile idare edilmiştir.

Osmanlı hakimiyetindeki Adana, zaman zaman Halep Eyaleti'ne bağılı bir sancak olarak bazen de müstakil bir eyalet olarak⁵⁹ Osmanlı idarî teşkilâtında yer almıştır. Nitekim 1608-1833 yılları arasında "mütesellimlik" şeklinde idare edilen Adana, 1867'de "Kozan", "Cebel-i bereket" ve "İç-il" Sancaklarının birleştirilmesi ile bir eyalet haline getirilmiştir. 1833-1840 yıllarında Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı ile başlayan harekât sonunda, Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın eline geçmiş, Londra Antlaşması ile de 1841'de tekrar Osmanlı Devletine bağlanmıştır.

I. Dünya savaşı sonunda 24 Aralık 1918'de Fransızlar tarafından işgal edilen Adana, halkın şiddetli mukavemeti neticesinde iki yıllık bir Fransız hakimiyetinden sonra 1921'de Ankara İtilafnamesi ile Türkiye'ye teslim edilmiş ve 5 Ocak 1922 de de Fransızlar, şehri kendilerine yardımcı olan Ermenilerle birlikte terk etmişlerdir.

Bu noktada ünlü Seyyah Evliya Çelebi'nin 1671'de hicaz'a giderken uğramış olduğu Adana şehri hakkında "Seyahatname"sinde şu bilgileri vermiştir. Adana'nın dört köşeli, beşyüz adım çevresi olan, yedi kuleli ve iki kapılı bir kalesi vardır. Kale doğu tarafından nehirle, diğer

⁵⁷ Yusuf HALAÇOĞLU, "Adana", DİA, c.I, s.349.

⁵⁸ Adana İl Yıllığı, s.24.

⁵⁹ İ. Hakkı UZUNÇARŞILI, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, s.102.

üç tarafından da hendeklerle çevrilmiştir.Kale içinde otuzyedi, kale dışında ise 8700 ev bulunuyor. Ayrıca şehirde beşi büyük yetmiş cami, 130 dükkan, 17 han ve bir kapalı çarşı vardır. Adana'nın mahsülleri arasında limon, turunç, zeytin, incir, nar, şeker kamışı ve pamuk sayılmaktadır. Bu arada halkın Türkmenlerden oluştuğu ayrıca az miktarda Arap Rum, Ermeni bulunduğu da kaydedilmektedir⁶⁰.

⁶⁰ Evliya ÇELEBİ, Seyahatname, İstanbul, 1935, c.IX, s.333-334.

I.BÖLÜM

SOSYAL YAPI

A-HALKIN GENEL DURUMU

Osmanlı toplumu homojen bir yapıya sahip değildir, bir çok etnik ve dinî unsurlar bir arada yaşamaktadır. Bu durum çeşitli Osmanlı şehirlerinde ve Osmanlı Devleti'nin idarî yönden en küçük birimi olan köy (karye), nahiye ve kazalarda dahi müşahade edilebilmektedir.

Tezimizin ana kaynağını oluşturan şer'îye sicillerindeki her neviden kayıtlarda da görüldüğü üzere bu durum Adana için de söz konusudur. Çünkü sicillerdeki hüccet, i'lâm, tereke ve diğer mahkeme kayıtlarında, müslüman unsurun yanısıra isimlerinden sıkça söz edilen zımmî unsurun varlığına rastlamaktayız.

1-Müslüman Unsur

Daha önce geniş olarak anlatıldığı üzere, Adana M.S. 740 tarihinden itibaren kesin olarak İslam egemenliği ve etkisi altına girmiştir. Bölgenin yerli halkının büyük bir kısmı İslâmı kabullenerek ihtida etmiş, eski dinlerine sadık bir kısım ise, zımmî statüsünü kabullenmek durumunda kalmıştır.

Abbasi halifesi H.Reşid iktidarında, asıl Türk unsur, boylar halinde Maveraünnehir'den getirilerek Adana bölgesine yerleştirilmiştir. Adana bölgesindeki müslüman unsurun büyük bölümünü oluşturan Türkler, Oğuzların Üçok kolundandır¹ Türk-Oğuz unsurunun hala canlı olarak yaşatıldığına, yerleşim bölgelerinin isimlerini incelemek suretiyle tanık oluyoruz. Hemen kısa bir örnek vermek gerekirse, Örencik, Karacaören, Karaçarlı, Ocaklık, Toktamış, Kuruköprü, Sarıçam verilebilir².

Diğer müslüman etnik guruplar içerisinde bölgede Kürt ve Arap unsurlarına rastlanmaktadır³. Genellikle Arapların ziraatla uğraştıkları

¹ Adana İl Yıllığı, T.C. K. B, s.24.

² AŞS, 17, S.209, Türkmen aşiretlerinin isimleri: Sincarlı, Genceli, Karakoyunlu, Dündarlı, Çalıkı.

³ AŞS, 4, s.147; 27, s.8.

kayıtlarda geçmektedir. “Arap Abid Köyü” bu etnik gurubun yaşadığı karyelerden biridir⁴.

2-Gayr-1 Müslim Unsur

Şer’iye sicillerinin tetkik edilmesi neticesinde, zimmîlerin etnik olarak dağılımı şu şekilde bir tabloyu karşımıza çıkarmaktadır. Öncelikli ağırlık Ermenilerde daha sonra sırasıyla Yahudi, Rum ve gayrı müslim Acem-Arab gruplar sıralanmaktadır. Şer’iye sicillerinde, İslam hukukundan mülhem, Ermeni, Yahudi ve Rumlara ehli kitap olduklarından “zimmî”; yezidî, zerdüşî ve mazdek v.s. putperestlere ise “kefere” tabiri kullanılmıştır⁵.

Sicil kayıtlarının tetkikinde müşahade ettiğimiz üzere çeşitli etnik ve dîni grupların, oturdukları mahalleye isim olması sık rastlanan bir durumdur. Adana şer’iye sicillerinde sık sık “Zimmîyân Mahallesi”nden bahsedilmektedir⁶. Bütün Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi bu bölgede de müstakil adlarla anılan zimmî mahallelerinde söz konusu etnik grupların ikamet ettiklerine şahit oluyoruz.

Müslümanlarla zimmîler arasında, din ayrılığından kaynaklanan, kız alıp verme hadisesi olmadığından, akrabalık ilişkilerine dayalı yakınlık ihdas edilmemiş ve bunun neticesinde ayrılık konumunda bulunan gayrı müslimler kendilerini genellikle tecrit ederek zimmî mahalleleri oluşturmuşlardır. Adana’da “Zimmîyân Mahallesi” tabir edilen bu mahallelerden bir kaç şunlardır: Ermeniyan Mahallesi⁷, Bahciyan Mahallesi⁸, Yortan Mahallesi⁹, İki Kilise Bucağı¹⁰.

Ancak şurasını hemen belirtmek gereklidir ki; zimmîler ile müslim teba arasındaki ilişkiler karşılıklı saygı esasına oturmaktadır. Bununla ilgili çok çarpıcı örnekleri Adana şer’iye sicillerinde bulmak mümkündür. Zimmîlerin bir kısmının evinde “Mushaf-ı Şerif”e rastlamak mümkündür¹¹. Komşuluk ve ticaret ilişkileri de tamamen

⁴ AŞS, 4, s.47.

⁵ AŞS, 4, s.62, 63; 23, s.14.

⁶ AŞS, 15, s.30; 4, s31.

⁷ AŞS, 17, s.55.

⁸ AŞS, 23, s.14.

⁹ AŞS, 15, s.25.

¹⁰ AŞS, 4, s.80.

¹¹ AŞS, 27, s.5.

âdil ve medeni çerçevede ceryan etmektedir¹². Zimmîlerin devletle ilişkileri gayet iyidir¹³. Devlet, adalet dağıtımında müslümanların lehine ve gayr-ı müslimlerin aleyhine olan bir tutum asla sergilememiştir. Özellikle Adana şer'îye mahkemelerinin zabıtlarında bu durumun çok sayıdaki örneğiyle karşılaşırız.. Birer adalet vesikası olan bu örnekleri zikredelim.

Adana'nın Bâb-ı Tarsus Mahallesinden Portam veled-i Arık ve arkadaşları zimmîler, mahkemeye müracaat ederek; "Bizler 45 seneden beri burada ikâmet etmekteyiz ve bütün vergilerimizi halkla birlikte ödüyoruz. Artık bizden müsâfir harcı alınmaması gerekirken hazineden Mehmed Ağa bizden bu harcı talep ediyor" diye beyan ediyorlar ve neticede kadı tarafından haklı bulunuyorlar¹⁴.

Zimmîyan Mahallesinden Mikâil veled-i Erakil, Yortan Mahallesinden Fatıma bint-i Mustafa'nın kendisinin Fatıma'nın kardeşine borcu olduğu yolunda Vali Murtaza Paşa'ya şikayet edildiğini ve mübaşiriye olarak 150 kuruşunun alındığını, bunu Fatıma'dan tahsil etmek istediğini arzetmiş ve bu arzı kabul edilmiştir¹⁵.

Osmanlı Devleti zimmîlerin dîni hayatlarına müdahale etmek bir yana, bilakis dîni vecîbelerini kolaylıkla yerine getirebilmeleri için her türlü yardımda bulunmaktadır. Adana Şer'îye sicilleri bunun örnekleriyle doludur. Birkaç çarpıcı örnek şunlardır.

Evvela bir fermanı misal verelim: Sis, Adana ve Halep Ermeni "Katoğikos"u olan Mikâil adlı rahibin Divân-ı Humâyun'a şikayette bulunarak "Katoğikos"luğuna tabi yerlerde tayin eylediği vekillerine müdahale edildiği ve kiliselerinin başkalarına verildiğini bildirmiş, bunun üzerine rahibe verilen "berât-ı âlişân"ın şartlarına uyulması konusunda Adana, Sis ve Halep Kadılarına gönderilen fermanıdır¹⁶.

Aşağıdaki ferman ise zimmîlerin dîni işlerinde, kendi içlerinde özerk olduğuna en kat'î delildir: İstanbul ve çevresi Ermeni Patriği Ağop adlı rahip Divân-ı Humâyun'a müracaat ederek Adana ve Halep

¹² AŞS, 4, s.6.

¹³ AŞS, 4, s.131.

¹⁴ AŞS, 17, s.45.

¹⁵ AŞS, 4, s.247-248.

¹⁶ AŞS, 23, s.125.

Ermeni murahhasalıkları ile Sis Ermeni Katoğikos'luğuna kendi istediği rahipleri seçtirmiş ve tayin ettirmiştir. Bununla ilgili olarak Adana Valiliğine gönderilen fermandır¹⁷.

Bir diğer fermanda hoş görünün daha da ileri bir noktasına rastlıyoruz ki, devletin her kademesinde mâli bir sıkıntının yaşandığı bir dönemde devletin bölgemizdeki Rumiyyân Patrikliğine tanımış olduğu haklar gerçekten de dikkatlere muciptir. Özet olarak bu fermanda aynen şu ifadeleri okuyoruz:

Antakya ve tevâbi'i Rumiyyân Patriği "Selestros", Dîvân-ı Humâyun'a gönderdiği arz-ı halde; Adana Vilayeti, Patos, Tarsus ve İskenderun ve tevâbiî kazalarındaki Rumların "Metropolit"inin mahlul bulunduğu, Rahip "Nikiforos"un eline berat verilmesi istendiği, Piskopos mukâtaası defteri der-kenarında mukayyet 1000 (bin) akçenin Hazine-i Âmire'ye teslim şartıyla 1154 senesi Şaban'ın guresi tarihli fermanın sâdır olduğu, 18 Şaban günlü berat-ı humâyun ile "Nikiforos"u mezkur yerlerdeki Rumiyyân taifesine "Metropolit" olmasına, akd-ı nikah ve fesh-i nikahlarda, münâzaalı meselelerde kiliselerine müteallik bağ ve bahçe, tarla, çiftlik, değirmen, vakıflar ve davalar hususlarında bundan önce olduğu gibi "Nikiforos"un ol minval üzere mutasarrıf olması kendisine dahl-ı taarruzda bulunulmaması emrolunmuştur¹⁸.

Zımmîlerin Osmanlı Devleti'ne, hususan da adaleti icrasındaki hassasiyetine duydukları güveni ifade ettiğine inandığımız bir belgenin özeti da şudur: Eski Hamam Mahallesi'nden Hecedar Zımmî, Devlet-i Aliyye'den şikayet ederse Matbah-ı Âmireye, eğer Adana'da vâki bir idari durumdan şikayet ederse Adana Valisine 500 kuruş nezrim olsun diye kendisine hüccet verilmiştir¹⁹.

Bütün bu hoşgörüyü rağmen İslâm Dini ölçüleri de gözetilerek gerektiğinde müslim, gayr-ı müslim teb'a arasındaki hukuk gözetilmiştir. Adana'da bulunan hamamın hanımlara tahsis edildiğini ve buluğa ermemiş erkek ve kız çocuklarıyla ve müslüman ve kâfir hanımlarıyla hamama birlikte girmelerinin İslâm Dini'ne aykırı olduğuna dair Adana Kadısına yazılan buyrultudur. Buna göre Nasâra

¹⁷ AŞS, 23, s.111

¹⁸ AŞS, 17, s.126.

¹⁹ AŞS, 4, s.102.

hanımları müslümanlardan ayrı olarak Pazar günü hamama gireceklerdir²⁰.

Müslüman ahalinin iyi ahlâkı ve devletin âdil tutumu pek çok gayr-ı müslimin ihtida ederek İslam Dini'ne girmesine neden olmuştur. Birkaç misal ile meseleye katiyet kazandıralım.

Kafazâde Mahallesinden zaman-ı cahiliyye ismi Circus ismiyle müsemma olan gayr-ı müslim bâtil dinden rücû' ederek Dîn-i İslâmı kabul ile Mehmed adını aldı²¹.

Kirkor isimli zımmî müslüman olmuş Sinan adını almıştır. Miloş isimli zımmî müslüman olmuş Mustafa adını almıştır. Nikola isimli zımmî müslüman olmuş Mahmud adını almıştır²².

B-TOPLUM HAYATI

1-Şehir Hayatı

Bugün şehir dediğimiz sosyal topluluk, yerleşmiş ve gelişmiş bütün toplumların çekirdeğini meydana getirmektedir. Göçebelikten yerliliğe, deniz ve kara avından, sürücülükten çiftçiliğe, ticarî faaliyetlere ve endüstriye geçiş, insan toplumlarında gelişmenin başlıca ölçüsüdür.

Osmanlı toplumunun çekirdeğini oluşturan, Anadolu'ya yerleşen Türkmen aşiretleri (Oğuz boyları), göçebe veya konar göçer oldukları halde, Dokuz Oğuz (Uygur) kökünden olanlar yerleşmiş ve kent kurmuş olanlardır²³.

Osmanlı toplum hayatı, genel olarak şehir ve köy hayatı standartlarını ortaya koyması bakımından ikiye ayrılır.

Gösterilen faaliyet ve elde edilen gelirin tarım kesimi veya sanayi ve ticaret kesiminden olması kır (köy) ve şehiri birbirinden ayıran

²⁰ AŞS, 4, s.66.

²¹ AŞS, 15, s.1.

²² AŞS, 15, s.1; 26, s.1-2.

²³ Hilmi Ziya ÜLKEN, Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği, V.D.,Ankara, 1971, S.IX, s.13.

önemli bir ölçü²⁴ olarak araştırmamızda kullandığımız ilk elden materyaller olan Adana şer'iyeye sicillerinde de gözden kaçmamaktadır.

Osmanlı Devleti idarî yapısı içerisinde şehirleri, eyalet ve sancak merkezleri meydana getirir. Buralar genelde devletin tüm idarî mekanizmasının oluştuğu yerlerdir. Kazalar ise yönetim ve denetim güçlüklerinden dolayı 40-50 köyün birleştirilmesiyle ekonomik tasarruf açısından oluşturulmuş ve karyenin (köyün) bir üst birimidir²⁵.

Osmanlı şehirleri ve bilhassa bu dönemde Adana şehri, muhtelif grub ve sosyal zümrelerin bir arada yaşadığı kozmopolit bir yapıya sahiptir²⁶.

Osmanlı şehirlerinde yaşayan halk, ziraatle meşgul olmadıkları ve şehirlerin büyük bir itisadi ve sosyal birliğin merkezi olması dolayısıyla, devlet tarafından daha farklı bir biçimde vergilendirilmiştir. Şehir ahalisi genellikle ticaret, endüstri ve benzeri işler yapan, geçimini ve kazancını bu gibi işlerden sağlayan kimselerden teşekkül etmekteydi. Genelde esnaf olarak adlandırılan bu kimseler, devlet ekonomisine pazarlarda sattıkları mallar dolayısıyla verdikleri vergilerle katkıda bulunmuşlardır²⁷.

Bu dönemde şehirde iktisadi faaliyet gösteren önemli bir iş kolu ise çiftçilik, bağ ve bahçe tarımıdır²⁸. Çiftçiliğin, bağ ve bahçeciliğin şehirdeki meslekler arasında ikinci sırada yer alması, tarım ekonomisine dayanan iktisadi yapının bir göstergesidir²⁹.

Osmanlı toplumunda üçüncü sırada ise ücretliler gelmektedir. Öğretmen, imam, hizmetkâr olanlar ile idari, adlî ve askerî görevleri olup, ücret alanların oluşturduğu bir kesim. Bu kesim gerek

²⁴ Ahmet KALA, XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Devletinde Ailenin İktisadi Yapısı, SKDSTA., Ankara, 1993, c.I, s.311.

²⁵ Musa ÇADIRCI, Türkiye'de Kaza Yönetimi 1840-1876, Belleten, c.LIII, S.206, Ankara, Nisan 1989, s.237.

²⁶ AŞS, 4, s.147; 23, s.36; 27, s.8, bu belgelere göre Ermeni, Rum ve Arap toplulukların Adana şehir hayatı içerisindeki çeşitli konumlarda varlıklarını müşahade ediyoruz.

²⁷ Bahaeddin YEDİYILDIZ, XV. Asrın Sonuna Kadar Osmanlı Cemiyeti ve Hukuk, DGBİT, İstanbul, 1992, c.XII, s.381.

²⁸ Ahmet KALA, A.g.m, SKDSTA, c.I, s.314.

²⁹ AŞS, 4, s.134; Tütün üreticiliğinin yapıldığına dair 17, s.90.

malî imkânları bakımından, gerekse sosyal mevkîleri bakımından imtiyaz sahibi kimselerdir³⁰.

Devlet yönetiminin zayıflaması, otoritenin gücünün yitirilmesiyle mahalli yöneticilerin rüşvet ve yolsuzluklarla halkı ezmesi, birinci ve ikinci gurubun gittikçe malî güçlerinin zayıflamasına sebep olmuştur.

Şehirlerde ücretli sınıfın varlığı itibariyle okuma yazma oranı, kırsal kesimlere nisbetle daha fazla olmuştur. Osmanlı Devletine matbaanın Batı'ya nisbetle geç girmesi ve XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar da etkili olamaması sebebiyle el emeğiyle yazılan ve çoğaltılan kitapların sayısı da çok fazla değildi. Bu sebeple çok az ailenin terekesinde kitaba rastlanmıştır. Adana şer'îye sicillerinden incelenen defterler arasında, Adana'da yaşayan genelde de şehir halkı içinde kitap sahibi olan az sayıda ailenin çoğunda, Mushaf-ı Şerif (Kur'ân-ı Kerîm) Enâm-ı Şerif (Kur'ân'da Enâm Suresi) olduğu görülmüştür³¹.

Toplum içerisinde, kitab sahibi olanların sayısının az olmasına rağmen, kitap sahibi olan bu ailelerin de çok miktarda kitaba sahip oldukları görülmüş³² ve bu ailelerin daha ziyade ilmiye zümresine mensub oldukları dikkati çekmiştir. el-Hâc, seyyid, şerif gibi lâkab sahibi kişilerin terekesinde ancak kitaba rastlanabildiği gözönünde bulundurulur ise bu sonuç ortaya çıkmaktadır³³. Tesbit ettiğimiz mevcut kitaplar, Kur'ân-ı Kerîm ve tefsiri, fıkıh, akâid şeklinde tasnif etmek mümkündür.

Bu dönemde Adana'da sanatla uğraşan, sanatın her kolunda adı geçen kişiler, esnaf zümresi bulunmaktaydı. Kayıtlarda rastlayabildiğimiz kadarıyla sıralar isek : Sarraflık³⁴, neccarlık, debbağlık, semercilik, haddatlık³⁵ (demircilik), nalbantlık³⁶, sarracılık, duhancılık³⁷(tütüncü), habbazlık³⁸ (ekmek pişirici), sabunculuk³⁹.

³⁰ Dursun BAYRAKTAR, Şer'îye Sicillerine Göre Tanzimatın İlk Yıllarında Bolu, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1995, s.87.

³¹ AŞS, 26, s.6.

³² AŞS, 15, s.32.

³³ AŞS, 15, s.32.

³⁴ AŞS, 23, s.5; 4, s.8.

³⁵ AŞS, 4, s.105.

³⁶ AŞS, 4, s.87.

³⁷ AŞS, 4, s.184.

Adana, zımmî ahalinin çokluğu nedeniyle canlı bir şehir hayatına sahiptir. Pek çok kültürün izlerini görmek mümkündür. İdarî mercilerde daha ziyade Türk unsurlar varken, zanaatkâr sınıfı Ermeni ve Rum, tüccar sınıfı Yahudilerden oluşmaktadır.

2-Köy Hayatı

Şehir halkından ayrı olarak, diğer bir üretici sınıf da köylüler yani çiftçiler idi. İmparatorluğun ekonomik yapısı ziraata dayandığından bu işle meşgul köylülerin devlet açısından ne kadar önemli olduğu aşikârdır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemindeki genel yapısı, Osmanlı toplumunun diğer bir unsur olan konar göçerleri ziraat sahasında küçük çapta tarımla uğraşmaya zorlarken, bir yandan da onların köyler kurarak yerleşik vaziyete geçmelerine zemin hazırlamıştır⁴⁰.

Köylüler elde ettikleri mahsulün vergisini vermek suretiyle mükellefiyetlerini yerine getirmişlerdir⁴¹. Zira Osmanlı Devleti'nde esas itibariyle toprak devletidir, toprağı işleyen köylü kiracı mesabesinde dir.

Osmanlı reâyâsı devlete ait sayılan topraklar üzerinde ziraat yapmak ve buna karşılık elde ettiği ürünün öşrünü de vermekle mükellefti. Ancak böyle ektiğı toprağın, diktiğı meyveli ağacın, bağıın ve kovanın öşürünü doğrudan doğruya devlet hazinesine vermeyerek, devletin bir hizmet mukabili bu toprakları terkettiğı sahib-i arza veya vakıf ise vakfa, birine temlik edilmiş ise, o mülk sahibine vermek durumundaydı⁴².

Osmanlı Devleti'nin, mâlî yükünü büyük ölçüde çiftçi reâyâ sirtlanmıştır. İklim şartlarına, özellikle yağışa bağımlı bir üretim kolu olduğundan çiftçilik, köylüyü zaman zaman zor duruma koyarken, başı boş eşkiyanın haraç ve talanı da iyice bunaltmıştır. Adana bölgesinde bu

³⁸ AŞS, 4, s.177.

³⁹ AŞS, 4, s.109.

⁴⁰ Bahaeddin YEDİYILDIZ, XV. Asrın Sonuna Kadar Osmanlı Cemiyeti ve Hukuk, DGBİT, c.XII, s.382.

⁴¹ AŞS, 4, s.143.

⁴² Bkz. Mustafa AKDAĞ, Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, Ankara, 1971; Ö. Lütfi BARKAN, Kanunlar, İstanbul, 1943.

duruma sıkça rastlanabilmektedir. Şer'îye sicillerindeki fermanlar “yol kesip adam öldüren eşkıya taifesinin takibi” ile alakalı hükümlerle doludur⁴³. Çoğu zaman “başı boş levendât ve sair eşkıya taifesi”nin baskı ve tesiratıyla⁴⁴, köylerden daha güvenli olan şehir bölgelerine doğru göçler yaşanmaktadır. Göçlerin bir diğer nedeni de vergi veremez duruma geldiğinden⁴⁵ köylünün bir kurtuluş olarak şehre âdeta kaçmalarıdır⁴⁶.

Adanan'ın köyleri genelde Türkmen-Oğuz unsurun ağırlıklı olduğu bir dağılım arz eder. Zaten köy isimlerinden de bu gerçek kolayca görülebilir. Türk unsurunun yanında Ermeni, Rum ve Yahudi vatandaşların oluşturduğunu sandığımız köy isimlerine de rastlamaktayız. Bunlara bir kaç misal verecek olursak: Frenkoğlu, Havraniye, Zapkıcı, Mıdık, Bocu, Misis, Mercin, Kisenit, Puhnu, Cizerin, Kodos, Sıtır, Nüfret, Kallinci, Oldiyar⁴⁷.

Adana köylüsü geçimini tarım ve hayvancılıkla temin etmektedir. Genelde buğday⁴⁸, arpa ve pamuk⁴⁹, meyvecilik⁵⁰ üretimi yapılmaktadır. Adana şer'îye sicillerinden 17 Nolu sicil defterinde üretim ölçeği hakkında bir fikir verilmektedir: Yüreğir Kazasının Azaplar Karyesinin hissesine düşen ambar teslimi 96 kile buğday, 3132 kile arpa şeklinde yapılmıştır⁵¹.

Bundan başka incelemiş olduğumuz Adana şer'îye sicil defterlerinden 17 Nolu defterin 90. Sayfasındaki bir “Temessük” kaydında özetle şu bilgiler verilerek bölge halkının aynı zamanda tütün üreticiliği yaptığı da vurgulanır.

Berât-ı âlişân ile deruhte edilen Adana tütün gümrüğünün 1156 senesi hissesinin yarı hissesini Muharrem ibtidasından Şubat sonuna kadar zap-ı raptına talip Mehmed Ağa ve şehir Kethüdası oğlu Hasan

⁴³ AŞS, 4, s.16, 27, 50, 79

⁴⁴ AŞS, 4, s.50, 51, 57-58; 17, 180.

⁴⁵ AŞS, 4, s.54.

⁴⁶ Tehcir için bkz. AŞS, 4, s.93; Cizyedarların halka zulmü için bkz. 17, s.186.

⁴⁷ AŞS, 17, s.41-42.

⁴⁸ AŞS, 4, s.134.

⁴⁹ AŞS, 4, s.140.

⁵⁰ AŞS, 17, s.71.

⁵¹ AŞS, 17, s.43.

Ağa tarafından 2500 kuruşa iltizam edildiği ve bu bedelin teslim şartının kabul edildiği sene içinde elde edilecek resm-i dönümü duhan ve tütün gümrüğünün alınması toplanması ile zapt-ı raptına hiç bir ferdin mani olamayacağı Temessükteki mukâta'asının mültezimi ve müştereki Osman Ağa'nın kabul olunduğu hakkında temessük verilmiştir⁵².

C-AİLE HAYATI

Toplumun tabîi ve temel ögesi olan aile, insanlığın başlangıcı ile birlikte varolmuştur. Dolayısıyla toplumun varlığının devam etmesinde önemli görevler yüklenmiş, ekonomik hayata yön vermiş, sosyal ve siyasi hayatı düzenlemiş, dîni ve kültürel fonksiyonlar icra etmiştir. Bunların da ötesinde insanlığın varlığı ve yeni nesillerin teşekkülünde başlıca unsur olmuştur.

Sosyal bünyenin çekirdeği olan aileyi, “anne-baba, çocuklar ve tarafların kan akrabalarından (aile biçiminin gereğine göre) meydana gelmiş ekonomik ve toplumsal birlik” olarak tanımlayabiliriz.

Hilmi Ziya Ülken'e göre aile: “Aralarında gerçek veya uzlaşma bir akrabalık bağı olan, yani bütün sosyal münasebetlerin bir soy etrafında toplandığı zümrelere aile denir”⁵³.

Eski Türklerde toplumun çekirdeği aileden oluşurdu. Bu da baba, oğul ve torunlardan ibarettir. Evlenip giden kızlar ile onların çocukları aileden sayılmazlardı. Türk ailesi peder-şâhi bir aile tipine sahiptir, yani, baba hukukunun hakim olduğu bir aile tipidir.

İslâm Dini'nde kaynağını “Nur” suresinden alan tarife göre aile: Aynı çatı altında bulunan anne, baba, evlat ve hizmetçilerden müteşekkil bir topluluktur⁵⁴.

Osmanlı ailesinin birey sayısı hakkında en teferruatlı ve hemen her bölge için bulunabilecek kaynaklar olması bakımından şer'îye sicilleri ilk sırayı alır.Şer'îye sicilleri içerisinde çeşitli belge türlerinden biri olan “Tereke defterleri”nden ölen kişinin kimliğinin yanısıra hem

⁵² AŞS, 17, s.90.

⁵³ H. Ziya ÜLKEN, Sosyoloji, İstanbul, 1943, s.268.

⁵⁴ Nur, XXIV/ 58-61

kişi ve hem de bölge hakkında folklorik, ekonomik ve sosyal mahiyette bir çok bilgiyi bulmak mümkündür. Ayrıca ölen şahsın varisleri ve bilhassa bu araştırmaya konu olabilecek yönü itibariyle aile fertleri (eş ve sayısı, çocuk sayısı, anne-baba, kardeşler ve mirasa dahil edilen diğer akrabalar) hakkında son derece sıhhatli ve detaylı bilgileri de ihtiva eder.

Evrensel bir vakıa olarak aile, Osmanlı toplumunda bazı özelliklere sahiptir. Bu özellikler büyük ölçüde İslâmiyet tarafından belirlenmiştir. Kur'ân ve hadislerde aile hayatına ve kadına verilen yer, İslâm'ın aileyi toplum hayatının temeli olarak kabul ettiğine işaret eder⁵⁵.

Adana ili şer'îye sicillerindeki tereke kayıtlarını incelemek suretiyle Adana bölgesinin aile yapısı hakkında sahih kanaatlere varabiliriz. Buradan hareketle ulaştığımız sonuçları aktarmaya çalışalım.

Adana topumu ailesi, bir İslâm örneği olarak çok evlilik serbest olmasına rağmen genellikle tek eşli bir mahiyet taşır. Yaptığımız tereke kayıtlarının incelemelerinde, aynı anda birden fazla eşle yapılan evliliklerin çok olmadığını ifade edelim. Araştırmalarımıza göre birden fazla evlilik oranı %15 civarındadır⁵⁶.

Araştırmamızın ana konusunu teşkil eden Adana şer'îye sicillerinin tamamına yakınının Adana şehir hayatı ile ilgili olduğu ve köy hayatı ile doğrudan ilgili belgelere rastlanamayışı köy ailesi için kesin sonuçlar ifade etmemize mani olmaktadır. Bununla beraber bu konuya ait diğer bölgeler için yapılan araştırmaların genel sonuçlarına dayanarak birden fazla eşle evlilik oranının köylerde şehirlere göre düşük olduğunu söyleyebiliriz. Fakat yine de çocuk sayısının, şehir ailesine oranla yüksek olduğu söylenmelidir.

Bunun yanısıra Adana ili için yaptığımız araştırmalar birden fazla eşle evlilik ile sahip olunan zenginlik arasında doğrudan bir ilişki olmadığını ortaya koymaktadır⁵⁷. Adana'da yaşayan müslüman

⁵⁵ Ahmet TABAKOĞLU, Osmanlı Toplumunda Aile, SKDSTA, c.I, s.92.

⁵⁶ Üzerinde çalışma yaptığımız sicil defterlerinin büyük çoğunluğunun yalnızca Adana şehir hayatını içerdiği göz önünde bulundurulmalıdır.

⁵⁷ AŞS, 4, s.163; 17, s.75-76; 26, s.4.

olmayanların tek eşli olmaları ise, çok eşliliğin dîni dayanağını açıklar⁵⁸.

Öte taraftan Adana şehir hayatında görülebilen çok eşliliğin temel sebeplerinin çocuk ve özellikle nesebin devamı için erkek çocuğa sahip olmak arzusundan kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Konuyu Osmanlı toplumsal hiyerarşisinde üst zümreyi oluşturan yönetici (askerî) zümre açısından incelemek istediğimizde “vakfiye”lerin önemli bir kaynak oluşturduğunu görürüz. Zira klasik dönemde -1150-1160 yılları klasik dönem içerisinde mütâlaa edilmektedir- vakıf kurucularının yüzde sekizi bulan bir oranı askerî zümreye aittir⁵⁹.

Bu zümrede ailenin kurucusu ve en yaşlı erkeğin hakimiyeti vardır. Çok eşle evlilik söz konusudur. Aşağıda özetini verdiğimiz bir “vakfiye hücceti” bunun en bâriz örneğidir.

Adana Ali Dede Mahallesi’nde Serdengeçti Ağalarından Battal Mehmed Ağa;

-Üç bab üst kat, iki bab alt kat, bir örtme sofası, kileri, matbahı, hamamı, su kuyusunu, dış odayı, kenif, avlu ve bahçeyi müştemil evini;

-50 adet mandası, 300 adet koyununu;

-Yemişli ve yemişsiz ağaçlarını;

Hayatı boyunca kendisi mutasarrıf olup, ölünce evlad-ı evladına, kardeşine, kız kardeşine ve evlenmedikleri takdirde zevceleri Fatıma hanım ve Rukiye Hanım’ın mutasarrıf olmaları için vakf eylemiştir⁶⁰.

Adana şehir ailesinin çok çocuklu olanları istisnadır⁶¹, en fazla tekerrür edenler sırasıyla iki, üç çocuklu ailelerdir. Müslüman olmayanlar, müslüman olanları çocuk sayısı bakımından çok az geçmektedirler⁶². Ayrıca kız çocuklarının erkek çocuklardan fazla

⁵⁸ AŞS, 15, s.50; 17, s.44, 61-62; 26, s.4.

⁵⁹ Ahmet TABAKOĞLU, Osmanlı Toplumunda Aile, SKDSTA, c.1, s.94.

⁶⁰ AŞS, 17,s.71.

⁶¹ AŞS, 15, s.50, beş erkek çocuk sahibi.

⁶² AŞS, 15, s.50; 26, s.4.

olduğu göze çarpmaktadır. Bu durumda Adana'daki ailelerde çocuk sayısı ortalama üçü geçmemektedir, denilebilir.

Özellikle şehirde yaşayan ailelerin kullandığı evde ortak olan asıl mekan avlu ve bahçedir. Avlu ve bahçe ailenin gündelik ev işlerini rahat yapması için yapılmıştır. Genelde evler tek katlı⁶³ olsa da bir kısım evde alt katta samanlık, odunluk, ahır, kiler, anbar, matbah; üst katta ise, haremlük selamlık gibi odalar bulunur⁶⁴.

1- Evlenme (Nikâh)

Evlilik bütün toplumlarda görülen çok eski bir olgudur. Erkekle kadının meşru evlilikle kurduğu yuvaya Arapçada “el-üsre”, Türkçede ise aile denir. Batı dilinde Latince “familya”dan alınmış kelimeler aynı kavramı ifade eder⁶⁵.

Evlilik, erkeğin kadından faydalanma mülkiyetini elde etmesi, kadının da erkekten faydalanmasını helal kılması için Allah'ın koyduğu bir akit manasına gelir⁶⁶.

Ebû Zehra da evliliği; “karı-koca arasında beraber yaşamaya ve yardımlaşmaya müsade eden ve taraflara karşılıklı vazifeler yükleyen bir akit” diye tarif eder⁶⁷.

Bir ailenin hukuken vücut bulması ancak sahîh bir nikah ile mümkündür. Karı ve kocanın meşru olarak birleşmesine imkân veren sahîh bir nikah da, taraflardan birinin icabı diğeri bu teklifi kabul etmesiyle vücut bulur. Sahîh olmayan fâsit bir akit veya bâtil bir nikah ile ailenin oluşması mümkün değildir. Başka bir deyişle İslâm'a göre rükunleri ve sıhhat şartları belirtilmiş bir tür nikah vardır. Bu nikahın vücut ve sıhhat şartları İslâm hukukunda belirtilmiştir. Biz burada evlenmenin hükümlerini, şartlarını, mahiyetini vesair diğeri hususlarını detaylı bir şekilde ele alıp inceleme durumunda değiliz. Ancak Adana şer'îye sicillerinde karşılaştığımız bazı hususlara açıklık kazandırmak

⁶³ AŞS, 17, s.149.

⁶⁴ AŞS, 17, s.71, 75, 76, 151, 152.

⁶⁵ Hamdi DÖNDÜREN, Delilleriyle Aile İlmihali, İstanbul, 1995, s.27.

⁶⁶ Vehbe ZUHAYLİ, İslâm Fıkı Ansiklopedisi (Çev. Kurul), İstanbul, 1994, c.IX, s.27.

⁶⁷ Mehmet Akif AYDIN, İslâm-Osmanlı Aile Hukuku, İstanbul, 1985, s.12.

açısından Adana mahkemesine intikal eden bir davayı bize yansıyan şekliyle buraya almak istiyoruz.

Adana'nın Eski Hamam Mahallesinden Sultan bint-i İlyas, aynı mahalleden Arap Hacı Kasım ibn-i Molla Mehmed aleyhine ikame ettiği davada: Başkası ile evlenmeyi istediğinde Hacı Kasım'ın Sultan Hanım'ın kendisi ile evlenmeyi kabul ettiğini iddia etmesi üzerine kendisine tanınan "mehl-i şer'î" içerisinde beyyine getirememesi üzerine Sultan Hatun'a yemin ettirildiği ve bu yemin üzerine Hacı Kasım ibn-i Molla Mehmed'in muârazadan men' olunduğu ve Sultan Hatûn'un başkası ile evlenmesine izin verildiği hakkında i'lâmdır⁶⁸.

Yukarıda belgelenen davayı İslâm hukuku açısından izah etmek istersek, evvela nikah akdinin söz konusu bağlayıcılık şartlarının eksikliği göze çarpmaktadır. Bu şartlar, akdin sahih olmasının ve sürekliliğinin bağlı olduğu şartlardır⁶⁹. Eğer şartlardan biri eksik olursa akid, caiz veya bağlayıcı olmaktan çıkar. Bu da akdi yapanlardan birine veya bir başkasına (hakim) fesih hakkı tanınması manasına gelir.

Taraflardan birisi olan Hacı Kasım'ın iddiasına göre Sultan Hanım'a icabta bulunmuş, Sultan Hanım ise kabul etmiştir. Ancak bilindiği üzere icabın yapıldığı zaman ve zeminde "şuhûd'ul-hâl" in bulunması da elzemdir⁷⁰. Zira nikahlı kadının tekrar nikahlanması, nikah akdinin resmi vesikalara kaydedilmesinin önemini ortaya çıkarmaktadır. Bu kaideye binaen Hacı Kasım ibn-i Molla Mehmed, icabının Sultan Hanım tarafından kabul edildiğine dair beyyine getirememiştir. Davayı açan Sultan Hanım ise, davacı olduğu vechile yemin ederek üzerine düşeni yerine getirmiştir.

Nikahlı kadının tekrar nikahı olarak ifade edebileceğimiz bu nikah akdinde⁷¹ kadının rızası hilafına gerçekleşen, fakat resmiyete dökülmeyen ilk nikahın ardından ikinci bir nikahın -ki bu akit resmi bir vesikayla sübut bulmuştur- yapıldığı diğer tarafın verdiği mehir

⁶⁸ AŞS, 17, s.14.

⁶⁹ Hayrettin KARAMAN, Mukayeseli İslâm Hukuku, İstanbul, 1974, s.274.

⁷⁰ Sabri Şakir ANSAY, Hukuk Tarihinde İslam Hukuku, Ankara, 1958, s.197.

⁷¹ Bkz. Bu konuda bir başka örnek belge, AŞS, 4, s.202.

miktarının cezbediciliğinin etkili olduğunu tahmin ettiğimiz bir tür nikahlanma olarak mahkeme zabıtlarına geçmiştir⁷².

2- Evliliğe İzin ve Kadının Tercih Hakkı

Nikah akdini yapanların rıza ve seçmesi ya da evliliğe zorlanmaması hanefi ulemasına göre nikahın sıhhat şartlarından biridir. Akdi yapanların rızası olmadan evlilik sahih olmaz, eğer ölüm, şiddetli dayak veya uzun süreli hapis ile tehdit edilerek akid yapanlardan birisi evliliğe mecbur edilirse akid fâsit olur⁷³. Resulullah (s.a.v.)'ın bu konuda delil olan hadis-i şerifi şudur: “Allah-u Te'âlâ ümmetinden yanılma, unutmama ve zorlandıkları şeyin hükmünü kaldırmıştır⁷⁴”.

Hz. Âişe, zorla evlendirilen bir kız ile ilgili olarak Allah'ın Resulü'nün uygulamasını şöyle anlatır: “Ensardan Hâdım'ın kızı el-Hansa (r.a.), Hz. Âişe'ye gelip, “babam aile şerefini artırmak için beni kardeşinin oğlu ile evlendirdi, ben ise bu evliliği istemiyorum” dedi. Hz. Âişe de ona “Resulullah (s.a.v.) gelinceye kadar bekle “ dedi. Hz. Peygamber gelince Âişe ona durumu anlattı. O da kızın babasını çağırdı ve kıza seçme hakkını verdi. Bunun üzerine el-Hansa şöyle dedi: “Ey Allah elçisi! Babamın akdettiği nikahı kabul ettim. Fakat bu davranışım kadınlar babalarının evlilikte böyle bir yetkisi olmadığını bildirmek istemiştin” dedi⁷⁵.

Adana şer'îye sicilleri üzerinde yaptığımız tedkiklerden anlaşıldığına göre, İslâm Hukukunda câri yukarıdaki esasların Osmanlı hukukunda da aynen uygulandığına şahid olmaktayız. Zira konuyla alakalı kayıtlar göstermektedir ki; kadın eş seçiminde fikrini beyan etmekte oldukça hür ve serbesttir. İsteddiği zaman kadıya müracaat ederek evlenme izni istemekte ve bakire kızların fikri sorulmakta, istediği zaman yine mahkemeye başvurarak fazla taliplileri arasından istediği kişiyi seçebilme yetkisine sahiptir⁷⁶.

⁷² Bkz. Bu konuda, Saim SAVAS, Fetva ve Şer'îye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılımı, SKDSTA, c.II, s.518.

⁷³ Hamdi DÖNDÜREN, Delilleriyle Aile İlmihali, s.164. Ayrıca bkz. S. Ş. ANSAY, Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku, s.198.

⁷⁴ İbn-i Mâce, es-Sünen, Talak, 16.

⁷⁵ Ahmet İbn-i Hanbel, el-Müsned, VI, 368.

⁷⁶ AŞS, 17, s.14.

Bu konuya dair mahkeme kayıtlarına yansıyan bir davada: Aslen Maraşlı olup Savcızâde Medresesinde sâkin talebe-i ulûmdan Abullah bin Hasan, Fatıma bint-i Hüseyin'i nikahladığı halde, Fatıma Hatun'un Ali Çelebi ile nikahlandığını şikayet etmiştir. Ancak Fatıma'nın Abdullah ile nikahlanmasına rıza göstermediği sebepten Abdullah muârazadan men' olunmuştur⁷⁷ diye ifade edilmiştir.

Bu örnek belgede anlaşıldığı üzere Fatıma bint-i Hüseyin, babasının baskısı ile Abdullah bin Hasan ile evlendirilmiş, fakat Fatıma Hanım buna rıza göstermeyerek mahkemeye başvurmuş ve kendi tercihini hür iradesiyle kullanmıştır.

Yine şer'îye sicillerinden aldığımız bir başka davâda ise: Neccârân Mahallesinden Fatıma bint-i Mustafa, aslen Diyarbekir'li kocası Mustafa bin Abdullah'ın kendisinin izni olmadan bir yere gider ve bir ay zarfında dönmez ise kendisinin boş olacağını söylediğini ifade ederek boşanmasına dair hüccet talebetmiştir. Ve bunun üzerine kendisine hüccet verilerek Fatıma bint-i Mustafa'ya kimsenin bu konuda bir dahlinin olamayacağı bildirilmiştir⁷⁸.

Mahkeme kaydında görüldüğü üzere, kadınlar hür iradeleriyle mahkemeye başvurarak kendi istekleri doğrultusunda karar isteyebilmektedirler ve zamanın hukuk mahkemeleri de kadınların bu yöndeki hukuklarını gözetmektedirler.

3-Tek Veya Çok Eşlilik

İslâm Dini toplumdaki sınırsız sayıda yapılan evliliklere sınırlama getirerek, şartlı olarak ancak dörde kadar evliliğe izin vermiştir. Nisa Suresinde: “Eğer öksüz kadınlarla evlendiğiniz takdirde onlar hakkında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, size helâl olan başka kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. O kadınlar arasında da yine de adalet yapamayacağınızdan korkarsanız, o zaman bir eş alın. Ya da ellerinizin altında bulunan cariyelerle yetinin. Haksızlık etmemeniz için en uygun olan budur”⁷⁹ diye buyrulmaktadır. Bu sebeple çeşitli müslüman toplumlarında dört kadına kadar aynı anda yapılan evliliklere rastlanılmaktadır.

⁷⁷ AŞS, 4, s.227.

⁷⁸ AŞS, 4, s.193.

⁷⁹ Nisa, IV/3,

Osmanlı toplumunda eş sayıları hakkında İslâm'ın verdiği izne bağlı olarak mevcut olan kanaatin aksine, daha önce yapılan araştırmalar ve bizim Adana şer'îye sicilleri üzerinde yaptığımız araştırmalar, birden fazla eşle yapılan evliliğin pek de yaygın olmadığını göstermiştir.

Adana şehir ailesinin ve eş sayısının hususiyetlerinin değerlendirilmesi için bir başka kriter ise, toplumdaki, sosyal zümre ve statülere mensup kişilerin yapmış oldukları evliliklerdir. Bunlardan sayı itibarıyla önde gelenleri el-Hâc, Seyyid ve Şerif ünvanını taşıyan kişiler olması dikkat çekicidir. el-Hâc ünvanını taşıyanlar, her ne kadar "Seyyid" ve "Şerif" gibi Osmanlı toplumu içerisinde ayrı bir statü grubu veya zümreyi oluşturmazlar ise de sayılarının fazla olması, Osmanlı-Adana aileleri arasında hacca gitme temayülünün oldukça fazla olduğunu gösterir.

Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'in neslinden gelenler için kullanılan⁸⁰ "Seyyid"lik ünvanı ve yine Hz. Peygamber'in diğer torunu Hz. Hasan'ın soyundan gelenler hakkında kullanılan⁸¹ "Şerif"lik ünvanı ise Osmanlı toplumu içerisinde çok iyi bir statü ile ayrı bir zümreyi oluşturmak idi. Bu grubun işlerini görmekle görevli "Nakîbü'l-Eşrâf"⁸² atanırdı.

Genelde Osmanlı toplumunda ve özelde de Adana şehir toplumunda çok eşle yapılan evliliklerin büyük oranda sahipleri el-Hâc, Seyyid ve Şerif'lik ünvanını taşıyan kişilerin evlilikleridir⁸³. Bu noktayı vurguladığımızda, toplumda Hz. Peygamber'in nesebinin devamı için böyle bir uygulamanın yapıldığı gayet açık anlaşılmaktadır.

Araştırmamızda Adana toplumunun bütün kesimlerinde -gayr-ı müslimler hariç- birden fazla eşle evlenme hadisesi farklı oranlarda da olsa gerçekleşmiştir. Bunların Adana şer'îye sicillerine yansımayan çok çeşitli sebepleri olabilir. Bizim tesbit edebildiğimiz kadarıyla çok eşle evli olanların çoğunun ya hiç çocuklarının olmadığı, ya da büyük çocuklarının dahi olduğu halde bunların hepsinin kız olduğu, eğer erkek çocuğu varsa bunun da küçük olduğu veyahut da bunlardan başka kız

⁸⁰ PAKALIN, c.III, s.200.

⁸¹ PAKALIN, c.III, s.242.

⁸² AŞS, 4, s.179.

⁸³ AŞS, 4, s.136.

çocuklarının varlığına rağmen eşlerinden birinin hamile olduğu görülmüştür⁸⁴.

Bütün bunlara göre çok eşli evliliklerde temel sebep öncelikle evlat sahibi olma isteği gibi görünüyor. Evlatları kız olanlar arasında ise erkek evlat sahibi olma arzusu birden fazla eşle evlenmenin sebebini teşkil etmektedir⁸⁵.

Öte taraftan yaptığımız bu araştırmalarda Adana toplumunu teşkil eden unsurlardan biri olan gayr-ı müslimler arasında inançları gereği çok eşle evliliğe izin verilmediğinden birden fazla kadınla evliliğe rastlanamamıştır. Bu noktaya açıklık getirmesi açısından Adana sicil kayıtlarında rastladığımız bir belgede: Bir zımmînin çocuğunun olmamasına karşın tek eşle evliliğini devam ettirdiğini söylememiz yerinde olacaktır⁸⁶.

Sonuç olarak Adana toplumunda belirli ölçüde mevcut çok eşli evliliğin başta gelen sebeplerinden birinin ve belki de en önemlisinin, kişinin neslinin devamını sağlama arzusundan kaynaklandığını söylemek mümkündür.

4-Düğünler

Düğünler, cemiyetin ilk ana unsuru olan ailenin kuruluşunun müjdecisi, duyguların ve sevinçlerin ortaklaşa paylaşıldığı merasimlerdir. İki ayrı cinsin müşterek bir hayata geçişini simgeler. Düğünler gelin adayını kızın seçilmesinden itibaren oğlan evine gelinceye kadar çeşitli safhalardan geçerek değişik karakterlerde tezahür eder.

Düğünler, devrin telakkisine göre ve yaşantısına uygun olarak renkli bir hava içinde ceryan ediyordu. Genç erkek veya kız evlenme çağına geldiğinde anne ve baba münasip bir adayda karar kılınca düğün için faaliyete geçilirdi. Bilhassa evlenilecek kızın seçimi çok önemliydi. Bu hususta adayda çeşitli vasıflar aranıyordu.

Nişandan sonra düğün öncesinde gerçekleştirilen en önemli faaliyet düğüne gelecek misafirlere duyuru yapmaktır. Buna “Düğüne

⁸⁴ AŞS, 26, s.56.

⁸⁵ AŞS, 15, s.13.

⁸⁶ AŞS, 4, s.127.

Okumak” denirdi.Daha sonra düğün için her türlü hazırlık yapılır etraftan düğüne katkı olarak “Okunan” lardan hediyeler gelirdi⁸⁷.

Belgelerde geçen ifadelerden anladığımızı göre kız babaları, gerek itibarlarını artırmak için gerekse varyatlarını ziyadeleştirmek için, oğlan tarafının mâli imkanlarının çok üzerinde isteklerde bulunmaları ve bunun yanı sıra nikah parasını ve izinnâme akçesi denilen ve nikahlarda sadece kadılar tarafından alınan izinnâme parasının⁸⁸ ve diğer masrafların fazla oluşu evlenmeyi zorlaştırıcı engeller olarak görülmektedir⁸⁹. Düğünler üzerine yüklenen masrafların karşılanabilmesi ve yapılan borçların ödenebilmesi için (Adana şer’iye sicillerindeki davaların çoğu alacak ve borç davalarıdır)⁹⁰ düğünden sonra evini hatta memleketini terkederek uzaklara gitmektedir. Bu yüzden geride bıraktığı eşlerin ve ailelerin nâhoş hadiselerle karşılaştığını sicil kayıtlarında görmekteyiz. Buna şu örneği verebiliriz.

Adana’nın Karasoku Mahallesi’nden Kâmile bint-i Cafer, üç sene önce Kayserili Ali Ağa ile mihr-i müeccele ve mu’accele ile nikâhlandığı, bir kaç ay izdivac ve maaşdan sonra Ali Ağa’nın gittiği, kendi malından sarf ile geçindiği, gâib zevcinin hiç bir habbesi dahi bulunmadığı, hîn-i zuhurunda nafaka kisve ve süknâ takdirini talep ettiği ve Kâmile Hâtun’a 20 para takdir edildiği, istidâne ile sarfedilen bu miktarların gâib Ali’nin meydana çıktığında rücû’ ve istirdâd edileceği dile getirilen hüccet belgesidir⁹¹.

5- Boşanmalar

Evlilik birliğinin herhangi bir sebeple sona ermesine boşanma denir. Bu durumu çiftin beraberliklerinin bozulması ve birbirlerine karşı olan hak ve sorumluluklarının son bulması söz konusudur. İslâm hukuku bu sona erişin usullerini, çeşitlerini ve neticelerini ayrı ayrı düzenlemiştir. Bu sona eriş bazen akiddeki bir bozukluktan, bazen de

⁸⁷ Refik TURAN, Osmanlıların Kuruluş Yıllarında Türk Ailesi, SKDSTA, c.I, s.89.

⁸⁸ Saim SAVAŞ, Fetva ve Şer’iye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması, SKDSTA, c.II, s.522.

⁸⁹ AŞS, 4, s.130.

⁹⁰ AŞS, 4, s.108, 109, 115; 17, s.144; 26, s.23.

⁹¹ AŞS, 17, s.145.

tarafının bunu arzu etmesinden kaynaklanmaktadır. Buna göre evliliğin sona ermesi başlıca iki yolla olmaktadır. Bunlar: “fesih” ve “talak”tır⁹².

Talak prensip olarak kocanın tek taraflı iradesiyle evliliği sona erdirmesidir. Erkeğe talak hakkının verildiği, Kur’ân-ı Kerîm’de muhtelif âyetlerde kocanın boşanmasından söz edilerek ifade edilmiştir⁹³.

Talakın kısımlarını iki ana gurub altında ele almak gerekir.

1-Ric’i Talak : Kocaya yeni bir nikaha ihtiyaç duymaksızın boşadığı eşine dönme imkanı veren boşama şeklidir⁹⁴. Ric’i talakta evlilik, iddet bitene kadar devam eder kabul edilmektedir. Bu yüzden iddet bitene kadar ric’i talak mirasçılığa mani’ olmadığı gibi boşanmaya kadar vade tanınmış olan mehrin de vadesi gelmiş kabul edilmez.

2-Ba’în Talak: Kocaya, boşadığı eşine ancak yeni bir nikahla dönme imkanı veren boşama şeklidir⁹⁵. Ba’în talak evlilik birliğine derhal son verir buna bağlı olarak da talak vadeli mehrin, vadesi gelmiş kabul edildiği gibi bu nevî talak mirasçılığa da manidir⁹⁶.

Ailenin dağılmasıyla sonuçlanan boşanma hadisesinin başlıca sebebinin şiddetli geçimsizlik olduğu söylenebilir. Aşağıdaki belge bunun açık ifadesidir.

Adana’nın zımmîyan mahallesine mülhak Tekke Mahallesinden Âişe bint-i İbrahim, zevci Süleyman bin Mustafa muvâcehesinde kocasıyla geçinemediklerini bu sebeple mehr-i mu’accel ve müccel, nafaka, kisve ve süknânın üzerine olmasını istediği, Süleyman bin Mustafa’nın da bunu kabul ettiği hukûk-ı zevciyyete müteallık bütün davalar ve zimmetlerden ibrâ ve iskat edildiklerini, zuhur edecek davaların mesmû’ olmamasını kabul ettikleri hakkında verilmiş boşanma hüccetidir⁹⁷.

⁹² M. Akif. AYDIN, İslâm Osmanlı Aile Hukuku, s.35.

⁹³ Bakara, II/231, 232, 236; Ahzab, XXXIII /49; LXV/1.

⁹⁴ AŞS, 27, s.7.

⁹⁵ AŞS, 4, s.193.

⁹⁶ M. A. AYDIN, A.g.e, s.39-40.

⁹⁷ AŞS, 17, s.55.

Yine ric'i talak konusuna dair ve aynı zamanda şiddetli geçimsizlikten doğan bir başka boşanma hücceti de şu şekilde sicillere yansımıştır.

Kassab Ebû Bekir Mahallesinden Ümmü Gülsüm bint-i Mehmed Ağa, zevci İbrahim Ağa bin el-Hâc Seydî ile aralarında hüsn-i zindegâni olmadığından zevcinin kendini boşadığını ve hâmile olup, nafaka ve sekene bahâsı istediğini arzetmiş, hâmileliğinin gerçek olup olmadığı üç aylık dönemde yevmî on para ve peşin olarak da yirmi iki buçuk kuruş edâsına, eğer hâmileliği gerçek ise bunlardan başka küçüğün nafakası için yevmî on para ve İbrahim Ağa'ya tekrar dönmesine izin verilmiştir⁹⁸.

Şiddetli geçimsizliğin yanısıra araştırdığımız sicillerde kocanın uzun süre kaybolması gibi durumların⁹⁹ ve yine üzerinde çalıştığımız sicil kayıtlarında rastlayamadığımız fakat ihtimal dahilinde olan zînâ gibi ahlâkî sebeplerin de boşanma sebepleri arasında bulunabileceği söylenmelidir.

Esas itibariyle İslâm-Osmanlı hukukunda boşanma yetkisi kocaya verilmiş¹⁰⁰ olmakla beraber, kadının da belli bir bedel mukabilinde boşanmayı isteyebildiği anlaşılmaktadır¹⁰¹.

Bu noktaya açıklık getirmesi açısından Adana sicil kayıtlarında geçen bir davayı buraya nakledelim:

Sarı Yakup Mahallesinden Hatice bint-i Hüseyin, zevci Halil Beşe bin Abdullah ile aralarında hüsn-i zindegâni olmadığını itiraf ederek ve eğer eşi hul' eder onu boşar ise mehrinden ve nafaka bahasından vazgeçeceğini ifade etmiş, bunun üzerine Halil Beşe bin Abdullah'ın da Hatice Hanım'ı boşamış olduğuna dair verilmiş hüccettir¹⁰².

Sicil kayıtlarına yansıyan boşanma hadiselerinin büyük kısmı görüldüğü üzere şiddetli geçimsizlikten, mahkeme kayıtlarında geçen

⁹⁸ AŞS, 4, s.236.

⁹⁹ AŞS, 4, s.104; 17, s.145.

¹⁰⁰ M. A. AYDIN, İslâm-Osmanlı Aile Hukuku, s.110.

¹⁰¹ AŞS, 4, s.144.

¹⁰² AŞS, 4, s.225.

ifadeyle “hüsn-i zindegâni”nin eşler arasında kalmamasından kaynaklandığı söylenmelidir. Ayrıca bir takım hukuki sebeplerle kadınların da nikahı fesh edebilme yetkilerinin bulunduğu belirtilmelidir. Aşağıdaki belge bu noktada bir örnek teşkil eder.

Adana'nın Serrâcan Mahallesi'nden Emine bint-i İsmail'in zevc-i muhali Molla İbrahim ibn-i Hasan mehr-i mu'accel ve müeccel, nafaka, kisve ve süknâdan hukuk-ı zevciyyete müteallik zimmet ve davalardan ibrâ ve iskat eylediği ve bu hususa dair zuhur edecek davaların makbul ve mesmû' olmaması hakkında verilmiş bir hüccet kayıdır¹⁰³.

Boşanmanın erkek tarafından istendiği durumlarda erkek, boşadığı karısına nikah anında tesbit edilen mehr-i müeccelini vermek durumundadır¹⁰⁴ ve eğer mehir tesbit edilmemiş ise benzer nitelikleri haiz kadınlara verilen mehir (mehr-i misl) verilmektedir. Buna ilave olarak erkek, iddet müddeti boyunca karısının nafakasını ve hâne masraflarını karşılamak durumundadır¹⁰⁵.

Boşanma halinde meselenin hukuki boyutu çerçevesinde ve tarafların anlaşmaları doğrultusunda, çocuğun durumu ve nafakası gibi hususların da kayıt alındığı, yine Adana şer'iyeye sicillerinde görülmektedir¹⁰⁶.

6-Mehir

Nikah akdinde erkek tarafından kadına verilen ve nikah bedeli olarak vasıflandırılan ücrete mehir denmektedir.

Evlenmenin tabîi bir neticesi olan nikah akdi esnasında açıkça belirtilmese de kadına ödenmesi gereken mehrin, bu akid sırasında hemen hemen daima tesbit edildiği ve nikah mahkemedeki kıyılmışsa şer'iyeye sicil defterlerine bunun miktarının da yazıldığı görülmektedir¹⁰⁷.

Sugediği Mahallesi'nden Fatıma bint-i Mehmet, zevc-i müteveffa başka Mehmet'in kendisine mehr-i müeccel olarak borcu olduğunu ve

¹⁰³ AŞS, 17, s.19.

¹⁰⁴ AŞS, 26, s.23.

¹⁰⁵ AŞS, 4, s.236; 27, s.7.

¹⁰⁶ AŞS, 4, s.236.

¹⁰⁷ AŞS, 4, s.108.

bunun mukabilinde kocasının emmizâdesi Seyyit Mustafa ibn-i Ahmet'in zaptettiği mülk evini borcuna karşılık talep etmiş ve ev 46 kuruşa Fâtıma Hanım'a bırakılmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'de: "Kadınların mehirlerini gönül rızasıyla verin"¹⁰⁸ "Başkalarıyla evli olmayan kadınlardan namuslu olan ve zina etmeyenleri mallarınızla (mehirlerini vererek) istemeniz size helal kılındı"¹⁰⁹ buyrulmuş olması mehrin İslâm'da vazgeçilmez bir müessese olduğunu ifade eder. Hz. Peygamber (s.a.v.) hanımlarının hepsini mehirlerini ödeyerek tezvic etmiş, kızlarını da mehir tayin ederek evlendirmiştir¹¹⁰.

Taraflarca tayin edilen mehr-i müsemmanın yine anlaşıldığına göre Osmanlı hukukunda da İslâm hukuku geleneğine uygun olarak bir kısmı peşin (mu'accel), diğer kısmı da evlilik içerisinde veya evliliğin talak veya ölüm ile sona ermesi durumunda ödenmektedir (Müeccel, vadeli mehir)¹¹¹.

Araştırma yaptığımız sicil kayıtlarından anlaşıldığına göre mehir olarak çoğu kez para¹¹², bazen de bağ, bahçe, ev gibi sair taşınmaz malların mehir karşılığı verildiği oluyordu.

Mehrin mu'accel ve müeccel olarak verilmesinin de bazı sebeplerinin olduğu anlaşılmaktadır. İlk bakışta erkeğin vereceği mehri iki taksitte ödemek suretiyle mâli açıdan rahatlayacağı düşünülse de, aslında mehrin bu şekilde verilmesi bilhassa kadın açısından önemlidir. Çünkü peşin olarak ödenen mehr-i mu'accel, kadının çeyizini hazırlamasına yardımcı olurken; boşanma ya da vefat halinde ödeneceği vadedilen mehr-i müeccel ise bir bakıma kadının dulluk sigortası durumundadır. Bu bakımdan özellikle mehr-i müeccelin kadın açısından önemi büyüktür¹¹³.

¹⁰⁸ Nisa, IV/4.

¹⁰⁹ Nisa, IV/24

¹¹⁰ Hamza AKTAN, İslâm Aile Hukuku, SKDSTA, c.II, s.406.

¹¹¹ AŞS, 4, s.107-108.

¹¹² AŞS, 4, s.108.

¹¹³ Saim SAVAŞ, Fetvâ ve Şer'îye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılımı, SKDSTA, c.II, s.29.

Adana şer'iyeye sicillerinde geçen ve dikkatimizi çeken mehir miktarlarındaki farklılıkların genellikle evlenen kadının bekar, dul, köylü veya şehirli olma durumundan kaynaklandığı ihtimali üzerinde durulabilir. Evlenen kadının fizikî güzelliğinin, ya da sosyal ve ekonomik durumunun da mehir miktarının belirlenmesinde önemli fonksiyonunun olduğu muhakkaktır. Ancak bu özellikleri vesikalarda tesbit edebilmek oldukça güçtür.

Bu bağlamda Adana sicil kayıtlarında 15 kuruştan¹¹⁴ başlayıp sırasıyla 50 kuruş¹¹⁵, 90 kuruş¹¹⁶ ve 125 kuruşa¹¹⁷ varan mehir ücretlerine rastladığımızı ifade edelim.

Burada birşey daha vurgulayalım ki: Bekar kızın, dul kadına göre daha fazla mehir almasının sebebi olarak, Türk örf ve âdetlerinde bekarete verilen önem gösterilirse de, dul kadının hâlihazırdaki nikahı sırasında aldığı mehirden başka, daha önceki nikahı, ya da nikahları esnasında aldığı mehr-i müeccellerinin de hesaba katılması gerekir. Böylece dul kadın nikahlandığında en azından iki mehir sahibi olmaktadır. Köylü, şehirli farklılaşmasında ise tabiatıyla iktisadi durumun etkili olduğu söylenebilir.

7- Nafaka-İddet Nafakası

Nafaka, sözlükte azık, yiyecek, infak edilen şey ve ev reisinin sağlamak zorunda olduğu yiyecek, giyecek, mesken ve benzeri şeyleri ifade eder. Bir fikhî terim olarak yiyecek, giyecek ve meskenden kişiye yetecek miktarı ifade etmek üzere kullanılır.

İslâm'da koca, eşinin ve belirli yaşa gelinceye, ya da iş ve meslek sahibi oluncaya kadar çocuklarının geçim masraflarını karşılamakla yükümlü tutulmuştur. Bir kadının evlenip, kocasının evine yerleştikten sonra onun yiyecek, içecek, giysi ve mesken masrafları kocaya aittir.

¹¹⁴ AŞS, 4, s.108.

¹¹⁵ AŞS, 26, s.23.

¹¹⁶ AŞS, 4, s.108.

¹¹⁷ AŞS, 17, s.122.

Bunlar israfa kaçmadan ve cimrilik de etmeden eşlerin sosyal seviyelerine göre sağlanır¹¹⁸.

Gerek eşler arasında ve gerekse diğer aile fertleri arasında nafaka konusunda her hangi bir anlaşmazlık (nizâ') çıkarsa ki bunun örnekleri - genel olarak Osmanlı toplumunda ve Adana aile hayatında şer'îye sicillerine aksettiği ölçüde anladığımız kadarıyla bir hayli azdır-mevcuttur. Bu noktada şunu açıkça ifade etmeliyiz ki: Nazari duruma bakıp da Osmanlı aile hukukunda boşanmaların ve bunun akebinde gelen nafaka davalarının çok yaygın olduğunu düşünmemek gerekir. Tam tersine cemiyet dokusunun sağlam oluşu, sebebsiz boşanmaları hoş karşılamayı¹¹⁹ şer'îye sicillerinde sanıldığı aksine, böylesi durumlarla ilgili belgelerle karşılaşmamıza imkan vermemektedir.

Biz araştırmamızda nafakanın ayrıntılarına girmekten imtinâ' ederek bu kadarla iktifa edeceğiz. Zira hangi durumlarda kocanın, kadının nafakasını temin etmekle yükümlü olduğu hususu ve çocuklarının nafakalarını hangi durumlarda keseceği hususu gibi pek çok derin İslâm hukuku konularına girmek yerine, bu konuda Adana şer'îye sicil kayıtlarında geçen hususlara değinmekle yetineceğiz.

İncelediğimiz kayıtlarda, bilhassa boşanma davalarında genelde üç şey üzerinde hak elde etme nizâı ortaya çıkmaktadır. Bunlardan biri mehr-i müeccel (geciktirilmiş mehir)¹²⁰, ikincisi iddet nafakası¹²¹, üçüncüsü de münet-i sekene'dir¹²².

Bunlardan ilkinin daha önceki konuda ele alarak değerlendirdik. Bu nedenle iddet nafakası üzerinde durmak gereğini hissettik.

İddet, kocanın ölümü veya eşini boşaması halinde söz konusudur. Bizim üzerinde durduğumuz nokta ise boşamadır. Evliliğin koca tarafından sona erdirilmesi eşi için iddet süresince nafaka hakkı doğurur. Burada ayrılığın boşama, fesih veya kocanın her hangi bir kusuru sonucunda meydana gelmesi hükmü değiştirmez¹²³. Koca ayrılık

¹¹⁸ Hamdi DÖNDÜREN, Delilleriyle İslâm Aile İlmihali, s.239.

¹¹⁹ M. A. AYDIN, İslâm-Osmanlı Aile Hukuu, s.114.

¹²⁰ AŞS, 4, s.136.

¹²¹ AŞS, 27, s.7.

¹²² AŞS, 26, s.8.

¹²³ AŞS, 17, s.145.

tarihinden iddet sonuna kadar eşinin yeme, içme ve barınma harcamalarını kapsayan nafakayı karşılamakla yükümlü bulunur¹²⁴. Bu konuya açıklık getirmesi açısından Adana şer'îye sicillerinde geçen şu boşanma hüccetini özet olarak vermek istiyoruz¹²⁵.

Kassab Ebu Bekir Mahallesinden Ümmü Gülsüm binti Mehmed Ağa, zevci İbrahim Ağa ibn-i el-Hâc Seydi ile aralarında hüsn-i zindegâni olmadığından zevcinin kendini boşadığını ve hamile olup, nafaka ve sekene bahâsı istediğini arzetmiş, hamileliğin gerçek olup olmadığı, üç aylık dönemde yevmî 10 para ve peşin olarak da 22.5 kuruş edasına, eğer hamileliği gerçek ise bunlardan başka çocuğun nafakası için yevmi 10 para verilmesine ve İbrahim Ağa'ya tekrar dönmesine izin verilmiştir¹²⁶.

Bir kısım davalarda da kadın ile kocası arasında bir anlaşmazlık girer ve Allah'ın emirlerini yerine getirememekten korkarlarsa, kadının mal karşılığında kocasından hul' etmesinde sakınca yoktur. Koca hul' isteğini kabul ederse kadın boş olur. Ve kadının hul' malı vermesi gerekir. Bu mevzuya Adana şer'îye sicillerinden 17 nolu defterin 55. sayfasında geçen bir boşanma hüccetinde değinildiğini görüyoruz.

Adana'nın Zımmîyan Mahallesine mülhak Tekke Mahallesinden Âişe bint-i İbrahim, zevci Süleyman bin Mustafa muvâcehesinde kocasıyla geçinemediklerini bu sebeple mehr-i mu'accel ve müccel, nafaka, kisve ve süknânın üzerine olmasını istediği, Süleyman bin Mustafa'nın da bunu kabul ettiği hukûk-ı zevciyyete müteallık bütün davalar ve zimmetlerden ibrâ ve iskat edildiklerini, zuhur edecek davaların mesmû' olmamasını kabul ettikleri hakkında verilmiş boşanma hüccetidir¹²⁷.

Bu konuya dair kayıtlarda geçen önemli bir boşanma hüccetinde de aynen şu ifadeler yer almaktadır.

Sarı Yakup Mahallesi'nden Hatice bint-i Hüseyin, zevci Halil Beşe bin Abdullah ile aralarında hüsn-i zindegâni olmadığını itiraf ederek ve eğer eşi hul' eder onu boşar ise mehrinden ve nafaka

¹²⁴ H. DÖNDÜREN, Delilleriyle İslâm Aile İlmihali, s.477.

¹²⁵ AŞS, 4, s.236-237.

¹²⁶ AŞS, 4, s.236.

¹²⁷ AŞS, 17, s.55.

bahasından vazgeçeceğini ifade etmiş, bunun üzerine Halil Beşe bin Abdullah da Hatice Hanımı boşamış olduğuna dair verilmiş hüccettir¹²⁸.

8-Yörede Kullanılan İsim, Ünvan ve Lâkablâr

Bir şahsı, çocuk olsun, yetişkin olsun, kız olsun, erkek olsun veya herhangi bir objeyi tanımaya, tanıtmaya yarayan isimler, bir milletin duygu, düşünce, kültür ve hissiyatını göstermesi açısından önemli belgeler arasında yer almaktadır. Özellikle bir insana ad olarak verilen isimler, toplumun vicdanının genelinde kabul görmesi, benimsenmesi, kişinin gönlünde yer etmesi bakımından önemlidir.

Üzerinde çalıştığımız Adana şer'îye sicillerinden sekiz defterde bulunan vesikalardan elde ettiğimiz isimlerin bir kısmının az kullanıldığını görürken diğer bir kısmının da oldukça çok kullanıldığını müşahade ettik. Niçin bazı isimler çok kullanılırken bazıları daha az kullanılmış? Bunu tesbit ederek bir sonuca ulaşmaya çalıştık.

Buna göre tesbit ettiğimiz isimleri kullanılma adedine göre şöyle sıraladık.

a) Erkek isimleri

<u>Kullanılan İsimler</u>	<u>Kullanılma Adedi</u>
1- Mehmed	249
2- Ahmed	142
3- Mustafa	129
4- Hüseyin	102
5- Ali	94
6- Hasan	82
7- İbrahim	63
8- Abdullah	44
9- Ömer	33

¹²⁸ AŞS, 4, s.225.

10- Halil	38
11- Süleyman	32
12- Osman	28
13- Abdurrahman	27
14- Salih	26
15- İsmail	25
16- Emin	23
17- Musa	21
18- Nebi	19
19- Halil İbrahim	18
20- Mehmed Emin	14
21- Hamza	13
22- Mahmud	7
23- Yusuf	7
24- İsa	6
25- Veli	5
26- Said	4
27- Ebu Bekir Sıddık	4
28- Halid	3
29- Resul	3
30- İshak	3
31- Yahya	2
32- Sadık	2

33- Tahir	2
34- Haşim	2
35- Abdulhalim	2
36- Mevlüd	1
37- Murteza	1
38- Fazıl	1
39- Çelebi	1
40- Ruşen	1
41- Şaban	1
42- Ramazan	1
43- Mirza Çelebi	1
44- Abdi	1
45- Emir	1
46- Kadri	1
47- Nasuh	1
48- Ammi	1
49- Cuma	1
50- Cafer	1
51- Vehbi	1
52- Atmaca	1
53- Memiş	1
54- Mehmed Şakir	1
55- Rüşti	1

56- Yakup	1
57- Cemal	1
58- İzzet	1
59- Kasım	1
60- Cemaleddin	1

b) Kadın İsimleri

<u>Kullanılan İsimler</u>	<u>Kullanılma Adedi</u>
1- Fâtıma (Fatma)	83
2- Âişe (Ayşe)	75
3- Hatice	50
4- Hafize	38
5- Ümmügülsüm	26
6- Hatice Hatun	17
7- Fatıma Hatun	11
8- Havva	9
9- Hafza	9
10- Şerife	8
11- Emine	8
12- Meryem	7
13- Ümmühâni	6
14- Rûkiye	5
15- Zeyneb	5
16- Kâmile	5

17- Râbia	4
18- Sultan	4
19- Elif	3
20- Sıdıka	2
21- Güllü	2
22- Sarıkadın	1
23- Hayrunnisa	1
24- Halime	1
25- Kerime	1
26- Müslime	1
27- Râziye	1
28- Gülşah	1
29- Habîbe	1
30- Ümmügülsüm Halime	1
31- Zübeyde	1
32- Naime	1
33- Nuriye	1
34- Safiye	1
35- Selime	1
36- Sabire	1
37- Nazife	1

c) Ünvanlar

<u>Kullanılan Ünvanlar</u>	<u>Kullanılma Adedi</u>
1- El-Hâc	66
2-Ağa	54
3- Es-Seyyid	42
4- Beşe	28
5- Efendi	27
6- Paşa	13
7- Bey	11
8- Molla	9
9- Şeyh	4

d)Lâkablâr

Kullanılan İsimler

1. Alemdar
2. Asker-zâde
3. Bağdatlı
4. Balcıoğlu
5. Bağrıaçık
6. Barçınlı-zâde
7. Burhan-zâde
8. Boz-zâde
9. Cîver-zâde
- 10.Çeteci

- 11.Çadırcı
- 12.Çeribaşılı
- 13.Çukadar
- 14.Dede Efendi
- 15.Değenekçi
- 16.Derviş Paşa-zâde
- 17.Gergerli
- 18.El-Hüseyini
- 19.İsfendiyaroğlu
- 20.Kabakulakoğlu
- 21.Kadı-zâde
- 22.Karaca-zâde
- 23.Kozanoğlu
- 24.Kuloğlu
- 25.Kürdili-zâde
- 26.Kürt Durmuş
- 27.Kör İmam-zâde
- 28.Kolağası Kızı
- 29.Musâbık-zâde
- 30.Nalbant-zâde
- 31.Resul-zâde
- 32.Ramazanoğlu
- 33.Siyavuş-zâde

34.Serrâceli

35.Salat-zâde

36.Sun'ullah-zâde

37.Toptanoğlu

38.Vâiz-zâde

İsimleri sunduğumuz listede görüleceği üzere, üzerinde çalıştığımız defterlerden 60 (altmış) çeşit erkek ismiyle, 37 (otuzyed) çeşit kadın ismi tesbit ettik. Bu altmış çeşit erkek isminden onbeşin üzerinde şahsa ad olarak kullanılan onaltı isim toplam 1320 şahsın 1111 ine isim olarak verilmiştir.

Yukarıda listesini sunduğumuz isimlerden en çok kullanılan Mehmed, Mustafa, Ahmed, Hasan, Hüseyin, Abdullah, Ali, Emin isimlerinin İslâm'ın Yüce Peygamberi ve onun yakınlarının isimleri oluşu dikkati çekmektedir. Ve toplam şahısların %84' ne ad olarak verilmiştir.

Bu isimlerin çok fazla kullanılmış olmasının sebebi, yöre insanının Hz. Peygamber'e ve onun Ehl-i Beyt'ine olan muhabbet ve hürmetin eseri olarak izah edilebilir. Ayrıca dönemin en çok kullanılan isimlerini diğer bölgelerimizde yapılan bu tür çalışmalarda elde edilen sonuçlarla karşılaştıracak olursak büyük ölçüde bölgeler arasında benzerlik olduğu görülecektir. Bu durumu ise Türk müslüman unsurun müşterek bir kültüre ve şuura sahip oluşunun göstergesi şeklinde yorumlayabiliriz.

Erkek isimlerinde olduğu gibi kadın isimlerinde de ilk sırayı Hz. Peygamberimizin hanımlarının ve kızlarının isimleri teşkil etmektedir. Tesbit edebildiğimiz 37 çeşit kadın isminden en fazla kullanılanı Fatıma ismi olup 83 kadına ad olarak verilmiştir. Bunu 75 adetle Âişe ismi takip etmektedir. İlk beş sırayı teşkil eden isimler toplam 393 kadından 272 sine isim olarak konulmuştur. Yani ilk beş bayan ismi toplam 393 kadından %69 una ad olarak verilmiştir.

Verdiğimiz listeden anlaşılacağı üzere gerek bir kısım erkek ve gerekse bir kısım kadın isimleri üzerinde yığılmalar olmaktadır. Açıkladığımız gibi bu yığılmaları çocuklara aile büyüklerinin,

Peygamber dostlarının ve Müslüman isimlerinin konulması gereğinin bir devamı şeklinde izah edebiliriz. Çünkü isim vermede İslâmi geleneğin tercih edildiği görülmektedir.

Lakaplar ve ünvanlara gelince kayıtlarda rastladığımız bu tür sıfatlar, şahsın isminden ayrı olarak sonradan takılmış bir takım belirleyici özelliklerdir. Şahsın herhangi bir niteliğine veya yaptığı işin durumuna yahutta baba tarafına izafeten aktarıla gelen bir hususiyete dayanmaktadır. Şahıslar çoğu kere Ahmed b. Mehmed şeklinde doğrudan doğruya babalarının adlarıyla tanımlanmaktadır. Bazende yukarıda sıraladığımız lakaplar ile tarif olunur. Adana şer'îye sicillerinde çokça geçen Nalbant-zâde Mehmed Ağa, Derviş-zâde Fâtıma Hâtun, Musâbık-zâde, Civer-zâde gb.

Kayıtlarımızda geçen ünvanlar için de diğer bölgeler için yapılan aynı usuldeki çeşitli çalışmalar dikkate alındığında benzerlikler ifade ettiğini söyleyebiliriz.

Çalışmamızda üzerinde durduğumuz bir diğer unsur da Adana şer'îye sicillerinde isimlerinin sıkça geçtiği gayr-ı müslim unsurdur. Biz, gayr-ı müslimler, bir diğer tabirle zımmîler ile ilgili olarak tezimizde daha önceki bölümlerde genişçe bilgi aktardık. Burada da yalnız incelediğimiz sicil kayıtlarında geçen zımmî adlarını listemize koymakla yetindik. Bu noktada şunu söyleyebiliriz ki: İsimlerine bir hayli fazla rastladığımız bu gayr-ı müslim kişiler, sosyal ve iktisadî hayatın da birer unsuru olarak varlıklarından sözettirebilmişlerdir.

Rastlayabildiğimiz zımmî isimlerini şu şekilde verelim

e) Zımmî İsimleri

- Ayvan
- Cerik pedros
- Asvador
- Gabriel
- Babik
- Kirkor

- Serkiz
- Karabet
- Panos
- Monok
- Meryem
- Aciyokop
- Kara
- Erakil
- Minas
- Tavut
- Abraham
- Kaadil
- Hödik
- Asvarador
- Paşah
- Vanis
- Lekvanik
- Akzes
- Kostantin
- Yasef
- Gorgi
- Mikail
- Logos

- Vartan
- Liyadan
- Agop
- Selestros
- Nikiforos
- Memos
- Gavuş
- Anna
- Uğasib
- Elibar
- Dartan
- Artin
- Miloş
- Serkiz
- Mebsevak
- Berek
- Menahim
- Nikola
- Simon

f) Mahalle İsimleri

Adana şer'îye kayıtları ile ilgili olarak, bizim üzerinde çalıştığımız defterlerden ulaştığımız dönemin mahalle isimleri de şunlardır:

- Mermerli

- Eski Hamam
- Han Kurbu
- Kuru Köprü
- Karasoku
- Eski Çarşı
- Emirler
- İki kilise
- Hacı Hamit
- Kasab Bekir
- Ağa Mehmet
- Bab-ı Tarsus
- Sugediği
- Harap Bahçe
- Sarı Yakup
- Baytemir
- Zımmıyan
- Yortan
- Yarbaşı
- Saçlı Hamit
- Neccâran
- Kayalıbağ
- Ağca Mescit
- Yoğuk Ali

- Kantaran
- Ali Dede
- Derviş Paşazâde
- Sofi Bahçe
- Cami-i Cedit
- Çukur Mescid
- Şeyhzâde
- Halhal
- Durmuş Fakih
- Çelebioğlu
- Sucuzâde
- Hacı Fakih
- Çınarlı Debbâğan
- Serrâcan
- Şişlioğlu
- Barbaşı
- Paşa Nebi
- Kafafzâde
- Tekke
- Zımmîyân-1 çırak
- Hızır İlyas

D-MİRAS VE TEREKE

Halk dilinde ölenin geride bıraktığı mal ve mülke tereke denilmektedir. İslâm hukukunda ise ölenin bıraktığı mal ve mülk üzerinde hak ve hissesi olan kimseler ile her birinin hissesinin miktarını belirten fıkıh ve hesap kaidelerine denir¹²⁹.

İslâm'da verâset usulü kendine mahsus ve benzerine başka bir hukukta tesadüf edilmeyen bir tertiptir¹³⁰. Kur'ân'a istinaden¹³¹ belirlenen hisseler anlamında "Ferâiz" de denir.

1-Miras ve Terekenin Taksimi

Mirasın gerçekleşmesi için üç şart aranır.

I-Mûris: Mirası vereselerine intikal eden şahıs

II-Miras: Ölenin veresesine intikal eden mal, mülk ve diğer haklardır.

III-Vâris: Ölenin terekesinde hissesi olan şahıs demektir¹³².

Mirascılar, vâris olma sıra ve derecesine göre dokuz sınıfa ayrılırlar. Biz bu noktada tüm sınıfları ele alacak değiliz. Zira tezimizin araştırma alanına da girmemektedir.

Tereke ölenin hayatta iken mâlik olduğu aynî ve nakdî mallardan ve ya haklardan geride bıraktığı şeye denilir. Emanetler gibi mâlik olmadığı şeyler terekeye dahil olmaz¹³³.

Adana şer'îye sicilleri içerisinde bulunan bir çok kayıttan seçtiğimiz örneklerde taksimin şu şekilde yapıldığına şahit olmaktayız.

Çukur Mescit mahallesinde iken bundan akdemce vefat eden Ümmühâni bint-i Musa'nın veresesini, zevc-i menkûha-i metrûkesi Hacı

¹²⁹ Hayrettin KARAMAN, Mukayeseli İslâm Hukuku, İstanbul, 1982, c.I, s.381.

¹³⁰ S. Ş. ANSAY, HukukTarihinde İslâm Hukuku, s.119.

¹³¹ Nisa, IV/6.

¹³² H. KARAMAN, A.g.e, c.I, s.365.

¹³³ V. ZUHAYLİ, İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi, c.X, s.320.

İbrahim bin el-Hâc Mustafa Ağa, vâlidisi, küçük kızı, erkek kardeşi ve kız kardeşlerine inhisar etmiştir¹³⁴.

Tereke kaydında vârisler mahkeme karşısında belirlendikten sonra terekede kayıtlı bulunan mülke fiyat belirlenmiştir. Ayrıca küçük kızına vasî tayin edilmiştir. Mülkün satışından elde edilen gelirin bir kısmı techiz, tekfin masraflarına harcanmış, kalan da vâislere bölüştürülmüştür.

Aynı mevzuda bir diğer örneği de Osmanlı devletinin farklı statüdeki teb'ası olan zimmîlerden verelim:

Kantaran Mahallesinden Minas veled-i Mebsevak kölesi olan Artin'in Yüreğir Kazasından, Kâfir Karyesinden olup sükta Küçük Handa mütemekkin Tavut veled-i Serkis'in odabaşısı olup, kendisi ile müşterek iken öldüğünü ve mirasının kendisine isabet edip Tavut'ta olan 663 kuruş hissesini tamamen ahz eylediğini ikrar etmiştir¹³⁵.

2-Vâris ve Vâris Çeşitleri

Vâris terekeden hisse almaya hakkı olan kişidir. İsterse mahrum veya mahcup olduğu için bilfiil almasın¹³⁶. Farz olarak vâris olanlar şunlardır: Anne, nine, koca, karı, anne bir erkek ve kız kardeştir. Asabe olarak vâris olanlar: Evlat, evladın evladı, öz erkek kardeş, baba bir erkek kardeş, amca, kardeş oğlu, amca oğlu, kölenin ve hanımın efendisi.

Asabe olarak miras almak demek, farz sahiplerinden kalanı veya farz sahipleri olmadığı halde terekenin tamamını hak etmek demektir. Farz sahipleri asabelerden önce gelir. Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur. "Farz olan hisseleri sahiplerine ulaştırın. Farzlardan geri kalan da en yakın erkek mirasçındır"¹³⁷.

Adana şer'îye sicilleri içerisinde rastladığımız verâset hüccetlerinden birini de aşağıya alıyoruz.

¹³⁴ AŞS, 4, s.174.

¹³⁵ AŞS, 4, s.149-150.

¹³⁶ V. ZUHAYLİ, İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi, c.X, s.321.

¹³⁷ V. ZUHAYLİ, A.g.e, c.X, s.346.

Hacı Hamit Mahallesinde iken vefat eden Sarı Ali'nin verâseti, zevcesi Âişe bint-i Mustafa'ya ve oğlu Mustafa ile kızı Fâtıma'ya isabet etmekle çocuklarının herbirine günde üçer para nafaka ve kisve bahayı sarfetmek üzere anneleri vasî nasb olunmuştur¹³⁸.

Bir diğer verâset hüccetinde de özetle şu bilgileri verelim:

Paşa Nebi Mahallesinden iken vefat eden Çadırcı el-Hâc Havva bint-i İbrahim ile anabir kız kardeşi Hatice bint-i el-Hâc Ahmed'e intikal etmiş, Hatice Hâtun hissesine düşen 203 kuruşun ödenmediğini iddiâ etmiş ancak Havva mehrini aldıktan sonra Hatice'nin hissesine düşen 85 kuruşu ödediğini söylemiştir¹³⁹.

3-Devletin Mirasçılığı (Beytü'l-Mâl)

Bir evvelki bölümde zikrettiğimiz mûrislerden hiç birisi bulunmaz ise tereke, Beytü'l-Mâl'e konulur ve bu mal, amme menfaatine ve muhtaçlara harcanır. Bir vâris ortaya çıkar ve vâris olduğuna dair delil getirir ise terekeyi Beytü'l-Mâl'den geri alır¹⁴⁰. Üçte birden ziyade vasiyet de yerine getirildikten sonra terekede bir şey kalırsa bu Beytü'l-Mâl'e verilir. Beytü'l-Mâl'in bu suretle terekeden kalanı alması mirasçı sıfatıyla değildir. Bu kalanın sahihsiz bir mal hükmünde sayılmasındandır¹⁴¹.

Burada Adana şer'iyeye sicil kayıtlarından bir hüccet kaydında Adana mahallâtından Hacı Fakih mahallesinden Kôr Hasan lâkablı Abdullah'ın nikâhlı eşi Hatice'den başka vârisi bulunmadığından terekesinin dörtte birini eşi Hatice, dörtte üçünü de devlet hazinesine bıraktığı¹⁴² ifade edilmektedir.

Sicil kayıtlarında geçen bir tereke kaydında da Aslen Maraşlı olup, Adana'nın Acem Hanında ticaret üzere sâkin iken, vefat eden Mehmed bin Ahmed'in zâhirde tanınan vârisi olmadığı için Beytü'l-Mâl kabzına memur Mustafa Ağa tarafından mübâşir tayin edilen Çuhadar Mustafa tarafından müteveffa Mehmed bin Ahmed'in çarşıda satılan

¹³⁸ AŞS, 4, s.100.

¹³⁹ AŞS, 4, s.136.

¹⁴⁰ V. ZUHAYLİ, İslâm Fıkhu Ansiklopedisi, c.X, s.351.

¹⁴¹ S.Ş. ANSAY, Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku, s.252.

¹⁴² AŞS, 15, s.13.

terekeşinin defteri¹⁴³ olduğu ifade edilmektedir. Yine bir başka tereke kaydında Râziye bint-i İsmail'in vârisi olmadığından tüm malının Beytü'l-Mâl'a kaldığını¹⁴⁴ görebilmekteyiz.

İslâm hukukuna göre müslümanlar ile gayr-ı müslimler arasında mirasçılık olmadığı halde mirascı ve vasiyeti olmaksızın ölen bir gayr-ı müslimin malı da Beytü'l-Mâl'e konur¹⁴⁵.

Bu konuda şu misal dikkat çekicidir.

Aslen Kayserili olup, Adana'da Fellahoğlu Hanında bilâ vâris ölen Karagöz zımmî'nin emval ve eşyası Sûk-ı Sultâni'de satılıp, Beytü'l-Mâl memuru mütesellim Mustafa Ağa'ya teslim olunmuřtur¹⁴⁶.

Beytü'l-Mâl'in belirli haller ve durumlarda ölenin vârisleri arasında yer alması, bazı ailevi vakıfların tesis sebebidir. Aile hukukunun önemli bir bölümünü oluşturan ve Kur'ân'daki hükümler ile müslümanlar için dîni bir mahiyet alan miras hukuku genelde İslâm, özelde Osmanlı hukukunun mühim bir bölümünü oluşturmaktadır. Buna rağmen İslâm toplumunda miras yoluyla zamanla en büyük servetlerin ve mülklerin parçalanmasına sebep olan bu hukukun kabul görmeyen sonuçlarından kaçınmak için muhtelif çarelere başvurulmuştur.

4-Ailelerin Ekonomik Durumları

şer'ie sicil defterleri içerisinde dağınık halde bulunan tereke defterleri, ailelerin ekonomik durumlarını ve ne tür eşya kullandıklarını tesbit etmek yönünden Osmanlı devletinin muhtelif zaman ve zeminlerini ihtiva edebilecek bir nitelik taşımaktadır.

Tereke defterlerinden varlıklı ailelerin terekeleri ve kullandıkları eşyalar ile ekonomik yönden zayıf olan ailelerin terekeleri ve kullandıkları eşyalar arasında büyük farklılıklar olduğunu gözlemek ve bu ipuçlarını baz alarak çeşitli sonuçlara ulaşmak mümkün olabilmektedir.

¹⁴³ AŞS, 17, s.130.

¹⁴⁴ AŞS, 26, s.21.

¹⁴⁵ S. ř. ANSAY, Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku, s.252.

¹⁴⁶ AŞS, 4, s.127.

Aileler arasındaki ekonomik farklılaşmaları doğuran faktörler arasında; yine tereke kayıtlarının vermiş olduğu bilgiler ışığında makam, mevki, sanat, yapılmakta olan iş kolu, ticarî faaliyet ve bir takım ekonomik aktiviteler zikredilebilir.

Bu bilgileri sunduktan sonra Adana toplumunu oluşturan aileler için ekonomik yönden halkın iki zıt kutbunu ifade etmesi bakımından, sicil kayıtlarından seçtiğimiz birer örnek belgeyi burada göstermeyi uygun bulduk.

Ekonomik yönden varlıklı bir aile olduğuna inandığımız Adana'nın eşrafından Râfiye Hâtun ibnet-i Yusuf Ağa terekesi, ailenin geçim düzeyinin iyi olduğunu bize göstermektedir.

“Medîne-i Adana'da Ağca Mescid mahallesi sâkinelerinden iken bundan akdem Mahmiyye-i İstanbul'da vefat eden Râfiye Hâtun ibnet-i Yusuf Ağa'nın verâseti, sadr-ı sağır oğulları İshak ve Ebubekir ibney Ömer Ağa nâm sağirlere münhasır olduğu şer'an sâbit ve mütehakkık olduktan sonra müteveffiye-i merkûme Râfiye Hâtun'un medîne-i merkûme tahrîrinde vâki' muhallelâtı defteridir ki; ber-vech-i âti zikrolunur. Hurrîre fi 25 şehr-i Ramazan li-sene 1151.

-Menzil der mahalle	600 kuruş.
-Sofubahçe mahallesinde bağ dönüm 1.5	550 kuruş.
-Türkmen kürkü ve entari	40 kuruş.
-Tecemülât-ı menzil	60 kuruş.
-Çuka biniş	70 kuruş.
-Minder yastık 4, yorgan 3,	240 kuruş.
-Bilezik çift	200 kuruş.
-Def'a bilezik çift	170 kuruş.
-Mor müsellesi Hatâyi yapraklı kâküm cedid zenne gözgü	70kuruş.
-Al müsellesi Hatâyi yapraklı kâküm cedid zenne gözgü	40 kuruş.
-Def'a mor müsellesi Hatâyi yapraklı kâküm zenne gözgü	50kuruş.

-Turuncu Hatâyi entari	8 kuruş.
-Mor Hatâyi entari	8 kuruş.
-Sincâni Hatâyi entari 3	60 kuruş.
-Kahverengi Hatâyi entari	8 kuruş.
-Müsellesi zenne kaftanı	25 kuruş.
-Müsellesi boz kaftan	25 kuruş.
-Mor Hatâyi zenne kaftanı	25 kuruş.
-Alaca ziba zenne kaftanı	30 kuruş.
-Def'a alaca telli kaftan	25 kuruş.
-Yeşil Hatâyi kaftan	10 kuruş.
-Def'a ziba kaftan	15 kuruş.
-Çiçekli ziba kaftan	25 kuruş.
-Acemkâri seccade	60 kuruş.
-Altun yakut hâtem	300 kuruş.
-Çalar nâm koyun saat	300 kuruş.

Cem'an Yekun : 3014 kuruş"¹⁴⁷.

Burada terekenin dökümünde görüldüğü üzere bu aile ekonomik bakımdan iyi durumda, zengin ve aynı zamanda Adana'nın köklü ailelerinden birisidir. Ancak sicil kayıtlarına geçen tereke kayıtları hep aynı zenginliği ifade etmez. Bunun aksine ekonomik durumu çok zayıf olan ailelerin terekelerinin de sicil kayıtlarına işlendiğini müşahade edebilmekteyiz.

Buna en güzel örnek aşağıda tereke dökümünü sunduğumuz Mehmed ibn-i Mustafa'nın tereke kayıdır.

“Medîne-i Adana mahallâtından Kuru Köprü mahallesi sâkinlerinden iken bundan akdem fevt olan Mehmed ibn-i Mustafa nâm

¹⁴⁷ AŞS. 15, s.27.

müteveffanın verâseti, zevcesi Rûkiye bint-i İbrahim nâm Hâtun ile erkek kardeşi Ömer bin mezbûr Mustafa nâm kimesnelere inhisarı inde'ş-şeri'l-enver zâhir ve nümâyan olduktan sonra, müteveffa-i mezbûrun terekisi ma'rifet-i şer' ile tahrirat ve beyne'l-verese bi'l-farîzati'ş-şer'îye tevzi ve tahrir defteridir ki:ber-vech-i âti zikrolunur. 27 Sefer sene 1159.

-Menzil der mahalle-i mezbûre	25 kuruş.
-Evân-ı nühas 6 kıyye kıymeti	10 kuruş.
-Şerbet ibriği 2 kıymeti	5 kuruş.
-Köhne beyaz kaftan	5 kuruş.
-Fener1, kıymeti	5 kuruş.
-Mangal 1, kıymeti	8 kuruş.
-Sağır şam'dan 3, kıymeti	5 kuruş.
-Köhne kilim 2, kıymeti	10 kuruş.

Cem'an Yekun :73 kuruş"¹⁴⁸.

Bu tereke örneklerinden anladığımıza göre ailelerin ekonomik gücü meşgul oldukları meslek ve iş kollarıyla orantılı olarak değişiklik göstermektedir.

E- DİNİ HAYAT

Bir toplumda sosyal hayatı oluşturan, denetleyen, toplumu oluşturan bireyleri birbirine yakınlaştıran, ilişkilerini düzenleyen kurumlardan ve değer yargılarından en önemlilerinden birisi de dindir.

Araştırma konumuza giren bu dönemde, dini hayat diğer pekçok Osmanlı şehirlerinde olduğundan farksız olarak dinamikliğini devam ettirmektedir. Toplumun her kesiminde çok önemli bir yer tutan dini hayat öğelerine şer'îye sicillerinde çokça rastlayabiliyoruz. Toplumun genel yapısını oluşturan İslam dininin, Kûr'ân ve Sünnet'e ait kurum ve kurullarının yanısıra yine sosyal hayatın yapı taşlarından biri olan

¹⁴⁸ AŞS, 26, s.35.

İslam'a muğâyir olmayan örf, adet ve geleneklerin de en yaygın bir şekilde canlılığını sürdürdüğünü müşahade etmekteyiz.

Toplumun yaşlı kesimi, devamettire geldikleri dinî yaklaşımlarını kendilerinden sonra gelen genç kuşaklara aktarabilmeyi, nesli muhafaza mantığı çerçevesinde en önemli bir unsur olarak görmekte, bu yolda dinî günleri ve geceleri bir bayram havası içerisinde ihya ederken, toplumun temel taşlarından olan seyyidlik, şeriflik, şeyhlik mertebesinde bulunan kişilerle hac farızasını yerine getiren zatlara hürmeti, dinin bir gereği olarak görmekte, bunun yanısıra evlenme, düğün ve ölüm adetleri yine dine dayanan gelenekler bütün canlılığı ile devam etmektedir.

Dinî değerlere bağlılığı gösteren ve sicil kayıtlarına yansıyan birçok hadise dinin ve din adamlarının toplum üzerinde ne kadar büyük bir önemi haiz olduğunu en açık bir şekilde göstermektedir. Bu konuya dair bir yaklaşımı Adana şer'îye sicillerinden bir ferman kaydıyla örneklendirelim.

Adana Kadısı'na:

Adana Kadısı Mevlana el-Hac İbrahim'in Çelebioğlu Mahallesiindeki merhum Şeyh Murad Nakşibendî hulefasından Şeyh Ali Nakşibendî'nin arazisi bulunmadığı halde, mahalle ahalisi tarafından tekâlif-i örfiyye ve şakka talebiyle rencide edildiği ve kendisine fetva verilmesi hakkında maruzatta bulunulması üzerine, fermân-ı âli sâdır olduğu, Şeyh Ali'nin emlâk ve arazisi yok ise hilâfî kanun avarız vesair tekâlif-i şakka ile rencide edilmemesi hakkındadır¹⁴⁹

Ayrıca dini bir hayatın göstergesi de toplum hayatını doğrudan etkileyen, yön veren, insanların davranışlarının İslâmî ve ahlâkî değerlere göre değişmesine sebep olan câmilerdir ki; biz belgelere kaydedilen bölgede câmi olmamasından müşteki bir kısım mahalle sakinlerinin, bölgelerine câmi yapılmasını arzu ettiklerini görmekteyiz¹⁵⁰. Bundan başka dinî tedrisat yapan sıbyân mektepleri¹⁵¹, (Neslihan Hâtun Muallimehânesi) ve medreselerden söz etmemiz yerinde olacaktır. Tereke kayıtlarında zapta geçen eşyalar arasında dine

¹⁴⁹ AŞS, 17, s.126.

¹⁵⁰ AŞS, 4, s.77-78.

¹⁵¹ AŞS, 17, s.179.

dair birçok kitabın bulunması¹⁵²; Sîret'un-Nebi, Birgivi Şerhi, Mushaf-ı Şerif gibi eserlerin vakıf olarak bağışlanmış olması dinî hayata verilen değerin bir göstergesidir.

Halkın dinini öğrenmeye ve dinî hayatına ilişkin meselâlerine cevap arama noktasında mahalle camilerinin din görevlilerini görmekteyiz. Öyleki imamlar, halkı dine müteallik her konuda aydınlatmak ve uyarmak konumundaydılar. Zira halk da onları bu görevlerini îfa etmede daima kontrol ederek, titiz davranmalarını arzu ediyorlardı. Adana şer'îye sicillerinde geçen bir belgede¹⁵³, Adana Karasoku Mahallesi mescidi imamı el-Hâc Mehmed Efendi'nin kendi havasında gezerek mahalle ahâlisinin dinî duyarlılığına cevap verememesi üzerine şikâyet olunarak ref' olunduğunu görebilmekteyiz.

Adana şehir ve köy toplum hayatlarından söz ederken, müslüman unsur yanında belgelerde çok çeşitli vesilelerle adından söz ettiren gayr-ı müslim unsurdan da bahsetmiştik. Dolayısıyla bu noktada gayr-ı müslim taifenin dinî yaşantısından da bahsetmeden geçemeyeceğiz. Şurasını hemen belirtmek gerekir ki; Osmanlı toplumunun belli bir kesimini oluşturan zımmî vatandaşlar, kendi dinî hayatlarını tüm kurumlarıyla yaşayıp, nesilden nesile aktarmaya; kilise, havra ve sinegoglarında ayinlerini yapmaya; kendi din âlimlerini ve reislerini seçmeye hak sahibi ve muktedirler. Bunu en açık bir şekilde isbat eden belgelerden birini aşağıya alıyoruz.

Antakya ve tevâbi'î Rumiyyân Patriği "Selestros", Divân-ı Humâyun'a gönderdiği arz-ı halde; Adana Vilayeti, Patos, Tarsus ve İskenderun ve tevâbi'î kazalarındaki Rumların "Metropolit"inin mahlul bulunduğu, Rahip "Nikiforos"un eline Berat verilmesi istendiği, Piskopos mukâtaası defteri der-kenarında mukayyet 1000 (bin) akçenin Hazine-i Âmire'ye teslim şartıyla 1154 senesi Şaban'ın guresi tarihli Ferman'ın sadır olduğu, 18 Şaban günlü Berat-ı Humâyun ile "Nikiforos"un mezkûr yerlerdeki Rumiyyân taifesine "Metropolit" olmasına, akd-ı nikah ve fesh-i nikahlarda, münâzaalı meselelerde kiliselerine müteallik bağ ve bahçe, tarla, çiftlik, değirmen, vakıflar ve davalar hususlarında bundan önce olduğu gibi "Nikiforos"un ol minval

¹⁵² AŞS, 15, s.32.

¹⁵³ AŞS, 4, s.2.

üzere mutasarrıf olması kendisine dahl-ı taarruzda bulunulmaması emrolunmuştur¹⁵⁴ diye fermân-ı âli sâdır olmuştur.

Adana şer'iyeye sicillerinde azımsanmayacak kadar da gayr-ı müslim teb'âdan olup, şahitler huzurunda dininden vazgeçerek eski zımmî ismini değiştirip, bir müslüman ismi alarak İslâm Dinine geçmeyi kabul eden kişileri açıklayan i'lâm'lara rastlıyoruz. Bunlardan: Gayr-ı müslim iken İslâmiyet'i seçen ve Ğanus ismini bırakıp, Ali adını alan¹⁵⁵ ve Yağrop iken İbrahim adını alan zımmî¹⁵⁶ ile gayr-ı müslim iken adı Menos olan zımmînin kelime-i şehadet getirerek adını Mehmed'e çevirmesi¹⁵⁷ ile ilgili belgeleri zikredebiliriz.

1-Ahlâk Yapısı:

Ahlâk kavramı, insanın yaratılışından sahip olduğu ya da eğitimle sonradan kazandığı ve onun iradeli davranışlarının temelini oluşturan melekeler veya psikolojik yatkınlıklar bütünüdür. İslâm ahlâk literatüründe bu meleke yatkınlıklarının iyi olanlarına: “ahlâk-ı hamîde”, kötü ve zararlı olanlarına da “ahlâk-ı zemîme” denir. Bundan başka insanın bu iyi kötü melekelerini ya da huylarını inceleyen, bunların iyi olanlarını geliştirmeyi, kötü ve zararlı olanlarını da yok etmeyi veya zararsız hale getirmeyi amaçlayan, ayrıca iyi ve kötü; fazilet ve rezilet gibi ahlâk kavramlarının anlamlarını ve içeriklerini açıklayan, insanın ödev ve sorumluluklarını araştıran ve öğreten bilgi alanına da kısaca “ahlâk” denmektedir¹⁵⁸.

Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki On Emir'den yedisi ahlâki buyruklardır¹⁵⁹ Peygamberlerin sonucusu olan Hz. Muhammed (s.a.v.), “Kendisinin ahlâki güzellikleri tamamlamak için” gönderildiğini, Müslümanların iman bakımından en mükemmelinin “Ahlâkı en güzel olan kişiler” olduğunu belirtir.¹⁶⁰

¹⁵⁴ AŞS, 17, 126.

¹⁵⁵ AŞS, 26, s.1.

¹⁵⁶ AŞS, 26, s.1.

¹⁵⁷ AŞS, 27, s.3.

¹⁵⁸ Mustafa ÇAĞRICI, İslâm Düşüncesinde Aile Ahlâkı, SKDSTA, c.1, ss341.

¹⁵⁹ Bkz. Ahd-ı Atik, Tesniye, 5/1-21; Ahd-i Cedid, Matta, 19/18-22.

¹⁶⁰ Tirmizi, Sünen, İman, 6.

İnsanın doğumundan sonra ilk tanıştığı çevre aile bireyleri ve o bireylerin hemen içinde bulunduğu, kültürünü paylaştığı yakın toplumdur. Dolayısıyla ahlâkî ödevler de ilk kez bu ortamda başlar. Bu ortamı da Türk toplumunun ahlâkî yapısı, millî ve dinî değerler oluşturmaktadır.

İslâm'dan önceki Türk ahlâkı ile İslâm'ın kabulünden sonraki Türk ahlâkı arasında çok fazla değişikliklerin olduğu söylenemez. Zira Türkler İslâm dinini kabul edip, İslâm dairesi içine girdikten sonra birden bire ahlâk değiştirmediler. Milli ahlâk anlayışıyla İslâm ahlâk anlayışını birleştirerek kendilerine has ahlâki bir anlayış oluşturdular¹⁶¹ Buradan hareketle Osmanlı toplumunun ahlâki yapısı, İslâm'a girmeden önce beraberinde getirdiği ahlâk unsurlarıyla İslâm ahlâkının sentezinin ortaya çıkarmış olduğu "ahlâk yapısı" olarak addedilebilir.

Bu noktada Adana toplumunun ahlâkî yapısını Türk-İslâm unsurunun bir araya getirdiği ahlâk anlayışından ayrı düşünmek mümkün olmasa gerektir. Ahlâkî yönden Osmanlı kültürünü paylaşması açısından bir unsur da Adana toplumunda yer alan gayr-ı müslim unsurdur.

Toplumsal hayatın geçirmiş olduğu sarsıntılar zaman zaman bazı toplumların zaafiyete düşmesine de sebep olmuştur. Nitekim ele aldığımız dönemde bu türden ahlâkî zaafiyeti Adana toplumunda da görmek mümkün olmaktadır. Genele şamil olmamakla beraber mahkeme kayıtlarına geçen bir çok dava konusu bizi bu kanaate sevketmektedir. Bu duruma da dönemin idarî, siyasî, iktisadî ve askerî yapısının tesiri olduğu inkar edilemez bir hakikattir.

Bu konuyla ilgili olarak tetkik ettiğimiz şer'îye sicillerinde kayıtlara yansıyan davalar, konu ve adet itibariyle şöyle sıralanmaktadır:

Görülen Dava	Görülme Adedi
1- Alacak davası	48
2- Kavga, yaralama-öldürme ve dem-i diyet davası	26
3- Miras,veraset davası	20

¹⁶¹ Dursun BAYRAKTAR,Şer'îye Sicillerine Göre Tanzimat'ın İlk Yıllarında Bolu., s.123.

4- Zımmîler arasında alacak davası	9
5- Gasb, zapt ve yol kesme davası	8
6- Rüsûm davası	8
7- Boşanma davası	7
8- Nafaka davası	7
9- Vakfa dahletme ve vakıfla ilgili dava	6
10- Zımmîlerle müslümanlar arasında alacak davası	6
11- Zimmete mal geçirme davası	6
12- Evlenme davası	6
13- Tarla davası	2
14- Hırsızlık davası	2
15- Zina davası	2
16- Irza geçme ve tecavüz davası	2
17- Eşya davası	1
18- Kız kaçırma davası	1

Adana şer'îye sicilleri üzerinde yapmış olduğumuz çalışmada ortaya çıkardığımız bu sıralamada görüldüğü üzere; mahkeme konusu olan toplam 167 davadan 48 tanesi alacak davasıdır ki: alınan borcun ödenmemesi, yapılan bir işin karşılığının ödenmemesi, satılan bir malın veya eşyanın bedelinin ödenmemesi gibi mahkemeye intikal etmiş olan davâlardır¹⁶².

Bu şekil alacak davâlarının dokuzu zımmîler arasında geçmekte olup¹⁶³, bu davâlardan altısı da gayr-ı müslim-müslim arasında vukû'' bulmuştur¹⁶⁴. Bu durum daha önce gayr-ı müslim unsur hakkında

¹⁶² AŞS, 4, s.108, 134; 15, s.45; 17, s.143.

¹⁶³ AŞS, 4, s.109; 17, s.149.

¹⁶⁴ AŞS. 4, s.129.

tezimizde ifade ettiğimiz veçhile müslümanlar ile gayr-ı müslimler arasında komşuluk, ortaklık, iş ve mesâi ortaklığı ve benzeri ilişkilerde gayet tutarlı ve iyi olduğunu göstermesi açısından kayda değer bulunmalıdır, kanısındayız.

Yukarıda sıraladığımız davalar arasında alacak davalarından sonra en fazla vukû bulan ve mahkemece çözümlenmesi beklenen dava ise: 26 davadan müteşekkil kavga, öldürme, yaralama ve kan parası talebetme davalarıdır ki, hepsi genel olarak aynı kategoride ele alınmalıdır¹⁶⁵. Bu durum ise bize toplum arasında vukû bulan alacak, evlilik, boşanma, geçimsizlik ve bir çok nizâ'dan kaynaklanan çatışma, kişilerin içinde buldukları sorunun halli için mahkemeye düşmelerine sebebiyet verdiği yönünde düşünmemize sevketmektedir. Öyleki bu davaların çoğunluğunun dem-i diyet, tam diyet yani kan parası talebetme gibi davalar olduğu düşünülürse halkın, suçun cezası olarak aynı zamanda kendi ekonomik darboğazlarını aşmanın bir yolu olarak görmekte olduklarını anlıyoruz. Yine bu davalardan bir diğeri de halkın geçimi ile ilgili olan miras ve verâset davâlarıdır¹⁶⁶ ki, sıralama içerisinde yirmi dava ile üçüncü sırayı teşkil etmektedir.

Diğer davâlara göz atıldığında görülecektir ki: Şüphesiz her toplumda bu türden hadiseler az çok vukû bulmaktadır. Hatta İslâm ve Türk ahlâk anlayışının yetiştirdiği bir toplum olarak Osmanlı toplumunun bir parçası olan Adana halkı içerisinde böylesi hadiselerin azlığı abartılacak bir vizyon da değildir, olmamalıdır.

2-Dînen Yasak Olan Davranışlar

Osmanlı toplumu hukukunu, kültürünü ve ahlâkî yapısını özünde İslâm'dan almıştır. Dolayısıyla toplum içerisinde vukû bulan dînen yasak olan bir takım davranışlar aynı zamanda bu toplumun ahlâkî duyarlılığında da olumsuz etki yapmıştır. Toplumun benimsediği ahlâkî değerler açısından hiç de hoş karşılanmayan bu tür hadiseler istenmese bile zaman zaman ortaya çıkan ve hatta sicil kayıtlarına geçen bir kısım olaylar arasında yer almaktadır.

Söz konusu İslâm'a ve ahlâka muğâyir bütün hadiseler fert bazında kişilerin psikolojik hayatını etkilerken, toplum bazında da ailevî

¹⁶⁵ AŞS, s.133; 15, s.144; 17, s.148.

¹⁶⁶ AŞS, 4, s.100; 17, s.142.

ve ictimâî hayatı manen sarsmaktadır. Hemen her toplumda görülebilen gayri ahlâki davranışların ortaya çıkmasıyla, toplum içerisinde derin yaralar açan sonuçlarına katlanılmaması için toplumun değer yargıları bir takım maddî ve manevî müeyyideler koyarak böylesi davranışların önüne set çekmiştir.

Bu müeyyidelere rağmen incelediğimiz Adana sicil defterlerinde dînen ve ahlâken meşru olmayan, toplumca kesinlikle benimsenmeyen bu tür hadiselerin meydana gelmiş olduğunu görmekteyiz. Bu kapsamda yer alan yüz kızartıcı hadiselerin başında ise çeşitli sebeplerden kaynaklanan kavga, döğüş ve bu nâhoş hadiselerin doğurduğu yaralama ve öldürme davaları gelmekte olup bunu gasb-zabt ve yol kesme, hırsızlık davaları ile zina, ırza geçme davaları takip etmektedir.

a) Hırsızlık ve Gasb

İlâhi olan bütün dinlerde yasaklanmış olan ve ahlâki olmayan kötü davranışlardan birisi insanların sahip oldukları özel mallarını bâtil yollarla ele geçirmektir. Bâtil yollarla yemenin sınırı ise karşılıklı bir mübadele ve rıza olmaması halleri ile belirlenebilir. Başkasının malını gasbetmek ise buna en güzel örnektir. Bir diğeri ise başkasına ait bir malın çalınması şeklinde ifade edilen hırsızlıktır. Her iki hadise için de dünya ve ahirette cezaî müeyyideler mevcuttur.

Bu bakımdan Kur'ân-ı Kerîm'de “ Hırsızlık eden erkek ve kadının yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin! Allah bizzat hikmet sahibidir. Kim bu haksız davranışından sonra tövbe eder ve durumunu düzeltirse, şüphesiz Allah onun tövbesini kabul eder. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir”¹⁶⁷ buyrulmuştur.

Bir insanın canı ve namusu gibi malı da kutsaldır. Bir insan nasıl kendi malına tecavüz edilmesine rıza göstermezse, başkasının malına tecavüzü de hoş karşılayamaz. Onun için Hz. Peygamber (s.a.v.): “Hırsız, kâmil bir mümin olduğu halde hırsızlık yapmaz”¹⁶⁸ diye buyurmuştur.

Hırsızlık ve gasb işaret edildiği üzere toplumun değer yargılarına ve dine ters bir davranış olmasına rağmen her toplumda yapılagelen ve

¹⁶⁷ Mâide, V/38-39.

¹⁶⁸ Sahîh-i Buhârî Muhtasarı, Tecrîd-i Sarfih Tercümesi. c.XII, s.41.

hoş karşılanmayan davranışlardandır. Bununla beraber Adana şer'îye sicillerinde konuya müteallik dava sayısı 10 tanedir¹⁶⁹. Buna binaen böylesi davranışların çok fazla vukû'a gelmemesinde, dönemin cezaî müeyyidelerinin etkili olduğu kaatindeyiz. Meydana gelen sayılı hadiseler de çeşitli eşkiya grublarının sebep olduğunu, üzerinde çalıştığımız kayıtlar bize bildirmektedir. Zira belgelere yansımaları itibariyle bu nevî hadiseler çoğunlukla levendât taifesinin sebep olduğu hadiselerdir¹⁷⁰. Bu durum da, halktan bir kısım kişilerin sosyal ve ekonomik durumlarının iyi olmadığını mantıken ortaya koymaktadır. Gerçekten de ülkenin dışta ve içte karşılaştığı önemli sorunlar ve içinde bulunduğu savaş yılları bizi bu şekilde düşünmeye sevk ediyor. Nitekim dışarıda süregelen savaşların getirdiği sıkıntı ve ekonomik buhranlar, gelir düzeyindeki dengesizlikler, ülke içerisinde çeşitli eşkiya gurublarını ortaya çıkarmış ve bunun yanısıra mahalli idarecilerin ahaliye yaptıkları türlü zulüm ve haksızlıkların¹⁷¹, ekonomik yönden zayıf halkı, varlıklı ailelerin mallarına tecavüze sevk etmiş olduğunu düşünüyoruz.

Bu konuda sicil kayıtlarına geçmiş bir belgenin yol kesip adam öldüren eşkiya ile başı boş gezen levendât taifesinin takib edilip, gasb etmiş oldukları mal ve eşyadan ellerinde her ne varsa geri alınarak kendilerinin ber-taraf edilmesine dair ifade edilen bir fermân-ı âli¹⁷² olduğunu vurgulamamız yerinde olacaktır.

b) Kavga, Yaralama-Öldürme

Gayr-ı ahlâkî ve kötü davranışlardan birisi olup, sicil kayıtlarına istinaden Adana'da en fazla vukû bulan hadiselerin başında bu tür davalar gelmektedir.

Yaralama ve öldürme, bir başka kişinin vücudundan bir kısmına veya uzvuna veya canına kastetmek ve hayatına son vermek demektir.

Böylesi davalarda cezaî müeyyide olarak uygulanan kısas ise; Bir kimseyi (bir zımmîyi veya başkasının kölesini dahil) kastederek öldüren

¹⁶⁹ Aşs, 4, s.122, 186, 241.

¹⁷⁰ Aşs, 4, s.50-51.

¹⁷¹ AŞS, 4, s.54, 57-58.

¹⁷² Aşs, 4, s.26-27.

herhangi bir kimsenin öldürülmesidir. Mecruhun (yaralının) telef edilen uzuv mukabilinde cerhedenin aynı uzvunu telef etmek de kısastır¹⁷³.

İlk önce kısas ile ilgili olarak Adana mahkeme zabıtlarına akseden bir “Kıyas Hüceti”ni burada aktarıp, buradan hareketle de kısas davası sonuçlarında olan dem-i diyet ile ilgili davalardan örnekler sunalım.

Adana’nın 4 nolu sicil defterinde 51. sayfada kayıtlı belgede şu ifadeler geçmektedir.

Adana’daki Ağa Mehmed Mahallesindeki Müteveffa İbrahim ibn-i Osman ibn-i Mehmed’in varisi Ümmü Gülsüm ile Seyyid Ömer zâde bin Molla Mehmed ibn-i Ömer’in vekili Mehmed Ezadı Molla Ahmed bin Mehmed huzurunda vârisini medresede bıçak ile uyluğunun iç tarafından yaralamak suretiyle ölümüne sebep olduğunu iddâ ile mûcib-i şer’isinin icrasını istediği ve beyyine olan şahidlerin şehâdetiyle de bunun sabit olduğu ve şehâdetlerinin de kabul olduğu İbrahim ibn-i Osman ibn-i Mehmed’in kâtili olan Ahmed ibn-i Mehmed’e şer’an kısas iktiza ettiğine hükm olunduğu hakkında hüccettir¹⁷⁴.

Adana şer’iye mahkemelerinde görülen yaralama-öldürme davalarının büyük çoğunluğunun yine alacak-verecek nizalaşmalarının bir sonucu olarak ortaya çıktığını tahmin etmekteyiz¹⁷⁵.

Yaralama, öldürme sonucu mahkemeye intikal eden davalarda davacıların arzusu ve kadı’nın da kabul etmesiyle davalı tarafın belli bir miktar “diyet” ödemekle mükellef tutulduğunu ve davanın bu şekilde bir sona bağlandığını müşâhade etmekteyiz. Ve hatta ödenmesine karar verilen diyetin bazen para dışında değerli eşyalardan ve Mushaf-ı Şerif gibi el yazma eserlerden olduğu da görülebilmektedir. Aşağıda sunduğumuz belge bu durumu izah etmektedir.

Adana’nın Şeyh Mustafa Mahallesinden iken bundan akdem yaralı olarak vefat eden el-Hâc Mehmed bin Osman’ın vârisleri, Serrâcan Mahallesinden olup, el-Hâc Mehmed bin Osman’ın ölümüne sebep olan İbiş’ten dem-i diyet olarak 1150 kuruş nakid para, bundan

¹⁷³ S.Ş. ANSAY, Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku, s.283.

¹⁷⁴ AŞS, 4, s.51.

¹⁷⁵ AŞS, 4, s.149, 170; 17, s.50, 66, 70, 71.

başka bir bargir, bir kılıç ve bir Mushaf-ı Şerif'i bedel-i sulh olarak aldıklarını ikrar etmişlerdir¹⁷⁶.

Mahkeme kayıtlarında geçen bir i'lâm belgesinde de konuyla ilgili şu ifadeler geçmektedir.

Adana Mermerli Mahallesi'nde Patrona Mehmet ve Abdulgâni Beşe'nin kölesi olan Yusuf bin Abdullah'ın, Kantaran Mahallesi'nden Âişe bint-i Hacı Ahmet aleyhinde dava açarak oğlu, Ahmet'in haksız yere öldürülmesinden dolayı anlaşmazlık olduğunu bildirmiş, 100 kuruş, bir Mushaf-ı Şerif ve bir bargir üzere sulh olduklarına karar verilmiştir¹⁷⁷.

c) Zina

Zina, bir kadınla erkeğin nikahsız veya haksız olarak cinsel ilişkide bulunmasıdır¹⁷⁸. Zina, İslâm'da ve önceki bütün semavî dinlerde yasaklanmış ve çok çirkin bir fiil olarak nitelendirilmiştir. O, büyük günahlardan olup, ırz ve neseplere yönelik bir suç olduğu için cezası da hadlerin en şiddetlisidir¹⁷⁹.

Kur'ân-ı Kerim böyle meşru olmayan bu fiile teşebbüs etmeyi bile yasaklayarak, "Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o, çok çirkin bir iş ve kötü bir yoldur"¹⁸⁰ buyurmaktadır.

Adana mahkemesinde görülen davalardan bazıları zina ile alakalı olup, şer'î icabının yapılması isteğiyle açılmış davalardır. Aşağıda özet olarak sunduğumuz bir hüccet kaydını bu konuda örnek olarak verebiliriz.

Adana'nın Han Kurbu Mahallesi ahâlisi, aslen Erzincanlı olup, mezbur mahallede oturan Mustafa Beşe bin Mehmed ve oğulluğu, Rahime bint-i es-Seyyid Ali'nin evlerinde zina ettiklerini şikayet

¹⁷⁶ AŞS, 4, s.144.

¹⁷⁷ AŞS, 27, s.18.

¹⁷⁸ Hamdi DÖNDÜREN, Delilleriyle İslâm Aile İlmihali, s.107.

¹⁷⁹ H. DÖNDÜREN, A.g.e, s.107.

¹⁸⁰ İsrâ, XVII/32.

etmişler ve mezkur kişilerin cezalandırılmalarını istemişlerdir. Ancak şehâdetleri makbul görülmemiştir¹⁸¹.

Osmanlı hukuk sisteminde, zina cürmünün cezası olarak İslâm'ın getirdiği cezaî müeyyidenin yerinde uygulandığını Adana sicil kayıtlarında rastladığımız şu belgede müşahade ediyoruz.

Adana'nın Yarbaşı Mahallesi'nden olan Ümmü Gülsüm bint-i Osman, mahkemeye başvurarak, bir kaç gün önce Halil bin İbrahim, Abdulğafur bin Hasan ve Atmaca bin Abdullah evimi basarak kızım Fâtıma bint-i Yakub'u zorla kaçırarak tecavüz edip, bekâretini bozdular diye iddiâda bulunmuş, adı geçenler de suçlamaları kabullendikten sonra mahkeme bu kişilerin öldürülmesine hükmetmiştir¹⁸².

F- MAHKEME KONUSU OLAN DAVALARDAN ÖRNEKLER

Bir toplum hakkında belli bir fikre sahip olmamızı sağlayan en önemli sebeplerden birisi de o toplumu meydana getiren fertler arasındaki sosyo-ekonomik her seviyedeki ilişkilerdir. Ayrıca bu ilişkiler hukukun konusunu da teşkil etmesi bakımından önem arz etmektedir.

Bu ilişkilerden doğan anlaşmazlıkların çözümü için Adana mahkemesi'ne yapılan müracaatları daha çok alacak-verecek, arazi, veraset, alım-satım, cana tecavüz ve dem-i diyet, boşanma, nafaka v.s. davaları ile çeşitli ihtilaflardan oluşan davalar teşkil etmektedir.

Mesela: Harap Bahçe Mahallesi'nden Fatıma bint-i İbrahim Sarı Yakup Mahallesi'nden Ali bin Hasan ve li-ümm karındaşı İsa bin Ali hakkında davacı olarak müteveffa Ümmü Gülsüm bint-i Osman'ın terekesine kendisinden başkasının vâris olamayacağını iddiâ etmiş ve bu iddiâsı mahkemece doğru bulunarak tastik görmüştür¹⁸³.

Yine bu konuya dair bir başka belgede: Adana âyânından iken 1150 senesinde ölen es-Seyyid Ömer Ağa müteveffâ'nın alacaklarını tahsil eden Mehmed Ağa nâm kimesne tahsil ettiği mallardan bir kısmını

¹⁸¹ AŞS, 4, s.72.

¹⁸² AŞS, 26, s.45.

¹⁸³ AŞS, 4, s.115.

da zimmetine geçirdiğinden şikayet edilmiş ve Mehmed Ağa'nın elinden bu mallar alınarak yerine ulaştırılmıştır¹⁸⁴.

Bir başka mahkeme davası da alınamayan mehr-i müeccel davası ile ilgilidir. Adana'nın Sugediği Mahallesi'nden Fâtıma bint-i Mehmed, zevci müteveffâ Mehmed bin Osman'ın kendisine mehr-i müeccel olarak 90 kuruş borcu olduğunu ve bunun mukâbilinde kocasının emmizâdesi Seyyid Mustafa bin Ahmed'in zaptettiği mülk evini borcuna karşılık talebetmiş ve mezkur ev 46 kuruşa Fatıma bint-i Mehmed'e bırakılmıştır¹⁸⁵.

Mahkemeye intikal eden davalar arasında zimmîlerle yapılan alış verişten doğan davalar da bulunmaktadır. Mesela: Ali Dede Mahallesi'nden Meryem bint-i Babilk zimmî, Hacı Hamit Mahallesi'nden Serdengeçti Ağalarından Hacı Veli Oğlu demekle ma'rûf es-Seyyid Ali Ağa hakkında kendisine alacağı için varan kocası Kazzaroğlu Boğos'u katlettirdiğini iddiâ etmiş ancak beyyine getiremediğinden muârazadan men' olunmuştur¹⁸⁶.

Bu tür davalardan başka farklı davaların da mahkemeye intikal ettiğini görüyoruz. Mesela bunlardan biri halktan bir kişi ile devletin bir kurumu olan Beytü'l-Mâl Emîn'i arasında vukû bulan davadır.

Adana'nın Harap Bahçe mahallesi'nden Fâtıma bint-i Abdulkerim, mahkemeye mürâcaat ederek, ölen kocasının mallarına Beytü'l-Mâl Emin'i tarafından el konulduğunu fakat kocasının ölmeden önce 500 kuruş mehr-i müeccele borcu olduğu halde bunu alamadığını şikayet etmiş, şimdi bu 500 kuruşu Beytü'l-Mâl Emin'i olan Salat-zâde Mehmet Ağa'dan talebettiğini bildirmiştir. Durumu mahkemeye isbat eden Fâtıma bint-i Abdulkerim mahkemedен lehine bir karar almıştır¹⁸⁷.

Biz burada Adana Mahkemesi'ne intikal etmiş davalardan, bölgemiz içerisinde vukû' bulmuş nizâ' sebeplerine ışık tutması için sadece bir kaç dikkate değer örnekle iktifa edeceğiz. Zaten bir çok dava konusuna dair örnek belgeleri tezimizin çeşitli yerlerinde kendi alanı içerisinde ele alıp değerlendirdik.

¹⁸⁴ AŞS, 4, s.186.

¹⁸⁵ AŞS, 4, s.108.

¹⁸⁶ AŞS, 4, s.240.

¹⁸⁷ AŞS, 26, s.37.

G-VAKIF HİZMETLERİ

Vakıf, bir malı, âmnenin mülkü hükmünde olmak üzere bir veya bir kaç gayeye müebbeden tahsis etmektir. Fıkıh kitaplarında menfaati insanlara ait olmak üzere bir malı Allah'ın mülkü hükmünde temlik ve temellükten alıkoymak demektir¹⁸⁸.

İnsanlık tarihinin en büyük yardımlaşma kurumlarından biri vakıftır. İslâm dinî sosyal yardımlaşmaya büyük önem vermektedir. Zaten insan, ahlâkî ve insanî bir görev olarak çevresine yardım etmek ister. Vakıf, insanların hayatta iken yapabilecekleri maddî en büyük hayır işidir¹⁸⁹.

Vakıf, kişinin malının veya mülkünün bir kısmını ya da tamamını veya (hem malını, hem mülkünü) belli bir gaye için kendi hür iradesiyle mülkiyetinden çıkarıp; alınıp-satılmaktan alıkoyması ve gelirini belirlediği şartlar dahilinde bu gayeye harcanmak üzere ebedi olarak tahsis etmesidir.

Vakfın genel kabul görmüş tanımına göre ise: Mülk olan bir aynı devamlı olarak (alâ vechi't-te'bîd) Allah'ın mülkü olmak üzere temlik ve temellükten menetmek ve menfaatlerini Allah'ın kullarına (diğer bir tabirle vakfedenin dilediğine) tasadduk etmektir¹⁹⁰.

Vakıf kelimesi Kur'ân'da mevcut değilse de bu kelimenin anlamına yakın birçok kelime vardır. “Sevdiğiniz şeylerden sarfetmedikçe iyiliğe erişemezsiniz. Her ne sarfederseniz şüphesiz Allah onu bilir”¹⁹¹, “...İyilikte ve fenalıktan sakınmakta yardımlaşın”¹⁹² Ve diğer birçok âyetlerde “birr”, “sadaka” ve “ihsan” kelimeleri geçer.

Bunlardan başka Müslümanları vakıf kurmaya sevkeden sebepleri Hz. Peygamberin hadislerinde buluruz. “Âdemoğlu ölünce yapmakta olduğu hayır işleri durur. Ancak üçü müstesnâdır: Faydalı ilim bırakan,

¹⁸⁸ Ali Hikmet BERKİ, Hukuki ve ictimâî Bakımdan Vakıf, V..D., Ankara, 1962 S.V, s.9.

¹⁸⁹ İsmet KAYAOĞLU, İslâm Kurumları Tarihi, Ankara, 1985, s.141.

¹⁹⁰ A.AKGÜNDÜZ, İslâm Hukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf, Ankara, 1988, s.42.

¹⁹¹ Âl-i İmrân, III/92.

¹⁹² Mâide, V/2.

arkasından du'â eden iyi evladı olan bir de sadak-i câriye, yani kesilmeden devam eden hayır yapanların sevabı kesilmez"¹⁹³.

Öte taraftan İslâm'da vakıf kurumunun menşei olarak gösterilen ve Hz Ömer'den rivâyet edilen bir hadis-i şerif de şudur: Hz. Ömer'in (r.a.) Medîne'deki bir tarlasını dünya ve âhîret için yarar bir işte kullanmak isteyip Hz. Peygambere danıştığında O'nun "İstersen aslını elinde tut, gelirini sadaka olarak ver"¹⁹⁴, şeklindeki sözüdür.

Vakfın şiddetli taraftarı olan İmam Şâfi'nin fikirleri, vakıf hakkında daha sonraları hemen umûmiyetle kabul edilen esasların galebesine çok yardım etmiş gibi görünmektedir. Üstâdı olan İmam-ı Âzam'a ve arkadaşı İmam Muhammed'e rağmen; Hanefi Mezhebi'ndeki vakıf prensiplerinin esasını adeta İmam Ebû Yusuf kurmuş bir çok meselede hocasından ayrılmıştır¹⁹⁵.

Vakfın tarih içindeki seyrine bakıldığı zaman bir çok alanları kapsadığı görülür. Bunlar: Câmi, medrese, namazgâh, kütüphâne, imâret (aşevi), kervansaray, hastahâne, esnaf loncaları, çeşme, sebil, kuyu, su yolu, yol, köprü, han, hamam, türbe, borçlulara yardım, esir ve köleleri âzat etmek, fakir kızlara çeyiz vermek, yoksullara odun kömür almak, gıda yardımı yapmak, sanata teşvik etmek, ağaç dikmek, askerî techîzata, donanmaya yardım etmek ve nihayet insanın meşru olarak neye ihtiyacı varsa onu yerine getirmek gibi bir çok hayır hizmetleri yapılan işler içinde sayılabilir.

Pek çoğunu sayamadığımız bu gibi hizmetler, Osmanlı devletinde vakıf yolu ile yerine getirilmiştir. Bu da gösteriyorki: Vakıfların Osmanlı devleti içerisindeki ekonomik ve sosyal misyonu inkar edilemez bir gerçektir. Bütün bunlarla beraber yerine getirilen vakıf hizmetlerinin çok ciddî bir şekilde her bölgenin kendi şer'îye sicil kayıtlarında ve vakfiye defterlerinde kadı ve şuhûdu'l-hâlin nezaretinde kaydedilmesi, devletin en yüksek kademesinden halkın en küçük birimine kadar bu hayır hizmetlerine ne kadar ehemmiyet verdiğinin bir göstergesidir.

¹⁹³ Et-Tirmizi, es-Sünen, Ahkâm, 36; Ahmed ibn-i Hanbel, el-Müsned, III, 372.

¹⁹⁴ Sahîh-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercümesi, c.VIII, s.221.

¹⁹⁵ Fuad KÖPRÜLÜ, Vakıf Müessesesinin Mâhiyeti ve Tarihi Tekâmülü, V.D.Ankara, 1942 S.II, s.4.

Gerçekten de vakfedilen malın yeri, cinsi, nasıl ve kimler tarafından yönetileceği, vâridâtının kimlere ve nasıl dağıtılacağı, akarâtları, vakfin sıhhat ve lüzumuna dair hükümler, şahitler ve imzaları vakfiye denilen bir belge ile tescil edilmektedir.

Vakfi, kişinin malının veya mülkünün bir kısmını ya da tamamını veya (hem malını, hem mülkünü) belli bir gaye için kendi hür iradesiyle mülkiyetinden çıkarıp; alınıp-satılmaktan alıkoyması ve gelirini belirlediği şartlar dahilinde bu gayeye harcanmak üzere ebedi olarak tahsis etmesi olarak ifade ettik. Şimdi de vakıfları kuruluş amacına göre grublandırılm.

1-Hayrî Vakıf :Dîni, sosyal, kültürel amaçlar için tahsis edilen vakıflardır.

2-Yarı Ailevî Vakıf :Gelirinin bir kısmı sosyal, kültürel ve dîni amaçlara; bir kısmı da vakıf kurucusunun kendisine, aile fertlerine, akrabalarına veya diğer kişilere tahsis edilen vakıf demektir.

3-Ailevi Vakıf : Kurucusunun kendisi, ailesi ve diğer yakınlarının yararına tescil edilen vakıftır¹⁹⁶.

a) Hayrî ve Şer'î Vakıflar

Aynıyle intifâ olunan, yani bizzat kendisinden yararlanan vakıflardır. Bu tür vakıflara dîni, sosyal, kültürel amaçlar için tesis edilmeleri ve bunların dışında başka bir gayeye matuf olmadıklarından “müessesât-ı hayriye”¹⁹⁷ adı verilmektedir. Bu grub içerisinde câmiler, mescidler, medreseler, imâretler, hanlar, zâviyeler, hastahâneler, kütüphâneler, sebiller, su yolları, mezarlıklar v.s. girmektedir.

Bu vakıf türünde vâkıf, çoğunlukla kurduğu bu vakıftan ilâhi lütuftan başka bir menfaat beklememektedir. Bazan şöhret ve nüfuz gibi maddi menfaatler beklenirse de amaç Allah'ın rızasına mâtuftur. Vâkıf ile kuruluş arasında herhangi bir münasebet söz konusu değildir¹⁹⁸.

¹⁹⁶ Hasan YÜKSEL, Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile, SKDSTA, c.I, s.458.

¹⁹⁷ Yusuf HALAÇOĞLU, Osmanlı Devlet Teşkilatı, DGBİT, c.XII, s.435.

¹⁹⁸ Bahaeddin YEDİYILDIZ, Müessesese Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi. V.D.,Ankara, 1982 , S.XV, s.24.

Adana şer'îye sicilleri kapsamında araştırma yaptığımız tarihlere tekabül eden defterlerde rastlayabildiğimiz aile veya mülhak olmayıp sırf hayrî vakıflar sınırlı sayıdadır. Ramazan Oğlu Pîri Mehmed Paşa Vakfı, Teslime Hatun Vakfı, Karasofu Mescidi Vakıflarının hayri vakıflardan olduğunu belirtebiliriz. Biz bu vakıfların bir kısmının vakfiyelerini üzerinde çalıştığımız defterlerde -daha önceki dönemlerde vakfedildikleri için -göremediyssek de akarâtı bu vakıflara mülhak olmak üzere diğer vakıfların vakfiyelerinden bu sonuca ulaşabilmekteyiz¹⁹⁹. Bu noktada Adana'nın Kuru Köprü Mahallesi'nden bir vâkıfa ait vakfiye hüccetini özet olarak zikrederim.

Adana'nın Kuru Köprü mahallesinden Meryem bint-i Osman kendinin mutasarrıf olduğu iki bab tahtani evini ve arsasını vakf-ı hapsedip, tamire harcanan meblağdan fazlasını Mermerli mahallesinden Teslime Hatun'un bina eylediği mescid ve medrese önünde bulunan su köprüsü için sarf olunmasını şart koşmuş, el-Hâc Mustafa Efendi'yi müteveli nasb ve ta'yin eylemiştir²⁰⁰.

Bunlardan başka Mekke ve Medîne Şehirlerindeki hayrî müesseseler ile orada oturanlar lehine imparatorluğun muhtelif bölgelerinde yapılmış binlerce vakfa²⁰¹ Adana şer'îye sicillerinde sıkça rastlayabilmekteyiz. Buna bir misal olması açısından şu vakfiye hüccetini sunalım.

Hacı Hamit mahallesinden sâbık Adana Müftüsü Ali Efendi bin Hatip Mustafa Efendi mahallede bulunan hudutları muayyen üst katta bir bab evini ve sofasını alt katta iki bab evini, su kuyusunu ve havludan müştemil menzillerini ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmireli bahçelerini vakfedip tamir ve termimi için sarfedilenden fazlasını Medîne-i Münevvere'de Ravza-i Mutahhara ferraşına gönderilmesini istemiş ve müteveli olarak da Hafız Molla Hasan bin Yusuf Efendi'yi nasb ve ta'yin eylemiştir²⁰².

b) Avâriz Vakıfları

¹⁹⁹ AŞS, 4, s.220; 17, s.83, 84

²⁰⁰ AŞS, 4, s.220.

²⁰¹ Yusuf Halaçoğlu, Osmanlı Devlet Teşkilatı, DGBİT, c.XII, s.438.

²⁰² AŞS, 4, s.229-230.

Avârız vakıfları mahalle ve köylerde hastalanan fakirlerin tedavisi ve hastalık sebebiyle kâr-u kisbden âciz kalanların ailelerinin infak ve iâşesi ve kimsesiz çocukların bakılıp gözetilmesi ve fukara cenazelerinin techîz ve tekfîni gibi insânî gayelerle yapılan vakıflardır ki; bunların cemiyet hayatının icaplarına ne kadar uygun olduğu izaha muhtaç değildir²⁰³.

Bu tür vakıflar varlıklı kimseler tarafından zamansız gelen vergi paylarını ödemek veya köy ve mahalle sâkinlerinin yukarıda belirttiğimiz türden birçok ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan vakıflardır.

Bu vakıflar sayesinde vergisini ödeyemeyen fakirlerin payları ödendiği gibi²⁰⁴ köy ve mahallede yol, kaldırım, kuyu ve su yolu gibi ortak hizmetlere de katkıda bulunmaktadır. Paranın işletilmesi ise köylülerden seçilen bir müteveli tarafından yürütülmektedir²⁰⁵.

Avârız vakfı ile ilgili bir belgede bu durum şu şekilde dile getirilmektedir. Adana'nın Sofu Bahçe Mahallesi'nden Âişe bint-i Nebi, mülkünden hudutları muayyen iki kapılı alt kat evini, meyva ağaçlarını, su kuyusu, kenif ve havlu ile birlikte mahalle câmii imamı ve müezzinin ihtiyacâtını ve mahalle tekâlifini karşılamak üzere vakf-ı haps etmiştir²⁰⁶.

Bu vakfiye hüccetinde olduğu gibi sicil kayıtlarında geçen bir başka vakıf hüccetinde el-Hâc Ali Beşe bin el-Hâc Ahmed'in evini, mahalle fukarasının ihtiyaçlarının karşılanması şartıyla vakfettiğini²⁰⁷ öğreniyoruz.

c) Aile Vakıfları

Gelirinin bir kısmı sosyal, kültürel ve dîni amaçlara; bir kısmı da vakıf kurucusunun kendisine, aile fertlerine, akrabalarına veya diğer kişilere tahsis edilen vakıflardır.

²⁰³ Ali Hikmet BERKİ, Hukuki ve İctimâî Bakımdan Vakıf, V.D, S.V, s.11.

²⁰⁴ Sicil defterlerinde "mahalle tekâlifi karşılanmak üzere" diye ifade edilmektedir.

²⁰⁵ Nazif ÖZTÜRK, Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, Ankara, 1983, s.85.

²⁰⁶ AŞS, 17, s.151.

²⁰⁷ AŞS, 17, s.116.

Temelde dinî, sosyal kültürel ve ekonomik amaçlı hayır işlerine adanmış ve bu gaye ile ortaya çıkmış olan vakıf müessesesi, zamanla vakıf kurucularının aile bireyleri ve diğer yakınları lehine gelir, menfaat, mal ve mülk tahsis etme (vakfetme) amacına yönelmiştir.

İslâm'ın getirmiş olduğu mîras sisteminden kaçış, müsâdere endişesi vakıf kurucularının herhangi bir yoldan ulaştıkları servetin ve hayat seviyesinin çocuklarına güvenle bırakabilme düşüncesi vesiyasi güvensizlik, ailevî vakıfların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Çünkü ailevî vakıflar böylesi bir felaket karşısında ailenin sefaletе düşmemesini temin eden bir tür sigorta vazifesi görüyordu²⁰⁸.

Şer'îye sicil kayıtlarında yeralan vakıfların çoğunu aile vakıfları işkal etmektedir. Bu durumu Fuat Köprülü şu şekilde izah eder: "Bugün İslâm âlemindeki vakıfların en çoğunu bu aile vakıflarının teşkil etmekte bulunması esasen dîni, hayrî bir tesis olan vakfın sonradan bu zâhirî şekil altında, hakikatte verâset hükümlerini değiştirici bir nevî vasiyet veya hibe mahiyetinden ileri gelmiştir. Bu hususta bütün muhalefetlere rağmen Ebû Yusuf'un galebe çalması fertlerin psikolojik temayülüne ve devrin umûmî karakterine uymasından dolayıdır"²⁰⁹.

Adana şer'îye sicilleri içerisinde yeralan pekçok aile vakfına örnek belge arasındaki, şu vakfiye hüccetini burada zikredelim.

Adana'nın Ağca Mescid Mahallesi'nden Ali ibn-i İbrahim'in asaleten ve zevcesinin vekâleten müteveli nasb ve tayîn eylediği, Nakşî Ali Efendi muvâcehesinde aynı mahallede hudutları muayyen üst kattabir bab evini ve sofasını, alt katta birbab evini ve su kuyusu, havludan ibaret menzillerini hayatta iken kendilerinin mutasarrıf, öldükten sonra da akrabasından en sâlih olanının ve onun evlatlarının müteveli olmalarının, onların inkırâzından sonra icâreye verilerek tamirden arta kalan gallesinin Câmî-i Cedid imamına, nısfının da müezzinine verilmesi şartıyla vakfetmiştir²¹⁰.

Herne kadar vakıflar, sefalet ve fakirlikle savaş ve ilmi teşvik için hizmet etmişse de zamanla parazit haline gelen büyük kitleleri beslemek

²⁰⁸ Hasan YÜKSEL, Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile, SKDSTA, c.I, s.482.

²⁰⁹ M. Fuad KÖPRÜLÜ, Vakıf Müessesesinin Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü, V.D, S.II, s.12.

²¹⁰ AŞS, 17, s.76; Bkz. Aynı konuda diğer vakfiye hüccetleri, 17, s.149, 151.

suretiyle ekonomik ve moral yönden mahzurlar doğurmuş²¹¹, çeşitli suistimallere mahal verenler olmuştur. İşte böylesi suistimalleri ortadan kaldırmak için padişah fermanları dahi yanlış uygulamaların yapıldığı bölge mahkemelerine gönderilerek olaya müdahale edilmesi istenmiştir.

Adana mahkeme kayıtlarında geçen bir vakıf fermanı bu noktaya temas etmektedir.

Adana Valisi Seyyid Ali Efendi ile Adana Kadısına gönderilen fermana: Müteveffâ Mehmed Bey'in erkek çocuğu Hüseyin'in, Adana'da vaki Ramazanoğlu Pîri Mehmed Paşa ve Halil Bey evkâfının tevliyetinin kendisine ait iken, bunun hiçbir özrü yokken ecânibden Erzurum'lu Hacı Mehmed'e verilmesi üzerine bu ref'in kendisini mağdur ettiği hakkında arz-ı hâl ettiği, evkâf müfettişi tarafından yapılan tetkik ve teftiş neticesinde Hacı Mehmed'in evlâdının bu vakıfla hiçbir alâkası olmadığı anlaşıldığı, Hacı Mehmed'in vakfin muhasebesini yapmadığı, mürâfaadan gâh İstanbul'a, gâh Adana'ya firar ile saklandığı, mübâşir vasıtasıyla ihzârı için verilen emr-i şerîfe rağmen mürâfaadan kaçındığı, Adana ahalisinden 70 kişi tarafından tevliyetin Hüseyin Bey'in hakkı olduğuna dair şahitlikte bulunduğu, fermân-ı âlişân üzerine Hüseyin Bey ile Hacı Mehmed'in hakkında mahallinde mürâfaa-i şer'îye yapılması ve hiçbir tarafın gadr ve himâye olunmaması şartıyla in haklı ve en lââyık olanın ve hakikatın tesbit ve i'lâm edilmesi buyrulmuştur²¹².

²¹¹ İsmet KAYAOĞLU, İslâm Kurumları Tarihi, s.148.

²¹² AŞS, 17, s.83-84.

II. BÖLÜM

EKONOMİK YAPI

A- GENEL DURUM

İlk çağların zor koşullarından günümüzün modern toplumlarına kadar tüm iktisadî faaliyetlerin ilk sebebi insanoğlunun zarurî ihtiyaçlarıdır. Bu zarurî ihtiyaçlar, yeme, içme, barınma kısaca hayatta kalabilme, temel içgüdüğü üzerine oturmuş ve değişmeden geçmişten geleceğe de akacaktır. Tek bir fert için basit olan iktisadî faaliyeti açıklama girişimi, söz konusu bir toplum, bir devlet oldu mu, son derece giriftleşmektedir. Zira ortaya işbölümü, paylaşım, kamu yararı gibi mizâna vurulamayacak değer ve kavramlar çıkmaktadır. Ekonomist Samuelson bir cemiyetin şu üç mühim iktisadî meseleyi çözmesi gerektiğini söylüyor:

1-Hangi mallar ne miktarda üretilmelidir.(Alternatif mal ve hizmetlerden hangileri üretilecek ve ne miktarda üretilecektir.)

2-Mallar ne suretle üretilecektir.(Mallar kimin tarafından, hangi kaynaklar ve hangi teknolojik usullerle üretilecektir.)

3-Bu mallar kimin için üretilecektir.(Arz edilen mal ve hizmetlerden kimler istifade edecektir.)

Bu üç soru bütün ekonomilerde cârî olan müşterek temel meselelerdir ve farklı iktisadî sistemler bunları değişik şekillerde çözmeye çalışırlar¹.

Bir cihan devleti olan Osmanlı İmparatorluğu, evvela hukukî çerçeve olarak İslâm hukukuna bağlı idi.Bu nedenle ekonomik ünitelerin(kişiler, aile ekonomileri, devlet) ekonomik faaliyetlerini belirleyen ve yönlendiren yasalar tümüyle şer'î ölçülere bağlıydı.

Merkezî bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti, ekonomiye direkt müdahalelerde bulunmak suretiyle ferd-toplum muvâzenesini sağlıyarak en büyük ekonomi ünitesi vazifesini de icra ediyordu.

¹ Paul SAMUELSON, İktisat, (Çev. Demir DEMİRGİL), İstanbul, 1970, s.16.

Özetle Samuelson'un yukarıda bahsettiği her cemiyetin çözmesi gereken üç problemi Osmanlı Devleti İslâm hukuk ve iktisat sistemi ile çözümlenmiştir. Yaklaşık 600 küsur yıllık devlet ömrü de bunda muvaffak olduğunun delilidir.

16. yüzyıl coğrafi ve teknik keşiflerinden sonra tarih genelde Doğu halklarının, özelde ise Osmanlı Devleti'nin aleyhine işlemeye başlamıştır Amerika'nın keşfi, Atlantik Okyanusu'nun geçilmesi ile ticaret yolları değişmiş, daha evvel mutlaka eninde sonunda Akdeniz havzasına gelen para ve kıymetli madenlerin rotası artık Atlantiğe kaymıştır. 16. yüzyılın sonunda Avrupa'daki feodal sistem çökerek güçlü devletler kurulmuştur. Ticaretin hacmi artmış, sanayileşme hareketleri büyük ölçüde hızlanmış, yeni bulunan ülkelerden Avrupa'ya büyük miktarlarda altın ve gümüş gibi değerli madenlerin getirilmesi sonucu finans gücü artmış olan Kuzey İtalya ve GüneyAlmanya şehirleri ile Hansa denilen Avrupa'nın Atlantik sahilindeki şehirler (Hamburg, Rotterdam, Amsterdam vd.) hızlı bir ekonomik gelişme içine girmiştir².

Osmanlı Devleti'nin söz konusu dönemdeki genel tablosunu böylece özetledikten sonra araştırma konumuz olan Adana bölgesindeki ekonomik unsurları tek tek gözden geçirelim.

1-Paranın Durumu

Osmanlı mâli sisteminin temelini gümüşten yapılan akçe teşkil eder. Orhan Bey zamanında "şahi" denen 5 akçelik sikke aşağı yukarı 0,37 dirhem olup 100 dirhem gümüşten 269 akçe kesilmiş oluyordu. Hükümetin akçeye biçtiği değer reâya ve devlet ilişkilerinde vergi ödeme ve mal satımı gibi hususlarda geçerli olduğu için, çok önemli bir konuydu. Ticarî hayatta akçe hep düştüğünden değeri, altına karşı azalmakta idi³.

Dönemlerin para sistemlerinde gümüş ve altın madenlerinin kıymeti, ikisi arasındaki orantı, her birinin bulunurluk (arz) ve aranırılık (talep) derecesi oldukça önem taşımakta idi. Paranın değeri içindeki

² Onur KUMBARACIBAŞI, Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Düşüncenin Evrimi, Ankara, 1976, s.29-30.

³ Yücel ÖZKAYA, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Ankara, 1985, s.270.

değerli madenin kendisinin değerine bağlı idi. Osmanlı Devleti'nde çok çeşitli yerli ve yabancı paralar bulunur, bir arada kullanılırdı⁴. Bu nedenle Osmanlı Devleti içinde bulunan vilayet ve beldelerde kullanılan, bir sürü para tabirine rastlamaktayız. Osmanlı düzeninde sikke, devletin darphanesinde kestiği altın ve gümüş, bakır ya da bunların karıştırılmasıyla elde edilen yuvarlak yassı maden paralarıdır. Sikke para birimi değildir. Osmanlı para birimi uzun süre akçe olarak kalmıştır. Ancak sözünü ettiğimiz dönemde değeri çok düştüğünden kullanım alanı kalmamış, yerini para ve kuruşa bırakmıştır. Bu gelişme 17. ve 18. yüzyıllarda çeşitli evrelerden geçerek 19. yüzyılın başlarına kadar karmaşık bir hal almıştır. Osmanlılarda, başlangıçtan beri günlük alışverişte kullanılan esas sikke gümüş akçe idi. Günlük muamelelerde eşya fiyatları akçe üzerine saptanırdı. Vergiler, devlet görevlilerinin ücretleri akçe üzerinden hesaplanırdı. Gümüş aranan bir maden olduğundan devlet yabancı ülkelere ait gümüş sikkelerin ülkesine girmesine kolaylık sağlarken, ihracını yasaklamış idi. Bundan ötürü Osmanlı akçesinin yanında yabancı gümüş sikkelerde kullanılıyordu. 16. yüzyıldan başlayarak bunların çeşidi ve miktarı artmaya başladı. Venedik, Floransa, Macar, Fransız, İspanyol gümüş sikkeleri tedâvülde bulunan yabancı paralardandı. Sikke çıkarmak bunların gerçek ve farzedilmiş değerlerini saptamak devlet elinde ve denetiminde idi⁵.

Devletin kestirdiği saf ve gümüş akçeler, Yahudiler ve kuyumcular tarafından toplanarak kaybediliyor ve yerine kalp akçeler geliyordu. Eskiden beri akçenin kenarını kırarak değerinin azalmasına neden olan madrabazlar ki, bunların içinde Ermenilerin özel bir yeri vardır, bozuk akçelerin piyasada dolaşmasına neden oluyorlardı. XVIII. yüzyılda artık bu iyice yaygınlaşmış ve kırkık akçeler nedeni ile sikkenin düzenlenmesi için sık sık fermanlar yayınlanır olmuştu⁶.

Böyle bir ferman Adana şer'iyeye sicillerinden tespit edilerek özet olarak aşağıya alınmıştır.

Nemçe sikkesinin, sikke olarak yeniden düzenlenmesi için insanlar arasında 15 paraya kadar tedâvülde olan "Marbaş" adıyla

⁴ Musa ÇADIRCI, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara, 1991, s.107.

⁵ Musa ÇADIRCI, A.g.e, s.107-108.

⁶ Yücel ÖZKAYA, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, s.273.

bilinen çeyreğin ayarının noksan olmasından dolayı toplanmasına...⁷ ait emr-i hümayundur.

Daha sonraki tarihlerde çıkarılan hatt-ı hümayunlarla, düşük değerdeki paraların kaldırılması kararı açıklandığı gibi, Nemçe (Avusturya) sikkesiyle süslü, ayarı halk arasında 10 paraya değer bulunan “Marbaş” denilen paranın değerinin düşük olduğu ve onar onbeşer paraya ulaşamadığı görüldüğünden, Osmanlı ülkesinde bunun alım satımının yasaklandığı duyurulmuştur⁸.

Kırkık akçe sorunu Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar bir türlü çözümlenememiş, böylece neden olduğu paranın değer kaybı ve enflasyon halkı ezmeye devam etmiştir. Zira bu sorun enfazla reâya-devlet münasebetinde kendini gösteriyordu. Reaya kırkık akçeyi mültezımlere kabullendirmede hayli güçlük çekiyordu. Bozuk ve kırkık akçelerle ilgili düzenlemeler böylece sürüp gitmiştir.

2- Vergiler

Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda halk iki kurala göre vergilendirilmişti. Kuralın ilki kaynağını dinden alır. Diğer İslâm devletleri gibi Osmanlılar'ın da İslâmî inanç ve esaslara göre aldıkları vergiler “Tekâlif-i şer'îye” diye adlandırılmıştır. Devlet bu vergileri İslâm'ın bir gereği olarak aldığı için “Rüsûm-ı şer'îye” de denilmiştir. Çiftçi reâyadan alınan öşür, resm-i çift, resm-i ağnam gibi vergilerle şehirlerde ticarî faaliyetlerden elde edilen borçlar bu türe girmektedir.

Diğer taraftan devletin yürütme ve uygulama görevlerini yapmakta olanlara hizmetleri karşılığı halktan alınan bedel ise “Rüsûm-ı örfiyye” (Tekâlif-i örfiyye) olarak nitelendirilmiştir. Çeşitli kademelerde görev alan yöneticilere emekleri karşılığı verilmekte olan bu vergilerin miktar ve çeşitleri kanunnamelerle bölgelere ve zamana göre ayrı ayrı düzenlenmiştir. Cürüm ve cinayet, arûs, bennak, mücerret ve benzeri daha pek çok vergiler bu türe girmektedir. Bu iki genel vergi dışında kalan, kanunnamelere ve İslâm'a uyup uymadığı düşünülmeden alınan bir vergi çeşidi daha vardır. “Tekâlif-i divâniyye” veya “Avârız-ı divâniyye” de denilen bu vergi, başlangıçta ancak sefer için gerek duyulduğunda halktan alınmışken gitgide devamlı alınan vergiye

⁷ AŞS, 27, s.44.

⁸ Yücel ÖZKAYA, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, s.283.

dönüştürülmüştür. Sözünü ettiğimiz dönemde her yıl miktarı fermanlarla saptanan bu verginin çeşidi çok fazla idi.Şehir, köy farkı gözetilmeksizin bütün halktan alınan ve belirli miktarı olmayan bu verginin kapsamını şöyle belirtmek mümkündür. Ordunun ve İstanbul halkının gereksinmelerini karşılamak için duruma göre toplanan zahîre veya bedeli, sefer esnasında ordunun et ihtiyacını karşılamak için istenen koyun, sığır, deve ya da karşılığı para, ordunun geri hizmetlerinde ya da donanmada görevlendirilmek üzere istenen “kürekçi” “kalyoncu” neferi veya bedelleri, nihayet yılda iki taksitle istenen “avâız ve nüzul” akçesi, “imdâd-ı hazeriyye”, “imdâd-ı seferiyye” gibi vergileri bu guruba koymak gerekmektedir⁹.

Daha önceki bölümlerde belirttiğimiz gibi Adana bölgesinde oldukça fazla zımmîye rastlamaktayız. Zımmîlerden alınan bir şer’î vergi olan cizyenin, şer’îye sicillerinin tetkiki sonucu Adana için önemli bir vergi nev’i olduğunu müşahade ediyoruz. Bu konuda birkaç misal verelim.

Adana, Sis, İçil ve Tarsus sancaklarına isabet eden cizye vergilerinin Ermeni, Yahudi ve gayr-ı müslim Acemlerden 1160 senesinde 4500 kuruş olarak toplanıp, Serdengeçti Ağalarından Mütesellim İbrahim Efendi’ye teslimi için...¹⁰ bir berât-ı şerîftir.

Adana’da bulunan Yahudi ve Nasraniden durumlarına göre cizye alınmasına dair¹¹ fermân-ı âlidir.

Adana ,Sis, Tarsus, İçil Sancaklarıyla tevâbiî kazalarında sakin mütemekkin ve murûr eden ehli zımmet, kefere, Yehûd ve Ermeni-Acem taifesinden 420 a’lâ, 3400 evsat ve 680 ednâ olmak üzere toplam 4500 cizye evrakı mevcut olup bunların cibâyeti işine mübaşir olarak El-Hâc Ali ve diğer Ali’nin tayin olunduğuna dair¹² berattır.

“Rüsûm-ı örffî” denen vergileme türüne örnek olarak da şu belgeyi sunuyoruz: Birecik İskelesinden Rıdvan İskelesine naklolunacak mîri zahîrenin, İskenderun anbarlarından Birecik Kal’ası’na nakli için lazım

⁹ Musa ÇADIRCI, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, s.105-106.

¹⁰ AŞS, 27, s.38.

¹¹ AŞS, 24, s.72.

¹² AŞS, 4, s.62-63.

gelen develerden, Adana Kazası'nın hissesine "200" adet mekkârî devenin bir an önce tedârik olunup gönderilmesi ve her deveye günde 25 akçe ödenmesi hususunda gönderilen fermân-ı âlîdir¹³.

Yurakırdaki belgede görüldüğü gibi devlet, âcil ve kaynağı belirlenmemiş harcamalarında, kazalara ve vilayetlere gönderdiği fermanlarla bu gibi harcamalarına kaynak tahsis etme yoluna gidiyor. Bu konuda bir misali de aşağıya alıyoruz.

İran üzerine vukubulacak seferde Erzurum Seraskeri mâiyetinde mevcut bulunan askerin mühimmatı, cephane ve zahîre naklinde kullanılacak olan 200 mehârî mekkârî devenin ücretlerinin ödenebilmesi için Adana Sancağı'nın kazaları ve mahallelerinden talep olunan 13290 kuruşun kaza ve mahalleler hissesine düşen miktarını gösterir 1158 tarihli tevzi defteri kayıdır¹⁴.

Adana şer'îye sicillerinin tetkiki neticesinde cizyedarların (cizye tahsildarı) hatta bazen vali, mütesellim bu vergiyi istismar etmekte olduklarını müşahade etmekteyiz. Bu konuyla ilgili çarpıcı iki örnek belge mahkeme kayıtlarında şu şekildedir.

Adana'da bulunan zimmîler ve yerli Ermeniler cizyedârları olan Ali Ağa ve el-Hâc Ali Ağa'nın kendilerinden a'lâ cizye talep ettiğini şikayet ederek, kendilerinin ancak evsat cizye verebileceklerini ifade etmişler ve cizyedârlar muârazadan men' olunmuşlardır¹⁵.

Adana Kazası ahalisi "imdâd-ı seferiyye" ve diğer tekâliften hisselerine düşen miktarı, cizye memurlarına edâ ettikleri halde Adana Valisi, Mütesellimi vesaire "ehl-i örf" tarafından kendilerine "zahîre baha", "saray döşemesi", "kurban akçası" vesair "tekâlif-i şakka" mütelâbesiyle rencide edildiklerini şikayet etmeleri üzerine; bunların tekâlif-i şakka talebiyle rencide olunmamaları hususunda Adana Kadısı'na gönderilen fermandır¹⁶.

¹³ AŞS, 4, s.67.

¹⁴ AŞS, 4, s.107.

¹⁵ AŞS, 4, s.135.

¹⁶ AŞS, 4, s.101.

Hicri 1157 senesinde Adana Sancağına gönderilen cizye fermanından da cizyedârların cebir ve zulümde bulunmamaları ve zimmîlerden güçleri nisbetinde cizye alınması kaydına rastlıyoruz.¹⁷

Ayrıca bir de “Salyene” adı altında iki taksitle halktan alınan sancak giderlerine rastlıyoruz. Tevzi defterleri denilen cetvellere dökümü yapılan giderlerin kent yaşamında önemi büyüktü¹⁸.

1158 senesine ait Adana menzilerinin taksit-i evveli 5000 kuruş ve diğer masraflarla birlikte 6180 kuruşun kaza ve mahallelere taksimini gösterir tevzî defteri¹⁹ kayıdır.

Adana valisi Murteza Paşa'nın zahîre bahâsı, saray döşemesi, tamirat masrafları ve diğer masraf için Adana'dan 10100 kuruş toplanması icabetmekte, ancak Adana'nın nefsinde bulunan fukarânın zor durumda kalmasına mâni olunarak bunun 5000 kuruşu hanlardan diğer 5100 kuruşu ise kaza ve mahallelerden toplanmasına karar verilmiş kaza ve mahallelerin hissesine düşen miktarı gösterir²⁰ tevzî defteri kayıdır.

Bu bilgileri aktardıktan sonra Adana halkının vermekle yükümlü olduğu vergileri de şu şekilde sıralayabiliriz.

a) Ağnâm Rüsûmu:

Koyun sayısı üzerinden alınan vergi (aded-i ağnâm ve ağnâm-ı celeb-keşân) hesaplarına Ağnâm Mukâtaası bakardı. Ağnâm-ı celeb-keşân mukâtaası ayrı bir bütçe kalemiydi.

Ağnâm, Arapça ganem (koyun) kelimesinin çoğuludur. Ağnâm resimleri dendiğinde ise bütün küçük ve büyükbaş hayvanlardan alınan resimler kastedilmektedir. Bunlar zamana göre tımar kesiminde sipahi ve zaimler tarafından padişah hasları ve mukataalarda ise devlet görevlileri veya mültezimler tarafından toplanmıştı. Tahsil aynen olabileceği gibi bedelen de olabilirdi. Bu, Müslümanlardan alınan bir

¹⁷ AŞS, 17, s.186.

¹⁸ Musa ÇADIRCI, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, s.106.

¹⁹ AŞS, 4, s.113-114.

²⁰ AŞS, 4, s.141.

vergi idi ve Müslüman olmayanlar cizye ödediklerinden bundan muaf idiler. Özellikle 1691 cizye reformundan sonra bu tür vergilerde bir düşme görülmüştür. Bunun giderilmesi için ister müslüman olsun ister olmasın bütün reâyanın ellerinde bir yıldan beri bulunan koyunlardan aded-i ağnâmların toplanması kararlaştırıldı²¹.

Aşağıda özetini sunacağımız kayıttan anlaşıldığına göre belirli bir miktar tayin edilip fermanlarla eyaletlere gönderilmekte, tayin edilen miktar bundan evvelki yıllar nazara alınarak tespit edilmektedir.

Adana Eyaletinin aded-i ağnâmına bir sülüs kalemiye akçesi isabet etmektedir. Mübâşir tayin edile...²² diye buyrulmuş fermân-ı âlidir.

b)Aşâr-ı Mîriyye:

Aşâr, haslar, mîri mukâtaalar, ze'âmet, ticaret, mâlikâne mukâtaaları, yurtluk, ocaklık ve evkâfa ait toprak ürünlerinden aynı olarak alınan vergi idi²³.

Bu tarifi vermekle beraber incelemiş olduğumuz sınırlı sayıdaki Adana sicil defterlerinde konuyla doğrudan ilgili bir belgeye rastlayamamış olmamız, Adana ile ilgili konuya ait daha geniş bilgi vermemize imkân vermemiştir.

c)Gümrük Rüsûmu:

Gümrük lafzı, latince mübâdele ve ticaret manasına gelen “Lommercium” kelimesinden alınmıştır ki, ticaret emtia ve emvâlden alınan vergi makamında kullanılmaktadır.

İslâm'ın alınmasına cevaz verdiği (aşur), resmi gümrük resminden başka birşey değildir. Osmanlı devletinin teşekkülünde bu resim (zekat-ı aşır) tarzında alınmıştır. Osmanlı memleketleri çoğaldıkça ve büyüdükçe gümrük işleri dahi çoğalmakla beraber intizam peydah etmeye başlamış ve alınan resimler dört nev'e ayrılmıştır. Şöyle ki: Denizden ve karadan taşınan şeylerden “âmediye”, “reftiye”, “mastâriye” namlarıyla asırlarca gümrük resmi alınmıştır. Sonradan bu resimlerin adları değiştirilerek,

²¹ Ahmet TABAKOĞLU, Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, İstanbul, 1985, s.165-166.

²² AŞS, 4, s.73.

²³ D. BAYRAKTAR, Şer'iyeye Sicillerine Göre Tanzimat'ın İlk Yıllarında Bolu, s.154.

bunlara “ihracat”, “ithalat” ve “sarfiyat” resimleri denilmiştir. Yabancı ticaretinin genişlemesinden ötürü bunlara bir de “murûriye” resmi katılmıştır ki, bu resim de başka yerlerden Osmanlı memleketlerine gelip de sarf olunmaksızın yabancı memleketlere götürülen emtia resmi dir. Buna “bac-ı ubûr” da denilmiştir. Bu âdeta transit resmi demektir²⁴.

Adana şer’iye sicillerinde üzerinde çalıştığımız mevcut kayıtlarda Adana Bölgesinde “tütün resm-i gümrüğü” nâmıyla bir gümrük rûsûmuna rastlıyoruz²⁵. Ayrıca gönderilen bir “berat”tan şu bilgileri öğreniyoruz: Yıllık 9020 kuruş vergi geliri olan Şam Eyaleti’nin duhan gümrüğü ile Adana Eyaleti’nin duhan, dönüm ve rûsûmu ve gümrüğü mukâtaasının ¼ hissesine mâlikâne olarak, mutasarrıf olan Mehmed Bey’in ölümü üzerine hissesinin 2250 kuruş olduğuna ...²⁶ işaret edilmiş olduğunu görmekteyiz.

3- Narh Uygulaması ve Eşya Fiyatları

Ekonomik ve sosyal bir önlem olarak fiyatların denetim altında tutulması için baş vurulan ilk yöntem, yönetimin üretici ve aracı olanlarla tüketici arasındaki alım ve satım ilişkisine doğrudan karışması idi. Fiyatların kontrolü yani narh usulü Orta Çağdan başlayarak hemen hemen bütün ülkelerde uzun süre uygulamada kalmıştır. Osmanlı yöneteminde de bu yöntem başlangıçtan beri başvurulmuş, ondokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar ihtiyaç maddeleri dediğimiz maddelerde narh uygulamaya devam edilmiştir. Özellikle yiyecek, içecek maddelerinin fiyatlarını denetim altında tutmak için büyük çaba gösterilmiştir²⁷.

Osmanlılarda fiyatların kontrolüne özen gösterilirdi. Verilen narhın üzerinde esnafın satış yapması önlenirdi. Her mal değerine göre satılırdı. Şehrin kadısı buna nezaret ederdi. Onun göz yumması halinde büyük zararlar meydana gelirdi. Durumun kontrolü, şehrin zâbiti, yeniçeri ağası ve asesbaşı ile subaşıya sipariş olunur, onlar da durumu inceler ve kontrol ederlerdi. Halktan gerçek fiyatla değil de, kadıların biçtikleri narh ile ve cebren alınarak İstanbul’a gönderilen maddeler,

²⁴ Ziya KARAMÜRSEL, Osmanlı Mâli Tarihi Hakkında Tetkikler, Ankara, 1989, s.191.

²⁵ AŞS, 15, s.62.

²⁶ AŞS, 15, s.68.

²⁷ Musa ÇADIRCI, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, s.126.

büyük şehirde düzenli dağıtılamamakta, madrabazların eline düşmekteydi²⁸.

Anadolu kentlerinin bütününde sözünü ettiğimiz dönemde narh uygulanmakta idi. Bütün esnafa yılda iki kere belirlenen fiyat listesi verilir, buna uymaları istenirdi. İlk belirleme baharda, ikincisi ise kış başlangıcında yapılırdı. Kadı huzurunda esnaf kethüdâları, muhtesip, âyân, şehir kethüdâsı ve ileri gelenlerin hazır buldukları toplantıda her ürün ve malın fiyatı ayrı ayrı belirlenir, şer'îye siciline yazılırdı. Bir sûreti ihtisâb görevlisine, birisi ise esnaf kethüdâsına verilir, gerek görülürse sancak veya vilayet yöneticisine de bir sûreti sunulurdu. Anadolu'nun bütün kentlerinde narhın nasıl saptanıp uygulandığına dair kayıtlar sicillere geçtiği için elimizde bulunmaktadır²⁹. Bu konuya dair aşağıdaki sicil kaydında, bölgemiz için ekmek narhı dile getirilmiştir.

Adana'nın Sugediği Mahallesi'nden Mustafa bin Ahmed'in Zencioğlu Mehmed Beşe bin Ali fırın (tendür) ekmeği işleyip, iktiza eden Adana valisine, vezirlere ve sair yolculara verile. Tayın bikri, sair ekmekçiler ile birlikte nısf tayın verub, verilen narh üzere eğleyüp, vakt-i müzâyakada firar ve gaybet edüp, dükkanını kapamak üzere beher halde sair ekmekçilere muvâfakat edüp, tandür ekmeği işlemeye ben kefil oldum³⁰ dediğine dair kayıt.

Cümle ma'rifetiyle bakkalların rızasıyla inek yağı ve koyun yağı batmanı 60 paraya narh verilmiştir³¹.

Cümle ma'rifetiyle kassabların rızalarıyla burada kesmek üzere kuyruk beher batmanı 28 paraya narh verilmiştir.

Kezâlik cümle ma'rifetiyle has ekmek kırkbeş dirhemi 1 akça olmak üzere, daha sonra ellişer dirhemi 1 akça olmak üzere ekmekçi esnafına verilen narhtır³².

Bab-1 Tarsus'ta bulunan Hacı Osman dükkanında Alemdar Paşa Mustafa Ağa beher kıyye lahm-ı ganemi dörder (4) paraya ve beher

²⁸ Yücel ÖZKAYA, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, s.254.

²⁹ Musa ÇADIRCI, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, s.126.

³⁰ AŞS, 15, s.1.

³¹ AŞS, 15, s.51.

³² AŞS, 15, s.51

batmanı yedi (7) semene olmak üzere koyun satmak şartıyla kassablık edüp, cümle kıbel-i şer' den nasb olduğuna³³ dair berattır.

Dikkat edilirse verilen narhların tümü halkın mutlak gereksinimi olan temel gıda maddelerine taalluk etmektedir. Esasen bir fiyat politikası aracı olan narh tekniği, sosyal devlet ilkesinin de temel esası olan kamu yararını üstün tutmanın bir gereğidir. Osmanlı devleti, narh uygulamasıyla insanını çok yüksek refah seviyesine ulaştıramasa da hiç olmazsa belli bir düzeyin altına indirmeyerek, eşref-i mahlukat sayılan insanı muhtaç konumdan kurtarmaya çaba sarfetmiştir.

B-DOĞAL KAYNAKLAR VE DİĞER İŞ KOLLARI

Malumdur ki; bir bölgenin tabii kaynakları o bölgenin potansiyel kuvvetidir. Bu unsur büyük oranda iktisadî ve siyasî hayatı belirleyici rol oynar. Tabii kaynak kavramının içine, bölgenin toprak yapısı, maden cevherleri, sular, iklim hatta ticaret yollarına uzaklığı, denize mesafesi gibi talî unsurlar girer. Daha da ileri giderek bir beldedeki ticarî, siyasî, sosyal ve kültürel hayat hemen hemen tabii şartlar ve kaynaklar tarafından şekillenir denilebilir. Bu zaviyeden Adana Bölgesini değerlendirmek, araştırmamızda baştan beri yaptığımız tahlil ve gözlemlerimizi tamamlayacak verileri bize sağlayarak sahih bir neticeye varmamızı sağlayacaktır.

Öncelikle, Adana; Çukurova dediğimiz genellikle sıcak ve kuru bir iklime sahip, kuzeyinde Toros sıradağları bulunan, büyük kısmında Akdeniz ikliminin hakim olduğu bir bölgedir. Bölgenin fiziki şartlarının imkan verdiği en önemli iktisadi kaynakları sırasıyla tarım, hayvancılık ve az miktarda ormancılıktır. Şimdi bu kaynakları önem sırasına göre ele alalım:

1-Tarım, Hayvancılık ve Ormancılık

Toroslardan güneye doğru inildikçe toprak tarıma, özellikle pamuk, tütün, buğday ve arpa ekimine elverişli bir hal almaya başlar. Şer' iye sicillerinde rastladığımız kayıtlar bunu teyid etmektedir.

³³ AŞS, 15, s.3.

Berât-ı âlişân ile deruhte edilen Adana gümrüğünün 1156 senesi hissesinin yarı hissesine Muharrem ibtidasından Şubat sonuna kadar zapt-ı raptına talib Mehmed Ağa ve Şehir Kethüdâsı Oğlu Hasan Ağa tarafından 2500 kuruşa iltizam edildiği ve bu bedelin teslim şartının kabul edildiği sene içinde elde edilecek resm-i dönümü duhan ve tütün gümrüğünün alınması, toplanması ile zapt-ı raptına hiç bir ferdin mâni olamayacağı temessükteki mukâtaasının mültezimi ve müştereki Osman Ağa'nın kabul olunduğu hakkında temessük verilmiştir³⁴.

Yine mahkemeye intikal eden bir davada buğday üretiminin Adana Bölgesinde yaygın olduğu kanaatine varıyoruz.

Kaloğlu İbrahim bin Mehmet, Barçınlızâde El-Hâc Mustafa bin İbrahim ile ortak oldukları Cânib-i Şehir nâhiyesinden Sarı Hamzalı Mezrâsında bulunan tarlasından hâsıl olan buğdaydan bir hissesine düşen miktarı almadığını iddiâ etmiş, ancak muârazadan men' olunmuştur³⁵.

Arpa ve pamuk üretiminin yapıldığı kanaatine ise aşağıdaki belge kaydı ile ulaşabiliriz.

Aslen Harput Kazâsı'ndan olup, Adana'da Kenanzâde Hanında müsâfereten bulunan Hüseyin bin Osman ile Ahmed bin Abdullah, cânib-i şehir nahiyesinde Camuslu Karyesinde bulunan arpa ve pamuk tarlalarından hisselerine düşen miktarı ortaklar olan Osman Karayumuşak, Seyyid Mustafa ve Seyyid Süleyman'ın vermediğini iddiâ etmişler, ancak muârazadan men' olunmuşlardır³⁶.

Yukarıdaki kayıtlarda da görüldüğü üzere özellikle tütün, pamuk ve tahıl üretimi Adana'nın kırsal bölgelerinin başlıca iktisadi faaliyetidir. Osmanlı devletinin ekonomik yapısı zırâata dayandığı için bu işle meşgul çiftçilerin devlet açısından ne kadar önemli olduğu âşikardır. Osmanlı devletinin genel yapısı Osmanlı toplumunun diğer bir unsuru olan konar göçerleri zırâat sahalarında (mezrâ) küçük çapta

³⁴ AŞS, 17, s.90.

³⁵ AŞS, 4, s.134.

³⁶ AŞS, 4, s.140.

tarımla uğraşmaya zorlarken, bir yandan da onların köyler kurarak yerleşik vaziyete geçmelerine zemin hazırlamıştır³⁷.

Hayvancılık kırsal ekonominin ikinci şubesini oluşturmakta ve genel olarak iki amaca yönelik olarak yapılmaktadır. Birincisi gücünden istifade etmek için yapılan hayvancılık, ikincisi de etinden, sütünden ve yününden yararlanmak için yapılan hayvancılıktır. Etinden, sütünden ve yününden faydalanmak için yapılan hayvancılık sığır, manda, koyun ve keçiye dayanmaktadır. Sığır ve manda, etinden çok aile ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılır. Elde edilen ürünlerin ihtiyaç fazlası satılmak suretiyle ekonomiye katkıda bulunulur.

Adana bölgesinde küçük baş hayvancılık daha ziyade Toroslara bitişik yüksek rakımlı yaylalarda göçebe aşiretler tarafından, büyük baş ise meralarda köylü çiftçilerce yapılmaktadır. Merkezî idare ile yönetilen Osmanlı Devleti'nin gerek nüfus gerek ticarî hayat ve diğer büyüklükler (şehir büyüklüğü, zanaat ve sanayi büyüklüğü gibi) itibariyle yegâne büyük şehri İstanbul'du ve adeta başlıbaşına devlet içinde devlet idi. Bu bakımdan devrin şehirlerinin çok ilerisinde bir büyüklüğe sahip olan bu şehrin zahîre probleminin çözümü için Devlet-i Âliye Anadolu'nun eyaletlerine fermanlar göndererek İstanbul'un zahîre ihtiyacını bu eyaletlere taksim ediyordu. Zahîre ihtiyacı gibi diğer ihtiyaçlar da yine aynı usul üzere temin ediliyordu.

İstanbul'a ayrı bir önem atfeden devlet ricali burada meydana gelecek herhangi bir kıtlığın bir felakete yol açacağını sık sık vurgulamışlardır. Bu nedenle ham maddelerin yabancı devletlere satımı yasaklanmıştır. Ancak çoğu zaman gizli de olsa yabancı tüccarlara satış olduğu bilinmektedir. Bütün eyaletler İstanbul'un zahire, et vb. gereksimini sağlamakla görevliydi³⁸.

Adana'ya gönderilen, zahîre istemini belirten ferman aşağıdadır.

Adana Kadısı'na, mübâşir Hüseyin'e... Bu sene İran tarafına seferin muhakkak olduğu, Üsküdar-Halep arasındaki menzillerde verilecek günlük tezyinat için lüzumlu zahîrelerin tedarik edilmesi, Adana menzili için 18000 kilo arpa, 3000 kilo has un, 4800 katar saman,

³⁷ Cengiz ORHONLU, Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı, Ankara, 1976, s.267.

³⁸ Yücel ÖZKAYA, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, s.319.

690 araba odun, 390 araba ot, 900 vukıyye kömür Adana kazasından alınması ve menzile nakil edilmesi³⁹.

2-Diğer İş Kolları

Şehir ekonomisi içinde sayabileceğimiz esnaf ve zanâat erbabı diğer iş kollarını oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nde esnaflık ve zanâatkârlık tamamen organize bir halde idi⁴⁰.

Adana şer'ıye sicillerinden tespit ettiğimiz iş kollarını şöyle sıralayabilir.

-Sarraflık

-Neccarlık

-Debbağlık

-Semercilik

-Haddatlık

-Nalbantlık

-Sarraclık

-Duhancılık

-Habbazlık

-Sabunculuk⁴¹

3- Ticaret

Kentlerin en önemli özelliklerinden birisi hiç şüphesiz bir değiş-tokuş merkezi olmalarıdır. Tarıma bağlı iktisadî düzende, çiftçi halkın ürünlerini satıp karşılığında üretmediği, gereksinimlerini karşıladığı yer kent merkezidir. Bunun doğal sonucu olarak kentte geçimlerini çeşitli tarım araç ve gereçleriyle, günlük yaşamın gerektirdiği eşyayı yapmakla sağlayan bir kitle bulunmaktadır. Bunların yanısıra üretici ile tüketici

³⁹ AŞS, 17, s.133.

⁴⁰ Bkz.Y. ÖZKAYA,XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, s.61-83.

⁴¹ AŞS, 4, s.105, 184; 17, s.87; 23, s.4, 5, 8.

kent halkı arasında aracılık yapanlar, kamu görevlileri eğitim-öğretim kurumlarında çalışanlar, askerler de kentlere yerleşmişlerdir. Esnaf ve zanâatkâr dediğimiz geniş kitlenin, hükümet-halk ve birbirleriyle ilişkilerinin düzenlenmesi kent yönetiminin en önemli olayı ve sorunu idi⁴².

Dikkati çeken bir diğer önemli husus da Adana'da ticarî faaliyet gösteren ricalin ekserisinin zımmîyândan olmasıdır. Şurası sarîh bir gerçektir ki: Özellikle Yahudi ve Ermeniler ticarî sahalarda son derece faal olup, bu sahada çok verim almışlardır. Genele şâmil olmamakla beraber bu taifeden bir kısım kişiler için ahlâkî değerler fazla önemli olmayıp, gerektiğinde devleti ve halkı zarara uğratabilecek faaliyetlerden de geri durmamışlardır⁴³.

Adan şer'îye sicillerinde dikkatimizi çeken bir husus ta zaman zaman müslim ve zımmîlerin ortak iş yapmalarıdır. Zira mahkeme kayıtları ortaklık kurup daha sonra aralarında muâraza çıkan tâcirlerle doludur.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi devlet ticarî faaliyeti başı boş bırakmayarak aynı zamanda denetçi rolünü de üstlenmiştir. Bir taraftan esnaf ve santkârın örgütlenmesini teşvik ederek dayanışma ruhunu güçlendirmiş, diğer taraftan narh ve benzeri uygulamalarla halkı korumuştur. Adana şer'îye sicillerinden tesbit ettiğimiz esnaf örgütlenmesinin en bâriz örneği olduğuna inandığımız bir berat belgesini burada zikredelim.

Adana da ki Kefeşkerân Hırfetinin şeyhi olan Mustafa'nın rağbet etmemesi üzerine mezkur sanat ihtiyarlarının seçtiği ve itimat ettiği es-Seyyid İbrahim Efendi'nin münâsîp görüldüğü ve şeyhliğin kendisine tevcih edildiği Kadı Mevlana el-Hâc Osman'ın da tastiki üzerine kendisine berât-ı hümâyun'un verildiği ve kefeşkerân hırfetinin şeyhi olarak hizmeti îfaya başladığı, mutasarrıf olduğu ve bu vazifede hiç kimsenin kendisine mâni' olmaması hakkında berât-ı âlişândır⁴⁴.

⁴² Musa ÇADIRCI, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, s.119.

⁴³ Yücel ÖZKAYA, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, s.273.

⁴⁴ AŞS, 17, s.93.

Dikkat edileceği üzere mezkûr sanat sahipleri, kendileri hakkında her konuda söz sahibi olacak olan Őhlerini yine kendi hür iradeleriyle seçerek iş başına getirmişlerdir.

SONUÇ

Osmanlı Devlet yapısı içinde “Adana Şer’iye Sicillerine Göre 1150-1160/1737-1747 Yılları Arasında Adana’nın Sosyo-Ekonomik Yapısı” adı ile ele aldığımız Adana’nın sosyal ve ekonomik konumu hakkında incelediğimiz döneme ait sicillerin değerlendirilmesi sureti ile şu sonuçlara varmış bulunuyoruz.

Türk tarihi ve kültürü açısından Osmanlı Devleti ne derece önemi haiz ise şer’iye sicilleri de Osmanlı Devleti’nin idarî, iktisadî, ictimâî, askerî ve hukukî meselelerin bilinmesi bakımından o derece önemi haizdir. XV. asrın yarısından XX. asrın başlarına kadar beş asra yakın Osmanlı Devleti’nin işlerliğini yakından alakadar eden ve her bölgenin mahallî olayları ile hayat tarzlarının tesbitinde şer’iye sicilleri önemli bilgi ve belgeleri ihtiva eden kaynakların başında gelmektedir.

Bugün de memleketimizin en büyük beş ilinden biri konumunda bulunan Adana İli’nin tarih sahnesindeki serüveni hayli ilginçtir. M.Ö. 3000’li yıllara dayanan tarihî kalıntıları, Adana’nın ne kadar eski bir yerleşim merkezi olduğunun yeterli kanıtıdır.

Kilikya adına M.Ö. IX. yüzyılda Homer’in “İlyada” Destanı’nda rastlıyoruz. Hititlere, Helenlere ve Romalılara yerleşim bölgesi olarak ev sahipliği yapmış olan yöre, İslâm’dan sonra Emevi hakimiyetine geçmiştir. Selçukîler ve akebinde Yavuz Sultan Selim’in Mısır seferine kadar Ramazanoğulları’nın sultanı altındadır. Evvela Halep Eyaleti’ne bağlı bir Sancak olarak 1867 yılında Sancakların birleştirilmesi ile bir Eyalet olarak idare edilmiştir.

İslâm Devletleri’nin akınlarıyla yavaş yavaş Müslüman olan halk, Selçuklular ve Orta Asya’dan bölgeye gelen Türkmen Aşiretlerin katılmasıyla çok renkli bir yapı oluşturmuştur. Ağırılık Türkmen nüfusta olmak üzere bir miktar Arap, Rum ve Ermeni de bulunmaktadır. Şer’iye sicillerinden de müşâhade ettiğimiz gibi, İslâm Dini’ni kabul etmeyen gayr-ı müslimler zimmî adı altında sınıflanarak devlet ve müslimlerle ilişkilerde bulunmuşlardır.

Şer’iye sicillerinden bu iki grubun daha ziyade kendilerine mahsus ayrı yerleşim bölgelerinde ve semtlerde oturduklarını, ancak birbirleriyle iyi ilişkiler içerisinde olduklarını görüyoruz.

Adana zımmî ahalinin çokluğu nedeniyle canlı bir şehir hayatına sahiptir, pekçok kültürün izlerini görmek mümkündür. İdarî mercilerde daha ziyade Türk unsurlar varken, zanâatkâr sınıfı, Ermeni ve Rum, tüccar sınıfı ise Yahudilerden oluşmaktadır.

Şehir halkından ayrı olarak diğer bir üretici sınıf da köylüler, yani çiftçilerdir. Osmanlı Devleti'nin mâlî yükünü büyük ölçüde çiftçi reâyâ sırtlanmıştır. Adana'nın köyleri genelde Türkmen-Oğuz unsurunun ağırlıklı olduğu bir dağılım arzeder. Adana köylüsü geçimini tarım ve hayvancılıkla temin etmekte olup, genelde buğday, arpa, pamuk, meyvecilik ve bu ürünlerden başka sicil defterlerinde rastladığımız kadarıyla tütün üretiminin de yapıldığını görmekteyiz.

Adana ailesi bir İslâm örneği olarak çok evlilik serbest olmasına rağmen genellikle tek eşli bir mahiyet taşır. Yaptığımız tereke kayıtlarının incelenmelerinde; aynı anda birden fazla eşle yapılan evliliklerin dikkat çekici bir çoklukta olmadığını ifade edelim.

Araştırmalarımıza göre Adana toplumunda görülen çok eşle evliliklerde temel sebep öncelikle evlat sahibi olma isteği ve evlatları kız olanlar arasında ise erkek evlat sahibi olma arzusu yatmaktadır.

Sicil kayıtlarına yansıyan boşanma hadiseleri, cemiyet dokusunun sağlam oluşu, sebepsiz boşanmaların hoş karşılanmayışı sebebiyle fazla değildir. Kayıtlarda rastladığımız boşanma hadiselerinin başlıca sebebinin şiddetli geçimsizlik olduğu (eşler arasında hüsn-i zindegâninin olmayışı), söylenebilir.

Ailelerin ekonomik yönden sahip oldukları farklılıklar, meşgul oldukları meslek ve iş kolları ile orantılı olarak değişiklik göstermektedir.

Her toplum yaşayışında olduğu gibi Adana toplumunda da zaman zaman hoş karşılanmayan birtakım hırsızlık, gasb, yaralama, öldürme vs. olaylar meydana gelmiştir. Mahkeme kayıtlarına geçen bu tür olayların ya otorite boşluğundan, yahutta çoğunlukla ekonomik sebeplerden ileri gelmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Dava konularından mîras ve alacak davaları mahkemeleri işgal eden başlıca muârazalardan olduğunu öğreniyoruz.

Adana bölgesinde karşımıza çıkan vakıflar genelde aile ve yarı aile vakıflarıdır. Zira İslâm hukukunun getirmiş olduğu miras sisteminden kaçış, müsâdere endişesi vakıf kurucularının herhangi bir yoldan ulaştığı serveti ve hayat seviyesini çocuklarına güvenle bırakabilme düşüncesi, aile vakıflarının bu dönem içerisinde çok miktarda yer almasına neden olmuştur.

Adana Vilayeti Osmanlı İmparatorluğ'nun düzenlediği bütün seferlere gerek asker, gerek nakdî ve aynî yardımlar vererek iştirak etmiş ve incelediğimiz dönemde asla isyan etmemiştir.

Adana Sancağı'nda canlı bir ticarî hayatın cereyan ettiğinden de söz edebiliriz. Ticarî hayatın baş unsurları da şehirdeki zanâtkâr ve tâcirlerdir. Ticaretin ağırlıklı kısmı Yahûdi ve Ermenilerden oluşan tüccarlardır. Zanâatkârlar ise aralarındaki esnaf bağılıkları güçlü olan teşkilatlar oluşturmuşlardır.

Çiftçilik ve hayvancılık ise, bölgedeki tarıma elverişli topraklarda daha ziyade Türkmen aşirtlerce yapılmaktadır.

Ayrıca gönderilen fermanlarda sık sık narh belirlenerek halkın refah seviyesinin düzenlendiğine tanık oluyoruz.

Sonuç itibariyle bu tezde ele alınan temel dökümanların en azından bizim tarafımızdan daha sonra yapacağımız bu tür çalışmalara kaynak teşkil edebileceğini ummaktayız.

ÖZET

Bulunduğu konum itibariyle her zaman jeopolitik bir öneme sahip olan Adana ili tarih boyunca pekçok medeniyete şahitlik yapmıştır.

Adana, Osmanlı egemenliğine girdikten sonra 1867 yılında Eyalet olmuştur. Ele aldığımız 1150-1160/1737-1747 yılları arasında Sancak olan Adana zanâtkârlarıyla, ticaretiyle, reâyasıyla canlı bir sosyo-ekonomik hayat arz etmektedir.

Osmanlı toplumunun bir parçası olan Adana toplumu sosyal hayat bakımından Türk toplum hayatının özelliklerini, örf, âdet, gelenek ve kültür normlarını canlı bir şekilde yaşatmaktadır. Yerleşim birimlerinin özelliğine göre genelde şehir ve köy hayatı şeklinde iki ayrı hayat tarzı görülmektedir. Bu bakımdan köy ekonomisi orman, tarım ve hayvancılığa bağımlı iken; şehir ekonomisi ticaret, sanat ve el emeğine dayanmaktadır.

Adana şehir ekonomisinde canlı bir ticaretin ve gelişmiş örgütlü esnaf teşkilatlarının varlığını müşahade ediyoruz. Bu dönemde rastladığımız dikkat çekici bir uygulama da devletin sık sık buyruklarla halkın yaşam standardını koruyucu, ihtikârı önleyici narhlar koymasıdır.

SUMMARY

Adana is an important city in terms of its geopolitical characters, It has been testified a lot of civilizations for all years.

When Adana was conquered by Ottoman Empire, It has been state in 1867. Adana was a Sanjak from 1737 to 1747 year (1150-1160 the year of the hegira). During this period Adana had active city in terms of commerce, peoples, craftsman and social-economic life.

Adana people, a part of Ottoman Turkish society, has been experiencing the Turkish way of living through preserving its legends, customs literature, traditions and cultural heritage. According to the characteristics of settlement areas, there are two types of way of living: city life and village life.. In this context, while the village life depends on forestry, agriculture and stockbreeding, city life depends on trading, arts and handicrafts.

If we study Adana according to economy, we look that there were a rich commerce and advanced chamber of commerce. During this period, government had made rules in order to protect life standart and it had made officially fixed price to prevent lawless profit.

BİBLİYOGRAFYA

-1150-1160/1737-1747 Yılları Arası Adana Şer'îye Sicil Defterleri

<u>NO</u>	<u>TARİHİ</u>
15	1151/1738
23	1154-1155/1741-1742
24	1155-1156/1742-1743
25	1156/1743
17	1156-1157/1743-1744
4	1157-1158/11744-1745
26	1159-1160/1746-1747
27	1160/1747

-Adana İl Yıllığı, T.C. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1978.

-AKGÜNDÜZ, Ahmet, İslâm Hukukunda ve Osmanlı, Tatbikatında Vakıf, Müessesesi, Ankara, 1988.

-----Şer'îye Sicilleri, İstanbul, 1988, c.I.

-AKTAN, Hamza, İslâm Aile Hukuku, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, Ankara, 1992, c.II, s.396-433.

-ANSAY, Sabri Şakir, Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku, Ankara, 1958.

-AYCAN, İrfan, Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebû Süfyan, Ankara, 1990.

-AKDAĞ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi, İstanbul, 1974, c.I.-II.

-AYDIN, M. Akif, İslâm-Osmanlı Aile Hukuku, İstanbul, 1985.

--BAYRAKTAR, Dursun, Şer'îye Sicillerine Göre Tanzimat'ın İlk Yıllarında Bolu, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1995

-BERKİ, Ali Hikmet, Hukuki ve İctimaî Bakımdan Vakıf, Vakıflar Dergisi, S.V., Ankara, 1962, s.9-15.

-ÇADIRCI, Musa, Türkiye'de Kaza Yönetimi, (1840-1876), Belleten, c.LIII, S.206, Ankara, 1989.s.237-257.

----- Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara, 1991.

-ÇAĞRICI, Mustafa, İslâm Düşüncesinde Aile Ahlâkı,Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, Ankara, 1992, c.I, s.341-352.

--DEMİREL,Ömer, Adnan Gürbüz, Muhittin Tuş, Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı,Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde, Sürecinde Türk Ailesi, Ankara, 1992, c.I, s.97-161.

-DÖNDÜREN, Hamdi, Delilleriyle Aile İlmihali, İstanbul, 1995.

-ERDEM, Sargon, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Adana Maddesi, İstanbul, 1988, c.I.

-Fetevâyi Hindiyye, Ankara, 1986, c.XIII.

-HALAÇOĞLU, Yusuf, Osmanlı Devlet Teşkilatı, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, İstanbul, 1992, c.XII.

-----Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Adana Maddesi, İstanbul, 1988, c.I.

-İBN-İ HANBEL, Ahmed, el-Müsned, Mısır,Tarihsiz,

-İBN-İ HALDUN, Mukaddime (Çev. Z. Kadir-i Ugan,) İstanbul, 1970, c.I.

-İNALCIK, Halil, Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Ankara, 1942, c.I, S.I, s.89-96.

-KALA, Ahmet, XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Devleti'nde Ailenin İktisadî Yapısı, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, Ankara, 1992, c.I, s.311-318.

-KARAMAN, Hayrettin, Mukayeseli İslâm Hukuku, İstanbul, 1974.

-KARAMÜRSEL, Ziya, Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler, Ankara, 1989.

-KAYAOĞLU, İsmet, İslâm Kurumları Tarihi, Ankara, 1985.

-KÖPRÜLÜ, Fuad, Vakıf Müessesesinin Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü, Vakıflar Dergisi, S.II, Ankara, 1942, s.1-37.

-KUMBARACIBAŞI, Onur, Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Düşüncenin Evrimi, Ankara, 1976.

-İBN-İ MÂCE, es-Sünen, Kahire, 1372.

-NEVEVÎ, Muhyiddîn, Riyâzü's-Sâlihîn, ve Tercümesi, Çev.Kavamüddin Burslan, H. Hüsnü Erdem, Ankara, 1964, c.II.

-OGAN, Halit, Ankara'nın I. Numaralı Şer'îye Sicili, Ankara, 1958.

-ORHONLU, Cengiz, Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı, Ankara, 1976.

-ÖZKAYA, Yücel, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Ankara, 1985.

-ÖZTÜRK Nazif, Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, Ankara, 1983.

-PAKALIN, M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1993, c.I-III.

-SAMUELSON, Paul, İktisat, Çev. Demir Demirgil, İstanbul, 1970.

-SAMİ, Şemseddin, Kâmûs-ı Türkî, İstanbul, 1978.

-SAVAŞ, Saim, Fetva ve Şer'îye Sicillerine Göre Ailenin Teşikkülü ve Dağılması, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, Ankara, 1992, c.II, s.504-547.

-TABAKOĞLU, Ahmet, Gerileme Dönemine Girenken Osmanlı Maliyesi, İstanbul, 1985,

-----Osmanlı Toplumunda Aile, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, Ankara, 1992, c.I, s.92-96.

-et-TİRMİZİ, Ebû İsâ, Sünenü't-Tirmizi, Kahire, 1937

-TURAN, Refik, Osmanlıların Kuruluş Yıllarında Türk Ailesi, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, Ankara, 1992, c.I, s.82-91.

-UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, Ankara, 1988.

----- Şer'î Mahkeme Sicilleri, Ülkü, Temmuz, 1935, s.367-370.

-ÜLKEN, H. Ziya, Sosyoloji, İstanbul, 1943.

----- Vakıf Sistemi, ve Türk Şehirciliği, Vakıflar Dergisi, S.IX, Ankara, 1971, s.13-38.

-YAMAN, T. Mümtaz, Şer'î Mahkeme Sicilleri, Ülkü, İlk Teşrin, 1938, s.154-157.

-YEDİYILDIZ, Bahaeddin, XV. Asrın Sonuna Kadar Osmanlı Cemiyeti ve Hukuk, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, İstanbul, 1992, c.XII.

----- Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi, Vakıflar Dergisi, S.XV, Ankara 1982, s.23-53.

-YÜKSEL Hasan, Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile, SKDSTA, Ankara, 1992, c.II, s.468-503.

-ZUHAYLİ, Vehbe, İslâm Fıkhı Ansiklopedisi, Çev. Kurul, İstanbul, 1994, c.IX.

EKLER

Ek :2
Şer'iyeye Sicil :Adana
Defter No :4
Sahife No :107
Konusu :Siaâvuş-zâde Hacı Ahmed'in Vakfiyesidir

el-Hamdülillâhi'l-vâkıfı a'lâ külli mâlin Âlimi'l-ğaybi ve şehâdü'l-Kebîri'l-Müte'âl ve's-salâtü ve's-selâmü a'lâ resûlihî Muhammedi'l-Meb'ûsi li-beyâni'l-helâl ve'l-harâm ve a'lâ âlihi ve ashâbihi hayri'l-ashâb ve hayri'l-âl.

Ve ba'd, İşbu kitâb-ı sıhhat nisâbın tahrîr ve tastîrine bâis ve bâdi budur ki: Medîne-i Adana'da vâki' Kassâb Ebûbekir Mahalle'si sükkânından ashâbü'l-hayrât ve'l-hasenât, tâlibü's-sadakât ve'l-hayrât Siyâvuş-zâde demekle arîf Hacı Ahmed Ağa nâm kimesne, meclis-i şer'î şerîf-i enverde vakf-ı âtiyü'l-beyâna li-ecli't-tescîl mütevellî nasb ve ta'yîn eylediği Eski Hamam Mahalle'si Mütevellisi Avâr Hacı Mehmed ibn-i Mehmed nâm kimesne muvâcehesinde ikrâr-ı sahîh-i şer'î ve i'tirâf-ı sarîh-i mer'î edüb, vakf-ı âti sudûruna değin, silk-i mülk-i sarfımda münselik olup, Eski Hamam Mahalle'sinde vâki tarîk-i âmm, mahalle-i merkûme mütevellisi mezkûr Hacı Mehmed mülki ile mahdûd bir bâb fevkânî ve bir bâb tahtânî beyt ve bir sofa ve bi'r-i mâ ve kenîf ve bir mikdar hubûrı müştemil Seyyid Çelebi nâm kimesneden iştirâ eylediğim mülk menzilimi hasbünallü's-Samed ve tâlibân-ı li-merdâti Rabbihi'l-Ahad, vakf-ı haps edüp, şöyle şart ve ta'yîn eyledim ki:

Eski Hamam Mahalle'sinde bundan akdem atyab-ı malımdan binâ ve ihyâ eylediğim mescid-i şerîfde her kim imâm olur ise, menzil-i mahdûd-ı mezkûrda sâkin olup, ba'de't-ta'mîr ve't-termîm a'lâ sene mutasarrıf ola ve benim rûhuma hayır du'â ile yâd eyleye. Menzil-i mahdûd -ı mezkûru vakfiyyet üzere mütevellî-i merkûma teslim ve ol-dahî, sâir evkâf mütevellîleri kabz ve teslim eyledikten sonra mezkûr semt-i şikâka âzim olup, vakf-ı akâr hazret-i İmâm-ı A'zâm ve Himâm-ı Afham hazretleri katında lüzûmdan âri olup, benim için rücû'a şer'î olmağla ve vakfımdan rücû' ederim. Ve mezkûrda metevellî-i merkûm dahî kendüye lâzım ve mahalle mülâyim cevâb-ı bâ sevâba âzim olup, vakf-ı akar Hazret-i İmâm-ı A'zam ve Himâm-ı Afham Hazretleri

katında lüzûmundan âri ise, İmâmeyn-i Himâmeyn Hazretleri katlarında sahîh ve câizdir. Kavlı-i sarîh üzere hüküm taleb ederim deyû hakîm-i hâsım mevki'-i sadr-ı kitâb ve hüsn-i ma'âb huzûrunda vasl-ı husûsa tâlibân olduk da anda hâkim-i mûmâ ileyh dahî tarafından delîline nazar ve metâ'an li'l-hayr olmaktan hazer edüp, İmâmeyni'l-Himâmeyn kavlı-i şerîfleri üzere menzil-i mahdûd-ı mezkûrun evvelen vakfiyyetine ve sâniyen şürût ve kuyûduna ve lüzûmuna hükm-i muhkem-i şer'î ve kazâ-i mer'î edüp, min ba'di nakz-ı nakîzine mecâl-i muhal oldur ki; Femen beddelehu ba'de mâ semî'ahû fe-innemâ ismuhû alellezîne yübeddilûnehû İnnellahe Semî'un Alîm. Ve ecra'l-vâki' a'lâ hayyi'l-kerîm, ve hurrire fi'l-yevmi'l-yevmi'l-hâdî ve'l-ı'srîn min Şehr-i Zî'l-Hicce li-sene seb'a ve hamsîn ve mie ve elf.(21. Zî'l-Hicce.1157/1744)

Şuhûdü'l-Hâl:

-Mehmed Efendi ibn-i Fazlullah.

-el-Hâc Mustafa Ağa Serdengeçti.

-es-Seyyid Hacı Hamîd.

-Vekîl-i vakf Osmân Efendi.

-Abdullah Efendi.

Ek :4
Şer'iyeye sicili :Adana
Defter No :4
sahife No :172
Konusu :Ev Satış Hücçeti

Medîne-i Adana mahallâtından Sofubahçe Mahalle'si sükkânelerinden Râfiye bint-i Derviş nâm Hâtun tarafından bey'-i âti'z-zikrâ ikrâra vekîl olup, vekâleti zât-ı merkûmeyi, bi'l-ma'rifet-i şer'iyeye âlimâne olan Koca Beşe bin Ali ve Mustafa bin Abdullah nâm kimesne ile şöhretleriyle sâbit vekâletine hükm-i şer'î lâhik olan atîk Serdengeçti Ağalarından Peltek el-Hâc Mustafa Ağa bin Ali nâm kimesne, meclis-i şer'-i hatîrde medîne-i merkûme mahallâtından Ağca Mescid Mahallesi sükkânından bâisü hâze'l-kitâb Kürdili-zâde demekle arîf Mehmed Efendi ibn-i Osmân nâm kimesne muvâcehesinde ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edüp, müvekkilemin silk-i mülk-i tasarrufunda münselike olup, Durmuş Fakih Mahallesinde vâki kıbleten ba'zı tarîk-ı hâs ve ba'zı Abdulvahab menzili ve şarkan tarîk-ı âmm ve iki taraf dahî Râbi'a Hâtun menzilleri ile mahdûd bir bâb tahtâni beyt ve bir örtme ve kenif ve bi'r-i mâ ve havluyu müştemil menzilinun taraf-ı erba'asından birer zirâ' yerlerin müekkilem mezbûre Râfiye Hâtun'a müşterî merkûm işbu Mehmed Efendi'ye bilâ arz ba'de't-tahliye akd-ı sahîh ile hîbe ve teslim ettik de ol-dahî meclis-i hîbede ittihâb ve kabûl ve teslim ettikten sonra, bâki vasatında olan mülkünü tarafından îcad ve kabûli hâvi ve şurût-ı müfside mübtelâdan ârî bi'l-cümle't-tevâbi' ve'l-levâhık ve kâffeti'l-menâfi' ve'l-merâfik bey'-i sâbit-i sahîh-i şer'î ile İşbu müşteri-i merkûm Mehmed Efendi'ye semen-i müslâ olan 140 kuruş ile bir kabza dolusu aded-i nâ-ma'lûm pâyeye bey'u teslim ve temlîk ettiğinde müşterî-i merkûm dahî ber-minvâl-i muharrer iştirâ ve kabul ve teslim ve temellük ettikten sonra semeni olan meblağ-ı mezbûr 140 kuruş ile bir kabza dolusu aded-i nâ-ma'lûm parayı müşterî-i merkûm yedinden tamâmen ahz ve kabz ve birbirine halt edüp, menzil-i mahdûd-ı mezkûrun taraf-ı erba'ası ile müşterî-i merkûm Mehmed Efendinin mülk-i mevhubî ve vasat-ı mülk-i müşterâsıdır. Keyfe-mâ yeşâ ve yahtâru mülkiyyet üzere mutasarrıf olsun. Vüchâne'l-vücûh benim alâka ve müdhalim kalmadı dedi. Dedik de makarr-ı merkûmun ikrâr-ı

meşrûhî'l-makarrine'l-merkûm dahî tasdîk etmeğın ba'de't-tasdîki's-şer'î, mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Hurre fi'l-yevmi's-sâbi' min Şehri Muharremi'l-Harâm sene, seb'a ve hamsîn ve mie ve elf. (7 Muharrem 1157/1744)

Şuhûdü'l-Hal :

-Hacı Hasan Çakaloğlu.

-İlyas-zâde Ahmed Ağa.

-Osman Paşa.

-Mehmed bin Yusuf.

-İbrahim bin Mustafa

-es-Seyyid Sun'ullah bin Mehmed.

-Kaleli-zâde Hacı Hüseyin

-Kaleli-zâde Mehmed Ağa.

-ve ğayruhum.

Ek : 6
Şer'iyeye Sicili : Adana
Defter No : 15
Sahife No : 11
Konusu : Boşanma Hücceti

Medîn-i Adana mahallâtından Eski Hamam Mahallesi sâkinlerinden olup, zâtî şer'î ile müveffe olan işbu râfi'atü'l-vesîka Fâtıma bint-i Abdullah nâm Hâtun'un meclis-i şer'-i enverde zevc-i muhâli'î olan Mustafa bin İbrâhim nâm kimesne mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edüp, zevcim işbu merkûm Mustafa ile benim için hüsn-i zindegânimiz olmayup, tarafeynden her birimiz, hal'a taleb ve râğib olduğumuzdan, zevcim mezbûr Mustafa zimmetinde olan elli kuruş mihrimden fâriğâ ve iddet-i nafaka ve müennes-i süknâm kendüye üzerime olup, mukâbelesinde mezbûr Mustafa'nın benim zimmetimde olan 70 para hakkından fâriğ ve beni muhâl'a-i sahîha-i şer'î ile hul' eylediğinde ben dahî ber-vech-i muharrer hul'-ı mezbûru kabûl ve mehrim olan meblağ-ı mezbûr elli kuruş ile iddet-i nafaka ve müennes-i süknâma ve târih-i kitâba gelinceye değin beynimizde ceryân eden ahzu i'tâyâ ve hukûk-ı zevciyyete müte'allik âmme-i da'vâ ve eymânu muhâsemâttan mezbûr Mustafa'nın zimmetine ibrâ-yı âmme ve râfi'u'l-hifâm ile ibrâ ve iskât eylediğimde ol-dahî meblağ-ı mezbûr 70 paraya ve hukûk-ı zevciyyete müte'allik âmme-i da'vâdan benim zimmetimi ibrâ ve iskât eyledi. Dedik de tasdîku'ş-şer'î, mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fî'l-yevmi'l-âşir min şehr-i Rebî'i'l-evvel, sene ihdâ ve hamsîn ve mie ve elf. (10, Rebî'u'l-evvel. 1151/1738)

Şuhûdü'l-Hâl :

-el-Hâc Hüseyin.

-Mustafa Efendi.

-el-Hâc Ali.

-Ve ğayruhum.

-Hüseyin Ağa.

-Muhzır Hasan

Ek : 7

Şer'iyeye Sicili : Adana

Defter No : 17

Sahife No : 178

Konusu : Mu'allim-i Sıbyân Berâtı

برات سر عیالی

اذنه که بورتانم محمد بن داود نسلخان خانقزاینا ایلدی کی مصلحتخانه که بورتی بنی افری و ضیاء المصطفیٰ
 اولاد موسی قوی قوی ایلدی بر خاندان و کجلی اولاد بوننه ایلدی افری تو کتور فینجی کی خاندان افری
 ۴ و جهله لایه و محله و کجلی اولاد و کتور قوجیه اولاد بوننه برات سر عیالی که در مکتب با سنی قادی
 مولانا حاجی ابراهیم زین نصله عرض اعلیٰ و افری ایس قدر قادی اولاد بوننه افری اولاد بوننه افری
 بعد النیوم مرفوعه علی بن خلیفه داروب و کوا و لینه معلم خانه که متوفی مرفوعه بوننه معلم عیالی اولاد
 خدمت لایه که مرفوعه اولاد قدره مصلحتخانه که بورتی بنی افری و طیم سید مستوفی اولاد و افری اولاد
 عمر و کجلی دعایه اوست کوستره اولاد بوننه طرف افری که مرفوعه اولاد افری و مرفوعه اولاد
 برونجه اولاد مرفوعه اولاد سوبه بلار علامت سرفه افری اولاد کجلی اولاد کجلی اولاد کجلی اولاد

سید محمد و مانه کجلی و مصلحتخانه که بورتی بنی افری
 مصلحتخانه که بورتی بنی افری

Ek : 8
Şer' iye Sicili : Adana
Defter No : 17
Sahife No : 178
Konusu : Mu'allim-i Sıbyân Berâtı

Adana'da Yortân Mahallesi'nde vâki' Neslihân Hâtun'un binâ eylediği Mu'allim-hânedede yevmî nîm akçe vazîfe ile mu'allim-i sıbyân olan Mûsa fevt olup, yeri hâli ve mahlûl olmağla, yerine İşbu râfi'i tevkî', refî'u's-şân-ı hâkâni Osmân Halîfe'ye vechile lâyık ve mahal ve müstehak olmağla tevcîh olunup, yedine Berât-ı Şerîf-i Âlişân verilmek bâbında.

Tahrîri ilâ evâhir-i Rebî'i'l-evvel, sene, seb'a ve hamsîn ve mie ve elf. (Rebî'u'l-evvel'in sonları, 1157/1744)

Ek :10
Şer' iye Sicili :Adana
Defter No :15
Sahife No :3 (16-17-18-19 Nolu Belgeler)
Konusu :Fiyat uygulaması, Narh Belirlenmesi.

Cümle ma'rifeti ve ma'rifet-i şer'î ve ma'rifet-i ihkâb ile târih-i tahrîrden bâb-ı Tarsus'ta vâki Hacı olası dükkanında Âlemdâr Paşa Mustafa Ağa beher kıyye lahm-ı ğanemi dörder paraya ve beher batmanı yedi semene olmak üzere koyun furuht itmek şartıyla kassablık idüp, cümle kibel-i şer'den tastîk olunmağı beher mahalle şerh ve kayd olundu. 25. Cemâziü'l-Evvel.1153/1741

Bu şurût üzere Âlemdâr Seyyid Mustafa Ağa dahî kibel-i şer'den Kassâb ta'yîn olunmuştur, fî zikri'l-mersûm.

Kassab Hindî Seyyid Mehmed minvâl-i muharrer vezni dörder paraya lahm-ı ğanem yedişer semene koyun furuht itmek üzere meclis-i şer'de tasdîk eylendiği, kayıd-şud.

Kassâbân Şeyhi Hüseyin bir dahî itâ'at-ı şer'î idüp, minvâl-i muharrer üzere furuht itmeğe meclis-i Şer'îde kaydu şerh olundu.

Ek :12
Şer'iyeye Sicili :Adana
Defter No :15
Sahife No :1 (2-3-4 Nolu Belgeler)
Konusu :İhtida Eden Gayr-ı Müslim

Kafaf-zâde Mahallesi ahâlisinden olup, zamân-ı câhiliyyesinde ismi Circis ismiyle mümeyyiz olan kimesne bâtil dininden rücû etmeğın, dîn-i İslâm'ı kabûl ve kelime-i şehâdeti lisânıyla ikrâr idüp, İsm-i Muhammed İsmiyle tesmiye olundu. İşbu mahalle şerh verildi. Fî Rebî'i'l-Âhir. 1151/1738.

Zımmîyândan olup, zamân-ı câhiliyyesinde İsmi Kirkos olan kimesne müslim olup Sinân ismiyle tesmiye olundu. Ve onbeş yaşında ismi Mekne olan kimesne bâtil dinden rücû' ve dîni İslâmı kabul ve kelîme-i şehâdeti lisânıyla zikir idüp, Mustafa ismiyle tesmiye olundu. Fî 23. Rebî'i'l-âhir.1151/1738.

Medîne-i Adana Eski Hamam Mahallesi'nden olup, câhiliyette ismi Nikola ve hâlen Mehmed İsmiyle müsemmâ olan, bâtil dininden rücû' ve dîn-i İslâmı kabûl ve kelim-i şehâdeti lisânıyla ikrâr itmekle İşbu mahalle şerh verildi. Fî 17 Sefer. 1151/1738.

Medîn-i Adana Mahallâtından Pınarbaşı Mahallesi sükkânelerinden Şerîfe Âişe bint-i es-Seyyid Ebûbekir nâm Hâtun'a meclis-i Şer'de zevc olan Abdurrahman bin Ömer kimesneye mukaddemen zevce olmak hasebiyle mezkûr Abdurrahman kelme-i küfür telaffuz eyleyüp, tecdîd-i îmân ve tecdîd-i nikâh lâzım gelüp, 160 kuruş mehr-i müeccel ile akd-ı cedîd olup, ke'l-evvel zevciyet muâmelesine taraf-ı şer'iden izin verilüp ve zevc-i -1 mezkûr Abdurrahman'ın zevce-i mezkûre Şerîfe Âişe'ye zarar tertib

etmeyeceğine ve vakt-ı hâzır mezkûr Abdurrahman fî meclis-i şer'î ihzâra kefil olduğu bu mahalle kayd-şud.

Şuhûdü'l-Hâl :

-Abdi Çelebi, Baş Çuhadar,

-Sarrâc Mustafa Çelebi

-Ömer ibn-i Affan

-Muhzır Başı Hüseyin Ağa ve ğayruhum.

